

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KARABAĞIN ERMENİ İŞGALİNDEN KURTULUŞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TALİB JAFAROV

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2024
10617907

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KARABAĞIN ERMENİ İŞGALİNDEN KURTULUŞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TALİB JAFAROV

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2024
10617907

BEYAN

“Karabağın Ermeni İşgalinden Kurtuluşu” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, E T İ K KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	×
Destek alındı ise			
Destekleyen kurum;			
Desteğin türü;		Proje numarası;	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onay ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		/.....	

Talıb JAFAROV

.../.../2024

İmza

ÖN SÖZ

Bu tezin her aşamasında desteğini gördüğüm, akademik metod ve disipliniyle tezimin şekillenmesinde katkısı olan sayın danışman hocam Prof. Dr. Taner Bilgin'e değerli katkı ve emekleri için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Tezimin bir çok noktada ikmal edilmesinde ve çalışmanın son hale gelmesinde değerli katkıların esirgemeyen Doç. Dr. Refik Arıkan ve Seda Yılmaz Vurgun'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Son olarak bu günlere ulaşmamdaki emekleri adına değerli aileme teşekkür ederim.

Talıb JAFAROV

2024

ÖZET

KARABAĞIN ERMENİ İŞGALİNDEN KURTULUŞU

20. yüzyılın sonlarında Sovyetler Birliği'nin durumundan yararlanan Ermeniler, yurtdışındaki hamilerinin de yardımıyla Azerbaycan'ın kadim toprakları olan Dağlık Karabağ için yeniden toprak iddiasında bulundular. Azerbaycan'ın bir parçası olarak siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel özerkliğe sahip olan Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeni toplumu, sosyo-ekonomik durumunun zor olduğunu bahane ederek önce Azerbaycan devletine boyun eğmeyi reddetmiş ve bunu haklı göstermeye çalışmıştır. Kuşkusuz Ermenilerin bu toprak talepleri çok önceden, dikkatli ve kapsamlı bir plan temelinde hazırlanmış, 20. yüzyılın 20'li yıllarında olduğu gibi yüzyılın sonunda da Ermenistan'ın propaganda, kışkırtma ve baskılarıyla uygulanmaya başlanmıştır.

Tarihsel olarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakı talebinin zamanında toprak bütünlüğüne ve egemenliğine bir saldırı olarak değerlendirilmemesi durumu daha da kötüleştirdi. Bunun üzerine Azerbaycan topraklarına askeri birlik göndererek açık taarruza başladı.

Bunun sonucunda Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi ile onun sınırları dışında kalan Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl, Gubadlı ve Zengilan bölgeleri Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edildi. Azerbaycan otuz yıla yakın bir sürede sorunu barışçıl yollarla çözmeye çalışsa da bu girişimden sonuç alınamadı. Ve Eylül 2020'de 44 günlük savaş başladı.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Savaş, Azerbaycan, Çatışma, Ermenistan.

ABSTRACT

LIBERATION OF KARABAKH FROM ARMENIAN OCCUPATION

At the end of the 20th century, taking advantage of the situation of the Soviet Union, Armenians, with the help of their protectors abroad, claimed again for Nagorno-Karabakh, the ancient lands of Azerbaijan. The Armenian community living in Nagorno-Karabakh, which has political, economic, social and cultural autonomy as a part of Azerbaijan, first refused to submit to the Azerbaijani state and tried to justify it, using the pretext that its socio-economic situation was difficult. Undoubtedly, these territorial demands of the Armenians were prepared long ago on the basis of a careful and comprehensive plan, and they started to be implemented with the propaganda, provocation and pressure of Armenia at the end of the century, as it was in the 20s of the 20th century.

The fact that the request for the annexation of Nagorno-Karabakh, historically an integral part of Azerbaijan, to Armenia was not considered an attack on its territorial integrity and sovereignty at the time, worsened the situation. Thereupon, he started an open attack by sending a military unit to the territory of Azerbaijan.

As a result, the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan and the Lachin, Kelbajar, Agdam, Fuzuli, Cebrayil, Gubadli and Zangilan regions outside its borders were occupied by the Armenian armed forces. Although Azerbaijan has tried to solve the problem peacefully for nearly thirty years, this attempt could not yield any results. And in September 2020, the 44-day war began.

Keywords: Nagorno-Karabakh, War, Azerbaijan, Conflict, Armenia.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİLERİN AZERBAYCAN'A YÖNELİK TOPRAK İDDİALARININ TARİHİ VE SON DURUMU

1.1. Ermenilerin Kökenleri Hakkında Tarihsel Gerçekler ve Dağlık Karabağ İhtilafının Oluşum Nedenleri.....	3
1.2. Azerbaycan'ın Ulusal Lideri Haydar Aliyev'in Hakimiyeti Yıllarında Sorunun Yönetilmesi ve 2. Karabağ Savaşı Öncesi Dönem	20

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜÇLERİN JEOPOLİTİK ÇIKARLARININ DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASINA ETKİSİ

1.1. Batı ve Türk Medeniyetleri Arasındaki İlişkilerde "Ermeni Sorunu"nun Yeri.....	30
1.2. Dağlık Karabağ İhtilafında Önde Gelen Avrupa Devletlerinin Rolü.....	36
1.3. Amerika Birleşik Devletleri'nin Dağlık Karabağ İhtilafındaki Konumu	41
1.4. Rusya ve İran'ın Dağlık Karabağ İhtilafına Etkisi	52
1.5. Dağlık Karabağ İhtilafında Türkiye'nin Desteği	60
1.6. İsrail'in Dağlık Karabağ İhtilafına Dolaylı Müdahalesi	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ UĞURUNDA VATAN SAVAŞI

1.1. 44 Günlük Kanlı Savaşın Tarihsel Akışı - Geri Alınmış Bölgeler.....	68
--	----

1.1.1. Füzuli Şehrinin İşgalden Kurtulması	69
1.1.2. Cebrail Şehrinin İşgalden Kurtulması	70
1.1.3. Zengilan'ın İşgalden Kurtulması	71
1.1.4. Gubadlı Şehrinin İşgalden Kurtarılması	71
1.1.5. Şuşa Şehrinin İşgalden Kurtulması	72
1.2. Vatan Uğrunda Mücadelede Türkiye'nin Desteği	73
1.3. 9-10 Kasım Gecesi Alınan Beyan ve Yorumlama	79
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	90

KISALTMALAR LİSTESİ

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AGİK	Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BM	Birleşmiş Milletler
AGİT PM	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı Parlamenter Meclisi
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
İHA	İnsansız Hava Aracı
ÜİYOK	Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin

GİRİŞ

Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) topraklarında yaşanan ve çözümü düğüm düğüm olan büyük ölçekli Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafı zaman içinde daha çok devletler arası ve küresel bir problem haline gelmiştir. 20. yüzyılın 80'li yıllarının sonunda Sovyetler Birliği'nin siyasi alanında meydana gelen bu çatışma, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra direkt olarak iki bağımsız devletin - Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin devletler arası sorununa dönüştü. Aradan 30 yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen, ihtilaf henüz siyasi ve hukuki çözümüne ulaşmış değil. Her şeyden önce, karşı tarafla ilgili düşman imajı her iki ülkede de sağlam bir şekilde yerleşmiştir. İkincisi, bu iki devlet arasında “ne barış ne savaş” belirsizliği sürüyor. Her iki seçeneği de düzenlemek mümkün olmadığından sorunun uluslararası hukuk normları çerçevesinde çözülmesi gerekmektedir. Dünyanın önde gelen ülkeleri bu çatışmada farklı pozisyonlarda durduğu için bu seçenek gerçek bir sonuç vermiyor. Bu araştırma çalışmasında, çatışma çözümü yönünde ortaya çıkan güçlükler ve çözümünü doğrudan engelleyen faktörler açıklığa kavuşturulmuştur.

Belirtmek gerekir ki Ermenilerin Azerbaycan'a yönelik toprak iddiaları ve Ermenistan'ın yürüttüğü saldırı politikası herkes tarafından bilinmesine rağmen meseleye bu iddiaların sadece Ermenistan tarafından ortaya atılması şeklinde bakmak doğru değildir. Bunlar bir bakıma doğru olsa da konunun özünü tam olarak ortaya koymuyor. Yani ileri sürülen iddiaların arkasında Ermenistan varmış gibi görünse de perde arkasında başta Rusya olmak üzere bu iddiaları destekleyen ve bunlarla ilgilenen Batılı ülkeler de var. Azerbaycan'ı sorunlu bölge haline getirmek onların çıkarıdır. Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafında Ermenilerin pozisyonunu destekleyen ve bu tutumu resmi kurumlarda istikrarlı bir stratejiye dönüştüren Rusya ve Batılı ülkeler, soruna, daha doğrusu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü koruma girişimine kendi içinde yaklaşmamaktadır.

Türlere uygulanan farklı türden baskılar, “Ermeni sorunu” doğrudan Rusya, ABD ve Avrupa devletlerinin geleneksel stratejilerinden kaynaklanmaktadır. Ancak Ermeni meselesinin, Ermeni terörünün ve devam eden kanlı suçların arkasında Ermeni halkının ne gerçek bir bağımsızlığı ne de geleceği vardır. Tarih boyunca bu devletlerin temel amacı bölgede kendisine bağlı ve ona hizmet edecek bir devlet ve millet elde etmek olmuş ve bu potansiyel Ermenilerde ve Ermenistan'da keşfedilmiştir. Tarihe bakacak olursak, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Batılı devletlerin Ermeni meselesine bu kadar ciddi bir ilgi göstermediği görülecektir. Rusya'nın jeopolitik planlarında Ermeni meselesine yer ayırmasının köklerinin

geçmişe uzandığı doğrudur, ancak sorunun uluslararasılaşması tam da 1870'lerden itibaren, bölgedeki büyük güçlerin ulusal çıkarlarının altüst olmasıyla mümkün olmuştur.

Bilindiği üzere "Ermeni meselesi" jeopolitik rekabetler ve çıkar çatışmaları sonucunda ortaya çıkmış, gündeme gelmiş ve uluslararası siyasette özel bir yer edinmiştir. Kuşkusuz, jeopolitik rekabetler ve çatışmalar, medeniyetler çatışması zemininde bazı konularda kendini göstermektedir. Bu anlamda jeopolitik rekabetler sonucunda ortaya çıkan "Ermeni meselesini" Batı-Türk medeniyetlerinin çatışması, daha doğrusu Türk karşıtlığının bir tezahürü olarak nitelendirmek mümkündür. Yapılan analizler, Batılı ülkelerin Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafında çifte standart (eşitliye aykırı davranış) konumundan hareket ederek Ermenistan'a her fırsatta destek vermelerinin nedeninin Batı ve Türk medeniyetleri arasında köklü bir geçmişe sahip olan ilişkilerle yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Tarihsel süreçlerin analizinden hareketle Batı medeniyeti ile Türk-İslam medeniyeti arasındaki ilişkilerin millî ve dinî açıdan hangi düzeyde olduğunu tespit etmek mümkündür.

Araştırma çalışmasında, büyük ve bölgesel devletlerin siyasi, ulusal ve dini çıkarları temel alınarak jeopolitik çıkarlar ve medeniyetler çatışması bağlamında Ermeni meselesine bakışı ve Ermenistan-Azerbaycan'da aldıkları pozisyon, Dağlık Karabağ sorunu ve uyguladıkları politikalar analiz edilerek incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİLERİN AZERBAYCAN'A YÖNELİK TOPRAK İDDİALARININ TARİHİ VE SON DURUMU

1.1. Ermenilerin Kökenleri Hakkında Tarihsel Gerçekler ve Dağlık Karabağ İhtilafının Oluşum Nedenleri

Genelde Ermeniler tarihlerini olduğu gibi değil, kendi görmek ve tanıtmak istedikleri gibi yazarlar. Tarihlerini daha da eskilterek, yazıyı, dünya kültürünü, astrolojiyi, bakır ve demiri keşfettiklerini ve dünyadaki insan yaşamının Sevan Gölü arazisinden başladığını ve kendilerini ilk insanlar olarak görürler. Bu tür iddiaların bilimde hiçbir gerçeği yansıtmadığı bilinmektedir. Bütün bu iddialar mitolojik, efsanevi hayallerdir.¹

Her milletin tarihin karanlık ve kadim dönemlerine ilişkin efsaneleri ve destanları olduğu bir gerçektir. Efsaneler ve destanlar ahlaki ve psikolojik değerler olarak kabul edilebilirler, ancak bilimsel ve tarihsel gerçekler olarak sunulamazlar. Ermeniler genel olarak kültürlerinin temellerini yabancı topraklarda bulmaya çalışmakta ve sahiplenme yöntemlerini yaygın olarak kullanmaktadırlar.²

Ermeni tarihinde bir muamma, bir çelişki var. Bu gizeme göre Ermeni tarihini araştırmak kolay bir iş değil. Bu tarih dağınık, yarı belirsiz ve genellikle tartışmalıdır, neredeyse birçoğu Ermeniler tarafından sonradan yazılmıştır. Bunun sebebi kendi tarihini ya da o milletin entelijansiyasını yazan bir insan, doğal olarak onu geçmişe götürüp kadimleştirecek, aynı zamanda tartışmalı yönlerini araştırmaktan ve olduğu gibi objektif bir şekilde sunmaktan kaçınacaktır.³

19. yüzyılda, Darwin'in evrim teorisine dayalı olarak, insanların maymunu bir türden geldiğinin ve modern insana dönüştüğünün duyurulması sonucunda, insanların kökeni ve tarihsel geçmişine ilişkin araştırmalar yeni bir nitelik kazanmıştır. Böylesine yeni bir bilimsel düşünce anlayışı çerçevesinde çeşitli sosyal bilimlere ortaya çıkmıştır. Bu bilimlerin temel amacı, "İncil"den daha kabul edilebilir deliller ve inandırıcı gerçekler bulmaktır.

¹ Bütov *Azerbaycan Gazetesi*, "Ermenistan nerede, Ermeniler kimler veya Hays göçünün tarihi hakkında", 2020. s. 3.

² Kerovpyan K. *Mitolojik ermeni tarihi*. İstanbul: Aras Yayınları, 2000, s. 25.

³ Henze P. *Ermeni şiddetinin kökenleri, uluslararası terörizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1988, s. 173-174

Sosyal bilimlerin benimsediği pozitif akım, 19. yüzyılın düşünce tarzına pek de yabancı değildi. Yaklaşık 300 yıl önce doğa bilimleri ile uğraşanlar bu yöntemi uygulamaya başladılar. 19. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli sosyal bilimlerle birlikte dil bilimi de halkların tarihi geçmişi konusunda ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. Diller gruplara ayrıldı. Bu gruplardan biri de Hint-Avrupa dil grubu olarak adlandırılmıştır. Hindistan'dan başlayarak bir takım Asya toplumlarının ve tüm Avrupa uluslarının dilleri bu gruba dahil olmuştur.⁴

Araştırmalarını güçlendiren dilbilimciler, Hint-Avrupa dil grubuna mensup halkların aynı soydan geldikleri sonucuna varmışlar ve bu halkların ilk vatanlarının neresi olduğunu ve ilk ana dillerinin ne olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Bu sorulara cevaben Hint-Avrupalılar başlangıçta anavatanlarının Hindistan, adadillerinin Sanskritçe olduğunu öne sürdüler ancak bu tez uzun sürmedi. Ortaya üç farklı iddia çıktı: Birinci iddiaya göre Hint-Avrupa halklarının anavatanı Orta Asya ya da Pamirler denilen bir ülkeydi; İkinci iddiaya göre, bu halklar aslen Baltik Denizi'nin güney kıyılarında yaşıyorlardı; Üçüncü iddiaya göre Hint-Avrupalıların ilk anavatanı Batı Avrupa'dır.⁵

Tüm Hint-Avrupa dilbilimcilerinin ortak kanısı, bu halkların ilk dilinin Sanskritçe olduğuydu. Yani Hint-Avrupa anadili mutlaka vardır, ancak bu dil, bir takım ortak kök sözlükler dışında kimse tarafından korunamamıştır. Dilbilimciler birçok Hint-Avrupa dili arasında Ermeniceye dikkat çekmişlerdir. İlk kez 1837 yılında Alman dilbilimci ve Ermeni bilim adamı profesör Henrikh Peterman, Ermenicenin Hint-Avrupa grubuna ait dillerden biri olduğunu kaydetmiştir. Halle Üniversitesi "Doğu Edebiyatı ve Çalışmaları" bölümü profesörü Alman Ermeni bilim adamı Richard Gauche, Avusturyalı araştırmacı Friedrich Müller ve Göttingen Üniversitesi "Doğu Dilleri" bölümü çalışanı Alman Ermeni bilim adamı Paul de Lagarde Ermenicenin Hint-Avrupa dilleri grubunun bağımsız bir kolu olmadığını, Ari koluna ait olduğunu iddia etdiler. Ermeni dilinin Hint-Avrupa kökenli olduğu tespit edildikten sonra dilbilimciler ve tarihçiler Ermeni halkının kökeni konusunu araştırmaya başladılar. İlk çalışmaları Ermenilerin Hint-Avrupalı atalarının kimler olduğunu, Hint-Avrupalı tarihçilerin eski Yunan kaynaklarına dayanarak Hint-Avrupalı soydaşlarının anavatanlarını ne zaman ve nereden terk ettiklerini ve bunların bir kısmının m. ö. 15. yüzyılda Balkan Yarımadası'na

⁴ Bütov *Azerbaycan Gazetesi*, Ermenistan nerede, Ermeniler kimler veya Hays göçünün tarihi hakkında, 2020. s.6.

⁵ Bütov *Azerbaycan Gazetesi*, Ermenistan nerede, Ermeniler kimler veya Hays göçünün tarihi hakkında, 2020. s.4.

yerleşmiş, Balkan ve ya Trakya (Frigya) Yarımadası'na gelenler arasında Ermeniler de yer almış ve diğer Hint-Avrupa halklarıyla birlikte Küçük Asya'ya, m. ö. VII. yüzyılda dağlık bir bölgeye yerleştikleri kanaatine varmışlardır. Ermeni bilim adamı Kegam Kerovpyan, "Mitolojik Ermeni Tarihi" adlı çalışmasında, tanınmış Ermeni araştırmacıların Ermenilerin kökeni ve oluşumuyla ilgili görüş ve iddialarına geniş yer ayırmıştır.⁶

Kerovpyan, Hint-Avrupalı araştırmacıların Ermenileri göçebe halklardan biri olarak görmelerine rağmen, bu iddianın Ermeni dilbilimci Profesör Ararat Gharibyan tarafından ciddi şekilde eleştirildiğini gösteriyor. Gharibyan'a göre Ermeniler ne göçebe bir halktır ne de başka bir halkın koludur. Aborjinlerin, kökenlerine yakın küçük kabilelerin, siyasi ve sosyo-ekonomik etkinin bir sonucu olarak oluşan bir millettir. Gharibyan, Ermeni milletin en az iki yüz boy veya aşiretin birleşmesi sonucu oluştuğunu iddia etmektedir.⁷

Bir başka Ermeni bilim adamı Hakop Manandyan, "Ermeni halkının tarihine analitik bakış" adlı kitabında Ermenilerin atalarının yaklaşık olarak yaşadığını belirtiyor. M. Ö. 19. yüzyılda yapılan bilimsel araştırmalar sayesinde Kızık Ası'nın 7. yüzyılda veya 6. yüzyılın başlarında göç eden Hint-Avrupa Ermenileri olduğu ortaya çıktı. Trak-Frig kabileleri ile birlikte Ermeniler Avrupa'dan Çanakkale Boğazı yoluyla m. ö. 13. yüzyılın sonlarında veya 12. yüzyılın başlarında Küçük Asya'ya taşındılar ve Ermeni halkının oluşum sürecinde bölgenin eski halkları ve özellikle Hint olmayan halklarla karışıp birleştiler.⁸

Manandyan'ın Ermenilerin göçebe olduğunu kabul etmesine rağmen günümüz Ermenilerinin ataları ile Urartulılar arasında bir bağ kurmaya çalıştığı doğrudur. Araştırmacıya göre Ermenilerin ataları sadece Hint-Avrupa Ermenileri değil, aynı zamanda Urartullar ve Urartu'nun en eski yerli halkları ve Hayasa ülkesinin yerlileridir.

Ancak Urartu dili ve kültürünün Hint-Avrupa dil grubuna değil, Ural-Altay dil grubuna ait olduğu kanıtlanmıştır.

Kegam Kerovpyan, Ermenilerin kökeni ve tarihiyle ilgili "geleneksel metodolojiden" sapmak istemese de, bazı noktalarda gerçeği kabul etmek zorunda kaldığını kabul ediyor ve 19. yüzyıldan itibaren teorilerde ortaya çıkan bir takım çelişkilere rağmen bunu gösteriyor. yüzyıldan günümüze kadar tüm Hint-Avrupalı araştırmacılar Ermenilerin Hint- Avrupa kökenli göçebeler oldukları ve yerel etnik gruplara gelip karıştıkları konusunda hemfikirdirler.

⁶ Kerovpyan K. *Mitolojik ermeni tarihi*. İstanbul: Aras Yayınları, 2000, s.70.

⁷ *Bütov Azərbaycan Gazetesi*, Ermenistan nerede, Ermeniler kimler veya Hays göçünün tarihi hakkında, 2020. s.2.

⁸ Kerovpyan K. *Mitolojik ermeni tarihi*. İstanbul: Aras Yayınları, 2000, s.72.

1955 yılında New York'ta yayınlanan "Ermeni Cemiyeti" adlı kitabında Sarkis Atamyan Ermenilerin anavatanının Tesalya olduğunu kaydetmiştir. Genel olarak, Ermeni halkının eski tarihi hakkında ortak bir görüş yoktur. Aynı zamanda, kökenleri ve tarihlerinin eskiliği ile ilgili birçok çelişkili nokta vardır. Kuşkusuz, her ulus kendi eskiliği ve kültürü ile ayırt edilir, ancak bilimde abartıya izin vermek çarpıtmadır. Ermenilerin sahte tarih metodolojisine başvurdukları ve çok saçma iddialarda bulundukları bir gerçektir. Bu iddiaları ana maddeler halinde inceleyelim:⁹

1) Ermenilerin Urartularla ilgili iddiaları: M.Ö. 9. yüzyılda kurulan Urartu devletinin tarihine ilişkin kaynaklarda, Urartularla Ermeniler arasında köken, dil ve kültür açısından herhangi bir uyum ve benzerliğe rastlanmamıştır. Urartu denilince Asurluların bu ülkeye Urartu, Urartulluların da ülkelerine Biaynili/Vainili dediklerini belirtmek gerekir. Bu krallık, Türkiye'de Van Gölü çevresindeki havzaları ve kuzeybatıda Muradçay'ın yukarı kısımlarını kapsıyordu. Toprakları hala M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısına ait Asur kaynaklarında ise "Nairi" olarak geçmektedir. "Nairi" yer adının dilsel bağlantısı belirlenmemiştir. Bu isim Urartu ve eski Ermeni kaynaklarında geçmemektedir. Ancak Urartuların eski Hurri kavimlerinin bir kolu olduğuna inanılıyor. Herodot onlara Alarodes diyor. Tarih yazımında Urartulara baş tanrı Khaldi'nin adıyla Keldaniler de denilmektedir.¹⁰

M.Ö. 521 yılında Dara I tarafından derlenen Bisutun dağı anıtında Urartu adı yerine eski Farsça ve Elam versiyonundaki "Armini" kelimesi kullanılmıştır. Yani söz konusu anıtta "Urartu"nun eski Persler için karşılığı "Armini" idi. Eski Yunanlılara "Armini" şeklinde verilen isim de bu toponimden gelmektedir. Aynı zamanda Urartu devletinin çarları askeri seferler düzenleyerek bugünkü Ermenistan'ın dağlık bölgesi olan Küçük Kafkasya'ya kadar ulaşmışlar ve işgal ettikleri yer veya ülkeler hakkında kayalara çivi yazısı ile yazılar yazmışlardır. O dönemde "Ermenistan" kavramının olmadığı, Urartu yazıtlarında geçen ülke, kale ve yerleşim yerlerinin adlarının da Ermenice olamayacağı açıktır. Çünkü gerçekte Urartu dili ile Ermenice birbirine benzemediği gibi ayrı bir dil grubuna aittir. Eski Urartu dili ve kültürü Ural-Altay grubuna, Ermenice Hint-Avrupa dil grubuna aittir. Dolayısıyla Urartu ile Ermeniler arasında herhangi bir bağ kurulmasına gerek yoktur.¹¹

⁹ İşyar Ö. G. Bölgesel ve global güvenlik çıkarları bağlamında Sovyet-Rus dış politikaları ve Karabağ sorunu. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, 697 s. 102.

¹⁰ Gazigiray A. A. Osmanlıdan günümüze kadar vesikalarla ermeni terörünün kaynakları. İstanbul: Gözen Yayınları, 1982, s.12.

¹¹ Qeybullayev Q. *Eski Türkler ve Ermenistan*. Bakü: Azərneşr, 1992, s. 38.

2) Ermenilerin Urartu bölgesini işgal eden Frig soyu ile ilgili iddiaları: Ermeni tarihçilerin en sık ileri sürdükleri bu iddiaya göre Ermeniler, M.Ö. XIII-XII yüzyıllarda Balkan Yarımadası'nda yaşamışlar, daha sonra Küçük Asya'ya taşınarak Hitit devletine son vermişlerdir. Friglerin bir kısmı Asur kaynaklarında "Urume", Urartu kaynaklarında ise "Arm ve Armini" olarak adlandırılan eyalete yerleşmişlerdir.

Türk araştırmacı Nihat Çetinkaya, "Armania" (Armini, Ermenistan) kelimesinin "dağlık yer, yüksek yer, yukarı ülke, yukarı topraklar" anlamına geldiğini ve dağlık bir bölge olan Doğu Anadolu'nun bir kısmına diğer milletler tarafından verilen isim olduğunu belirtiyor. Urartu kelimesi de aynı anlama gelmektedir ve bölgeye verilen coğrafi bir isimdir. Suriyeliler bu bölgeye "Ermenistan", Araplar ise "Ermenistan" adını vermişlerdir. Diğer milletler Ermenistan'da yaşayan insanları Ermeni olarak tanıdı. Ancak bizim Ermeni dediğimiz Ermeniler "Ermeni" ismini reddedip kendilerine "Hay", ülkelerine "Hayastan" diyorlar.¹²

3) Ermenilerin Güney Kafkasya kökenli olduğu iddiası: Bu iddiaya göre Ermenilerin anavatanı Güney Kafkasya'dır. Kafkas halkları ile olan yakınlıkları ve kültürel akrabalıkları bu iddianın gerekçesidir. Ancak Ermenilerin, daha doğrusu Hayların Kafkas halklarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Ermenilerin etnik kökeni ve tarihi hakkında öne sürülen argümanlara bakarsak Ermeniler tarihlerinde gizemlerin ve çelişkilerin olduğu fikrinin yanlış olmadığı ortaya çıkıyor.¹³

Ermenilerin Kafkasya'nın eski ve yerli halkı olmadığı, bu bölgelere sonradan geldikleri Rus ve Ermeni tarihçilerin eserlerinde de mevcuttur. Bu gerçeği doğrulayan bilim adamlarının yazdığı gibi, Ermeniler nedense Güney Kafkasya'ya Ruslar tarafından getirildiklerini unutuyorlar. Ermenilerin Kafkasya'da hiçbir devlet binasının olmadığı bilinen bir gerçektir.

Ermenilerin Güney Kafkasya'ya ilk gelişleri askeri seferlerle ilgilidir. "Ermeniler, M.Ö. 2. yüzyıldan sonra ilk kez Güney Kafkasya'da ortaya çıktılar. Bölgeye girdiklerinde yerel devletlere ve halklara yönelik saldırgan faaliyetleri başladı". Ermeni tarihçiler (S.T. Yeremyan, B.A. Ulubabyan, A.S. Mnatsakanyan ve diğerleri) bu yürüyüşler sırasında saldırıya uğrayan bölgeleri sıklıkla atalarının toprakları olduğunu iddia ediyor ve bölgedeki

¹² Qeybullayev Q. *Eski Türkler ve Ermenistan*. Bakü: Azərneşr, 1992, s. 38.

¹³ *Bütov Azərbaycan Gazetesi*, Ermenistan nerede, Ermeniler kimler veya Hays göçünün tarihi hakkında, 2020. s.1

yerli halkların kültür ve tarihini özümsemeye çalışıyorlar. Ancak bu girişimleri tarihsel gerçeklere dayanmamaktadır.¹⁴

Tarihi materyallerden hareketle ortaya çıkan noktaya göre, Ermeni bilim adamları bilimsel metodoloji ve gerçekleri değil, farklı objektif ve bilimsel olmayan bir tarih yazım tarzını benimsemişlerdir. Tarihte olmayan "Büyük Ermenistan" devletinin varlığını ispatlamaya çalışan Ermeniler, Türkiye ve Azerbaycan toprakları üzerinde toprak iddiasında bulunuyorlar. Bütün bunlar iddia olarak değerlendirilse de Azerbaycan ve Türkiye'yi kendi sorunlarının içine çekmeyi başardılar. Bir zamanlar Ermeni devletinin kurulması meselesi sadece bir iddia olarak görülüyordu. Ama bugün "Ermenistan" diye bir devlet var. Büyük bir Ermeni devleti kurmak mümkün olmayabilir ama bu fikre küresel oyunun bir parçası olarak değer vermek yanlış olmaz. Bu nedenle büyük güçlerin desteğini alan Ermeniler, Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı toprak iddiasında bulunmaktadırlar. Gerçek şu ki, Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik iddiaların, daha doğrusu "Büyük Ermenistan" efsanesinin arkasında sadece Ermenistan yok. "Büyük Ermeni" ideolojisi de büyük güçlerin çıkarıdır.¹⁵

Ermenistan-Azerbaycan ihtilafının ve dolayısıyla Dağlık Karabağ sorununun doğuşunu, jeopolitik köklerinin ortaya çıkmasının sosyo-politik nedenlerini araştırmak, büyük teorik ve metodolojik öneme sahiptir. Sorunun jeopolitik boyutunun, Güney Kafkasya'nın bütününde çatışmanın köklerinin oluşumunda ve ulusal çıkarlarının uygulanmasında Rusya'nın tarihsel-jeopolitik konumuyla yakından ilgili olduğu bir gerçektir. Araştırmalar, ekonomik çıkarları açısından da Rus çarlığının jeopolitik niyetlerinin merkezinde Kafkasya politikasının yer aldığını gösteriyor.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde daha da acil hale gelen Doğu meselesi, Rusların Bizans üzerinde hak iddia etmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Boğazlar meselesi de bu veraset iddiasıyla gündeme geldi. Dolayısıyla Türklerin Müslüman olup daha sonra hilafete geçerek İslam dünyasının mirasında oynadıkları rol ne olursa olsun, Rusların Hristiyanlığı kabul ederek ve Bizans'ın halefi olduklarını iddia ederek ortodoks Hristiyanlık dünyasında oynadıkları rol aynıydı. Kendilerini Ortodoks ve Slavların kurtarıcısı olarak görmeye başlayan Ruslar, Bizans Ortodoksluğunun merkezi olan İstanbul'un Müslüman Türk hakimiyetine geçmesine razı olamadılar. Ekonomik, ticari ve stratejik nedenlerle sıcak

¹⁴ Qeybullayev Q. *Eski Türkler ve Ermenistan*. Bakü: Azərneşr, 1992, s. 41.

¹⁵ Henze P. *Ermeni şiddetinin kökenleri, uluslararası terörizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1988, s. 173-174.

¹⁶ Qeybullayev Q. *Eski Türkler ve Ermenistan*. Bakü: Azərneşr, 1992, s. 42.

denizlere çıkarma için önemli su yolları olan "Türk Boğazları"nın ele geçirilmesi gibi konuların gündeme gelmesiyle Rusya'nın Türkiye politikası sıralanan hedefler doğrultusunda belirlenmeye ve tezahür ettirilmeye başlandı. Rusya'nın bu politikası I. Peter döneminde de devam etti.¹⁷

Dağlık Karabağ sorununun jeopolitik boyutunun, Rusya'nın çatışmanın köklerinin oluşumundaki tarihsel-jeopolitik konumu ve bir bütün olarak Güney Kafkasya'daki ulusal çıkarlarını gerçekleştirmesiyle yakından ilgili olduğu bir gerçektir. Araştırmalar, ekonomik çıkarları açısından da Rus çarlığının jeopolitik niyetlerinin merkezinde Kafkas politikasının yer aldığını gösteriyor.

Çarlığın bölgedeki emperyal politikasını uygulamasını artıran unsurlardan birinin de Ermeniler olduğunu belirtmek gerekir. Azerbaycan'ın büyük stratejik öneme sahip Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusunun önemli artışının 19. yüzyılın başlarında, özellikle Azerbaycan topraklarının bölünmesi konusunda imzalanan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'ndan sonra meydana gelmesi tesadüf değildir. Çarlık Rusyası ile İran arasında akdedilen bu anlaşmaya göre Azerbaycan topraklarının Araz Nehri'nden kuzeyi Çarlık Rusyası'na, güneyi İran'a esir edilmişti. Türkmençay Antlaşması Azerbaycan tarihinin kanlı sayfalarından biridir. Bu anlaşma, Azerbaycan'ın tüm tarihini, topraklarını bölen ve işgal eden tarihi bir andır. Anlaşma, Ermeni nüfusunun İran'dan Rus İmparatorluğu'nun yeni topraklarına (Erivan, Nahçıvan, Karabağ vb.) göç etmesi hakkında bir madde içeriyor. Yani Ermenilerin Azerbaycan'a yerleştirilmesi için elverişli siyasi koşullar vardı ve Türkmençay Antlaşması'nın konuları yani mübadele Azerbaycan'ın mevcut kaderini etkileyen anlar yarattı.¹⁸

Azerbaycan topraklarının Çarlık Rusya'sının Azerbaycan da dahil Güney Kafkasya'daki sömürge politikasının yeni aşaması, tam olarak XIX yüzyılın 20'li yıllarının sonundan itibaren başladı. Rus çarlığı, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde Hristiyanların sayısını artırarak, bu bölgedeki otoritesinin sağlamlaşmasına ve sömürge politikasının uygulanmasına gerçek bir zemin oluşturmuştur. Rusya'nın Ermeni kartını kullanmasının temelinde kuşkusuz "Büyük Fikir" yatmaktadır. Rusya'yı Doğu'ya açmayı ve sıcak denizlere ulaştırmayı amaçlayan "Büyük İdea"nın temelleri, Bizans'ın dini ve siyasi varisi olmasına dayanmaktadır. 15. yüzyılda Bizans idealleri ve gelenekleri Rusya'nın başkentine yerleştiğinde, "Üçüncü Roma teorisi" adı verilen yeni bir teori ortaya çıktı. Moskova'daki

¹⁷ Metin Ö. O. Rusya Federasyonu askeri doktrini. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2001, s. 16.

¹⁸ Dugin A. Rus jeopolitiği Avrasyacı yaklaşım. İstanbul: Küre Yayınları, 2004, : s. 219.

Bizans kökenli Rumenler, İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra Rusya'nın Ortodoksluğun en büyük koruyucusu haline geldiği teorisini ortaya attılar. Böylece "Moskova-Üçüncü Roma teorisi" doğdu. Bu teorilerin formülü şuydu: Birincisi, dünya gücünün merkezi Roma'ydı. Sonra Yeni Roma yani İstanbul oldu. Her iki Roma da düştü. Ancak Moskova olan "Üçüncü Roma" duruyor. Hristiyanlıktaki "kutsal üçlü" doktrinine göre "Dördüncü Roma" olmayacak. Böyle bir durumda, Moskova dünya gücünün merkezidir. Bu teoriye göre Moskova, Bizans'ın halefi ve Ortodoksluğun en büyük koruyucusudur. Ortodoksluk hak din ve mezhep olduğundan, Moskova yeryüzünde doğruluk ve otoritenin merkezi olduğu iddia edilmiştir. "Moskova - Üçüncü Roma teorisi", Moskova çarları ve onların halefleri altında "devlet ilkesi" nin özünü aldı. Rusya'nın önemli ve "tarih önündeki önemli ve önemli görevi" önceden belirlendi. Moskova şehzadelerinin Bizans imparatorlarının varisleri olduğu ve İstanbul'un bir gün Rusların eline geçeceği iddia edildi.¹⁹

Araştırmacı Muhammed Aliyev, Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal sürecinin tarihyazımını araştırırken, "Ermeni kartı"nın Rusya'nın jeopolitik çıkarları için kullanılması konusunda Rus ve Ermeni tarihçilerin eserlerine yönelmiş ve tam bir izlenim yaratmayı başarmıştır. sorun. Bu monografiden yararlanarak, "Rusya'nın yayılmacı politikası için ölen Ermeni müritlerine" adanmış tarihçilerin eserlerine başvurmak zorunda kaldık.²⁰

Ermenilerin 19. yüzyıl boyunca İran ve Türkiye'den kitlesel olarak Kuzey Azerbaycan topraklarına taşınması ve bölgedeki sayılarının yıldan yıla artmaya başlaması Rusya'nın jeopolitik çıkarlarının bir sonucudur. Sonuç olarak, Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi, Karabağ'ın dağlık kesimindeki demografik duruma, bölgede meydana gelen olaylara ciddi şekilde etki etmiş ve gelecekte toprak taleplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ermenilerin toprak talepleri, genel olarak Ermeni sorunu, geçmişte olduğu gibi bugün de büyük güçlerin siyasi ilişkileri bağlamında geçerliydi. 1870'lere kadar devletlerarası ilişkilerde Ermeni meselesi olmadığı doğrudur ama sömürge politikası genişleyip jeopolitik çıkar ve çıkarlar arttıkça Ermeniler bu yolda dini ve milli bir siyasi yöntem haline geldi.²¹

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Katoliklerin himayesini Fransa, Ortodoksların himayesini ise Rusya devralarak, İngiltere'yi 1840'lardan itibaren faal hale getiren Osmanlı devletinin içişlerine müdahale etme imkânı elde etmiş ve bu devlet imparatorluk içinde bir

¹⁹ Kurat A. N. Rusya tarihi: başlangıcından 1917'ye kadar. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 140-141.

²⁰ Qeybullayev Q. *Eski Türkler ve Ermenistan*. Bakü: Azərneşr, 1992, s. 40.

²¹ *Bütov Azerbaycan Gazetesi*, Ermenistan nerede, Ermeniler kimler veya Hays göçünün tarihi hakkında, 2020. s.5.

Protestanlık politikası başlattı. İngiltere'nin denetiminde Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli bölgelerinde okullar ve kolejler açan bazı Protestan misyonerler, Ermenilerin tarih, edebiyat ve kültürünün tasfiyesi ve hazırlanması yönünde büyük adımlar atmış, onları Protestanlığa çekmiş ve ikna etmeyi başarmışlardır. İngilizlerin Ermenilerin gerçek hamisi olduklarına bu da Ermeni milli duygularının uyanmasına neden oldu.²²

Ermeni sorunu, 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında Rusya'nın Doğu Anadolu'daki bazı Türk alanlarını ele geçirmesi ve burada hayat süren Ermenileri özgürlük için Osmanlı devletine karşı kışkırtmasıyla başlamış bulunmaktadır. Bu durum İngiltere'de tedirginliğe yol açmış, Rusya'nın savaştan elde ettiği toprak kazanımlarının yarattığı elverişli durumdan yararlanarak Ermenileri koruma adı altında Doğu Anadolu'yu ele geçirerek Mezopotamya üzerindeki nüfuzunu Basra Körfezi'ne kadar yaymasından korkulmuştur. Görüldüğü gibi Ermeni meselesi, çıkarları Osmanlı Devleti üzerinde çatışan iki büyük gücün -İngiltere ve Rusya- kışkırtmaları sonucu ortaya çıkmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, imparatorluk içinde yaşayan Ermeniler arasında bağımsızlıklarını kazanmak üzere olduklarına dair bir umut uyandırdı. Öyle bir ümit içindeydiler ki, Ocak 1878'de Edirne'de tartışmalar başladığında, İstanbul Ermeni Patrikhanesi Meclisi, Eçmiadzin Ermeni Katolikosluğu aracılığıyla Rus Çarına şu dileklerde bulundu:

- 1) Fırat'a kadar Ermenilerin yaşadığı toprakların Rusya'ya ilhakı;
- 2) Bu olmazsa Rusya'nın Bulgaristan'a tanıdığı imtiyazlar Ermenilere de verilecek;
- 3) Bu olmazsa, Osmanlı devleti ıslahatların yapılmasını sağlamalı ve bu ıslahatlar yapılana kadar Rus ordusu Ermeni topraklarını terk etmeyecektir.²³

Ermeni Patrikhanesi'nin bu girişimiyle birlikte, Patrik Nerses Varjapetyan ve dokuz piskoposun (Hristiyan dininde yüksek bir manevi mertebe ve o mertebeye sahip kimse) imzaladığı 13 Şubat 1878 tarihli bir dilekçe Rus Çarı'na, bir de Başbakan Gorçakov'a gönderildi. Rus Çarı'na "büyük kurtarıcımız" diye hitap eden Patrik Nerses, Eçmiadzin Katolikosu'na yazdığı mektupta, "...Çar'a başvurmalıyız. Bugün Türkiye, topraklarının büyük ve önemli kısımlarını kaybetmiştir. Asya kısmına da sahip çıkmaya çalışmalıyız. Her durumda, Rusya'nın korumasına ihtiyacımız var. Onun sevgisini her zaman kazanmalıyız, bugün olmasa bile bir gün gün ışığına çıkacak olan Türkiye'nin Asya meselesinden

²² Armaoğlu F. 19. yüzyıl tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 560.

²³ Armaoğlu F. 19. yüzyıl tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 567.

*memleketimizde payımıza düşeni almak için Ermeni meselesini gündeme taşımaya çalışmıyoruz...”*²⁴

Ermeni meselesiyle ciddi olarak ilgilenen büyük güçlerin bu tür girişimleri ve siyasi çıkarları sonucunda bu sorunun uluslararası arenada tartışma konusu haline gelmesi ve 1878'de 3 Martta imzalanan San Stefano (Yeşil Köy) Antlaşması'nın on altı maddesinin 25 ve 27 şıkları Ermenilere ithaf edilmiştir. Berlin Kongresi'nde (13 Haziran - 13 Temmuz 1878) Ermeni meselesinin de görüşüldüğünü ve San Stefano antlaşmasındaki 16. madde biraz yumuşatılarak 61. madde oldu. Buradan da anlaşılmaktadır ki, genel olarak, büyük güçlerin siyasi ilişkileri ve diplomatik müdahaleleri olmaksızın hiçbir ulusal sorun "küresel sorun" düzeyinde dikkat çekmeyecektir.²⁵

17 Mart 1878'de Ermeni Patriği N. Varjapetyan, İngiltere Büyükelçisi Layard ile yaptığı görüşmede İngiliz hükümetinden Ermenilerin özerklik kazanması konusunda çaba gösterilmesini istedi. Sohbet sırasında İngiliz elçisi patriğe "Ermenistan" kavramıyla neyi kastettiğini sorduğunda Patrik, bunun Van ve Sivas paşalarının topraklarını, Diyarbakır'ın bir çok bölümünü ve önceki Klikia krallığını kapsadığını söyledi. Büyükelçi Layard, patriğe bu bölgelerin nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğunu bildirdi. Bunu inkar etmeyen N.Varjapetyan, sohbetin yönünü değiştirerek yerel Müslüman halkın yönetimden memnun olmadığı ve bu nedenle o ülkede Hristiyan yönetiminin örgütlenmesi gerektiğini iddia etti. İngiliz büyükelçisi böyle büyük bir planın uygulanacağı konusunda şüphelerini dile getirdiğinde, Ermeni patriği, Avrupalı Hristiyanlar Ermeni meselesine kayıtsız kalırsa soydaşlarının ayaklanıp Rusya'ya katılmak isteyeceklerini söyledi. Ermeniler bununla da yetinmemiş, büyük devletlerin başkentlerine heyetler göndererek Berlin Kongresi'ne sunacakları talepler için destek almaya çalışmışlardır. Osmanlı padişahının kararıyla atanan bir Ermeni valinin başkanlık edeceği Berlin Kongresi'ne "Otonom Ermenistan" projesini sunmaları tesadüf değildir. Bu proje, "Ermenistan"ın yönetim biçimlerini tanımlayan "Örgüt Yasası"ydı. Proje o kadar kapsamlıydı ki burada "bağımsızlık" kelimesi geçmedi. Batıda Fırat Nehri'nden başlayan bu “Özerk Ermenistan”ın sınırları Siyirt, Argani, Harput, Diyarbakır, Van ve Erzurum bölgelerini kapsıyor ve Rize, Ermenistan'ın limanı olarak gösteriliyordu.²⁶

²⁴ Armaoğlu F. *19. yüzyıl tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 568.

²⁵ İsmayılov F. *ABD küresel politikası bağlamında Karabağ sorunu*. Bakü: Azerbaycan Milli Ansiklopedisi yayınevi, 2001, s. 29.

²⁶ Armaoğlu F. *19. yüzyıl tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 569.

İngiltere ve Rusya dışında diğer devletler Ermeni meselesiyle ilgilenmediği için Berlin Kongresi sadece reformlarla ilgili olan 61. Maddeyi kabul etti. Bu madde, Osmanlı hükümetinin Ermeni vilayetlerinde gerekli reformları yapmakla yükümlü olduğunu teyit ediyor, ancak bu reformların uygulanmasının denetimini yalnızca Rusya'ya değil, Berlin Kongresi'ne katılan altı büyük güçler birliğine veriyordu. İngiltere, bu konuda çıkarları çatışan Rusya'nın anlaşmanın uygulanmasını izlemedeki rolünü önemli ölçüde azaltmayı başardı. Ermenilerin özerklik elde edememelerine rağmen sözde “Ermeni sorunu”na dikkat çekmeyi başardıkları doğrudur. Bu kongresden sonra Ermeni sorununda 2 yeni faktör meydana çıktı:²⁷

İlki, Türk düşmanlığıyla tanınan Gladstone ve Liberal Parti'nin 1880'de İngiltere'de iktidara geçmesi ve Ermenilere yönelik reformların gözden geçirilmesidir. Bu da Ermeni sorununun uluslararası planda hareketliliğini korumasına neden olmuştur.

İkinci faktör ise Berlin Kongresi'nde yaşadıkları hayal kırıklığı sonucunda Ermenilerin amaçlarını gerçekleştirmek için şiddete- silahlı mücadeleye başvurma kararı almalarıdır.²⁸

Terörizm ve bölücülük fikirlerinden yararlanma Ermeni milliyetçiliğinin tarihsel gelişim mantığından doğmasına rağmen Ermeni zihniyetinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve bugün bile bu milletin şovenist milliyetçilerinin bilinçlerini beslemeye devam etmektedir. Ermeni zihniyetinin en kusurlu unsuru olan bölücülük unsurları Taşnak partisi tarafından oluşturulmuştur.

1918'de kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı Ovanes Kaçaznuni, 1923'te yazdığı raporda Taşnakların Türk ve Müslüman karşıtı faaliyetlerinin tesadüfi olmadığını göstermiştir. Bu, Ermeni halkının zihnine aşıl原因an milliyetçilik psikolojisinin sonucudur.

Ermenilerin Türkiye ve Azerbaycan'da büyük çaplı terör saldırıları gerçekleştirmeleri bu psikolojinin Türklere yönelik etkisidir.

Azerbaycan'da Ermeniler tarafından işlenen terör eylemleri ve kanlı suçlar, Mir Mobsun Navvab'ın "1905-1906 Ermeni-Müslüman çatışması", Mammad Said Ordubadi'nin "Kanlı yılları", "1918 Baharı: Azerbaycan'da Ermeni terörü ve Türk-Müslüman Türk-Müslüman" kitaplarında bulunabilir. Soykırım", yine "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Dış Politikası (1918-1920)", "Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1918-1920)", Atakhan

²⁷ Hacıyev İ. *Haydar Aliyev ve ulusal-tarihsel hafızanın restorasyonu*. Bakü: Bilim, 2003, s.67.

²⁸ Gurko-Kryajin V. *Ermeni sorunu (Büyük Sovyet Ansiklopedisi-1926 baskısından makale)*. Bakü: Komünist, 1990, s. 10.

Pashayev'in "Açılmayan Sayfaların İzinde", İsmayil Hacıyev ve Ebulfaz Amanoğlu'nun "Tarihte ve bugün Nahçıvan"ı, İsmail Hacıyev'in "Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları ve kanlı suçları", Güntekin Necefli'nin "Ermenilerin 1918-1920'de Nahçıvan, Doğu Anadolu ve Erivan'da müslüman türklere karşı yaptıkları soykırımlar", Vagif Arzumalı ve Nazım Mustafa'nın "Tarihin Kara Sayfaları. Sürgün. Soykırım. Mülteci", Elman Jafar'ın "Nahçıvan'da Ermeni-Azerbaycan Çatışması" vb. eserlerinde geniş yer verilmiştir.²⁹

Edinilen net bilgilere göre “Büyük Ermenistan” hayaliyle yola çıkan Ermeniler, 1905-1907 yıllarında Bakü, Şuşa, Gence, Nahçıvan, Zengezur vb. bölgelerde barışçıl Azerbaycanlılara karşı katliamlar gerçekleştirdiler.

Rusya'da Birinci Dünya Savaşı'nı ve 1917 Şubat burjuva ve Ekim Bolşevik devrimlerini ustaca kullanan Ermeniler, iddialarını Bolşevik bayrağı altında gerçekleştirmeyi başardılar. 30, 31 Mart ve 1 Nisan 1918'de Bolşevik kılığında Ermeniler Bakü'de soykırım yaptılar ve yaklaşık 20.000 Azerbaycanlıyı katlettiler. Aynı yılın Nisan-Mayıs aylarında Ermeniler Azerbaycanın Şamahı, Guba, Ağsu, Kürdemir, Salyan, Lenkeran gibi bölgelerinde toplu katliamlar gerçekleştirerek 50 binden fazla sivili en vahşi yöntemlerle katlettiler.³⁰

1918'de Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin hemen ardından Karabağ'ın dağlık kısmına yerleşen Ermeniler, milliyetçi çevrelerinin kışkırtma ve baskıları altında Azerbaycan hükümetini tanımayı reddettiler. Toprak bütünlüğünün korunmasını ve vatandaşlarının can güvenliğinin sağlanmasını temel görev sayan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin var olduğu dönemde (1918-1920), Karabağ'ın dağlık kısmının diplomatik ve askeri yollarla ele geçirilmesi girişimleri Ermenistan tarafından kararlı bir şekilde engellenmiş, ancak sonrasında dahi Güney Kafkasya'da Sovyet iktidarının kurulmasına rağmen bu konu ortadan kalkmadı. Çünkü Sovyet Rusya diplomasisinin derinliklerinde çarlığın dış politikasına dönüş eğilimi açıkça hissediliyordu. Bunun sonucu olarak Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin dağlık kesiminde yaşayan Ermenilere 1923 yılında özerk bölge statüsü verildi. DKÖO (Dağlık Karabağ Özerk Oblastı) Azerbaycan içinde oluşturulması, hiç şüphesiz, Ermenistan'ın toprak iddialarından ve Azerbaycan'a yönelik düşmanlığından yararlanan Sovyet Rusya'nın vizyoner ve maksatlı politikasının bir sonucuydu. Olayların tarihi seyri, bu politikanın Ermenilerin Azerbaycan'a karşı gelecekteki toprak iddialarının temeli ve aracı olduğunu gösterdi.

²⁹ Hacıyev İ. *Haydar Aliyev ve ulusal-tarihsel hafızanın restorasyonu*. Bakü: Bilim, 2003, s.74.

³⁰ Hasanov A. *Azerbaycan'ın modern uluslararası ilişkileri ve dış politikası*. Bakü: Azərneşr, 2005, s.716.

Rusya'nın yardımıyla Azerbaycan topraklarını ele geçirme politikasını sürdüren Ermeniler, 1920'lerin sonunda Zengezur ve diğer bazı toprakları Ermenistan SSCB'in toprağı ilan ettiler. Ermenilerin toprak taleplerini iki yönde gerçekleştirmek istediklerini belirtmek gerekir. Hem Türkiye'ye hem de Azerbaycan'a yönelik toprak iddiaları gün geçtikçe gerçeğe dönüşüyordu.³¹

Aslında Ermeni halkı için Sovyetlerin hak iddiasında bulunduğu topraklar daha çok Rusya'nın Ortadoğı'ya ve ılık denizlere sahip olma arzusunun bir tezahürüydü. Bu anlamda Ortadoğı'nun petrol kaynaklarına sahip olmak için bir sıçrama tahtası bölgesi oluşturmaya ihtiyaç duyulmuş ve bunun için Rusya, Ermenilere yurt arama bahanesiyle bölgedeki siyasi faaliyetlerini yürütmeye can atıyordu. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta, Sovyet liderliğinin Türkiye'ye karşı toprak iddialarını Ermenistan üzerinden gerçekleştirmek istemesidir. Batum ilçesinin güney kesimi, Artvin ve Olti ilçelerinin Türkiye'den ayrılarak hükümet tarafından Gürcistan'a verilmesi konusu da bu açıdan değerlendirilmelidir.³²

Sovyet liderliğinin Türkiye'ye karşı toprak iddialarını Ermenistan ve Gürcistan üzerinden gerçekleştirme arzusu, öncelikle yayılmacı ve emperyalist olarak anılma tehlikesini ortadan kaldırmak, yurtdışında yaşayan Ermeni göçmen örgütlerinin sempatisini kazanmak, onları kendi bünyesine dahil etmek arzusundan kaynaklanıyordu. ilgi alanına girmeye ve aynı zamanda bu göçmen örgütlerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya geliyordu. Rusya'nın politikası döneminde Ermenilerin "Büyük Ermenistan" fikrini gerçekleştirmeyi düşünüyordu. 6 Temmuz 1945'te Ermenistan Cumhuriyeti liderliği, Türkiye'ye yönelik toprak iddialarıyla ilgili olarak I.Stalin ve V.Molotov'a başvurdu ve Moskova'ya bir dizi "tarihi gerekçe" gönderdi. Ermeni çağrılarını iki yönde devam etti. Bunlardan ilki yurtdışında yaşayan Ermenilerin geri dönüşü, bundan doğan ikinci mesele ise toprakların genişletilmesiydi. İkinci yön, yukarıda belirtildiğı gibi, Türkiye'ye ve hemen ardından da Sovyet Azerbaycan'a yöneltelen taleplere yansdı.³³

Ağustos ayında SSCB Dışışleri Komiserliği'nin talebi üzerine Ermenistan SSCB Dışışleri Komiserliği Gürcistan ile birlikte Türkiye'ye yönelik toprak taleplerini hazırlayarak kapsamlı bir rapor halinde V. Molotov'a (Sovyet politikacı ve diplomat, Eski bir Bolşevik ve

³¹ Hacıyev İ. *Haydar Aliyev ve ulusal-tarihsel hafızanın restorasyonu*. Bakü: Bilim, 2003, s.65.

³² Seydi S. Sovyetler Birliği'nin ermeniler için başlattıkları "Anavatana dönüş projesi" Ermeni Araştırmaları Dergisi, 2003, s. 101.

³³ Hacıyev İ. *Haydar Aliyev ve ulusal-tarihsel hafızanın restorasyonu*. Bakü: Bilim, 2003, s.75.

1920'lerden itibaren Sovyet hükümetinin önde gelen isimlerinden biri) gönderdi. 18 Ağustos'ta SSCB Dışişleri Komiserliği, alınan raporların tarihi ve etnografik referanslarına dayanarak "Sovyet-Türk ilişkileri" hakkında ayrıntılı bir rapor hazırladı. Hazırlanan belgede, Türklerin işgal ettiği iddia edilen toprakların toplam yüzölçümünün 26.000 km² olduğu, bunun 20.500 km²'sinin Ermenistan Cumhuriyeti, 5.500 km²'sinin ise Gürcistan Cumhuriyeti toprakları olduğu belirtiliyor. Komiserliğin hesaplamalarına göre, bu topraklar Ermenistan SSCB topraklarının %80'i ve Gürcistan SSC topraklarının %8'i idi.³⁴

Bu belge, Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı kazandığı büyük zaferden sonra Ermeniler arasında anavatana, Sovyet Ermenistanı sınırlarına dönme arzusunun Amerika dahil tüm dünyaya, Yakın ve Orta Doğu ülkelerine yayıldığını gösteriyordu, önemli ölçüde artıyor. Bununla birlikte, mevcut Sovyet Ermenistanı, yabancı Ermenileri barındırmak için son derece sınırlı bir kapasiteye sahiptir. Kayalık ve susuz arazisinin çoğu ekime uygun değildir. Kullanılabilir alanlar, Ermenistan topraklarının sadece 1/6'sını oluşturuyor. Ermenistan'dan alınan toprakların Türkiye'de etkin kullanılmadığı, geniş alanların ekilmediği, mera ve otlakların boş kaldığı referansta belirtildi. Sovyet Ermenistanı'nda nüfus yoğunluğu km'ye 43 kişi iken, "Türkiye'nin gasp ettiği Ermeni topraklarında" 3-4 kişi olduğu belirtildi.

Aynı zamanda belgede bir milyon Ermeni'nin Türkler tarafından öldürüldüğü ve bir milyon Ermeni'nin farklı ülkelere kaçtığı iftirası belirtiliyor. Tüm bunlardan sonra rapor, bu toprakların yasal sahiplerine, yani Ermenilere ve Gürcülere iade edilmesinden başka makul bir delil sunulamayacağı sonucuna vardırılmıştır. 1940'lı yılların ortalarında toprak iddiaları konusunu büyük güçlerin gündemine taşıyan Amerika'daki Ermeni faaliyetlerinin Sovyetler tarafından da desteklendiğini belirtmek gerekir. Moskova'dan esinlenen ABD, Orta Doğu ve Balkanlar'daki Ermeni diaspora örgütleri 1945-46'da uluslararası toplantılara muhtıralar sunarak bu toprakların Sovyet Ermenistan'ına iade edilmesini ve dışarıda yaşayan Ermenilerin dönüşü için gerekli koşulların oluşturulmasını talep ettiler. Ermeni SSCB'in sınırlarını anavatanlarına kadar yaptılar.³⁵

Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin gün geçtikçe gerçeğe dönüşmesi, Ermeni liderliğinin bu durumdan daha fazla yararlanma eğilimine girmesine neden olmuştur. Moskova'dan güçlü destek alan Ermenistan Cumhuriyeti liderliği, Türkiye'ye yönelik toprak iddialarının yanı sıra Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'ne karşı da toprak talepleriyle Sovyet

³⁴ Hasanlı C. *SSCB-Türkiye: Soğuk savaşın deneme alanı*. Bakü: Adiloğlu, 2005, s. 215.

³⁵ Seydi S. Sovyetler Birliği'nin ermeniler için başlattıkları "Anavatana dönüş projesi" Ermeni Araştırmaları Dergisi, 2003, s. 102-103.

liderliğine başvurmuştur. Türkiye'ye yönelik toprak iddialarına ilişkin talepler ağırlıklı olarak I.Stalin ve V.Molotov'a yönelikse, o zaman 1945'in sonunda Azerbaycan'a yönelik toprak taleplerine ilişkin talepler, özellikle Merkez Komite birinci sekreteri G. Arutinov'un mektupları Ermeni SSR K(b)P'den I. Stalin'e ve G. Malenkova'ya hitap edilmeye başlandı. 28 Kasım'da UIK(b)P Merkez Komitesi sekreteri G. Malenkov, Ermeni Komünist Partisi sekreteri G. Arutinov'un Moskova'ya hitaben yazdığı mektubu, bilgi vermesi için M. C. Baghirov'a gönderdi. M.C. Bagirov, cumhuriyetin ilgili yapılarına ve bilimsel birimlerine Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın değindiği konuyla ilgili materyallerin toplanması için talimat verdi. Verilen görev doğrultusunda çok kısa sürede Karabağ'ın dağlık ve ovalık kesiminin tarihsel olarak Azerbaycan'a ait olması, nüfusun milli bileşimindeki değişimler ve sebepleri, çeşitli istatistiksel verileri içeren çok sayıda belge, Karabağ'ın dağlık kısmına özerk bir vilayet statüsü verilmesine ilişkin yazışmalar ve tartışmalar, bu konuyla ilgili ittifak ve cumhuriyet organlarının toplantı tutanakları vb. toplanmıştır. Örneğin, eski Karabağ Hanlığının sınırları ve nüfusu ile ilgili raporda, Karabağ Hanlığının Kür Nehri ile Araz Nehri arasında yer aldığı ve kuzeybatıdan Kurak Nehri boyunca Gence'ye, Göyçay boyunca Şeki'ye, Doğuda Kür Nehri boyunca Şamahı hanlıkları, Muğan çölü boyunca Karadağ, güneybatıda Nahçıvan ve batıda İrevan ile komşu olduğu belirtilmiştir. 18. yüzyılda hanlığın nüfusu 130 bin kişiden oluşuyordu. Bir zamanlar hanlığın bu nüfusu tamamen Türklerden oluşuyorsa, toplanan belgeler Rus istilasından sonra Karabağ'ın dağlık kesiminde nüfusun ulusal bileşiminde kademeli olarak değişmelerin başladığını gösterdi. Daha sonraki dönemde, Karabağ'da nüfusun ulusal-etnik bileşimindeki değişikliklerin dinamikleri, bir ölçüde güvenilir bir kaynak olarak kabul edilen 1823'te derlenen "Karabağ Vilayetinin Tanımı..." adlı kitaba atıfta bulunulmuştur. Çünkü bu kaynakta Şuşa şehri ve bütün köyler ele alınmış, aile sayıları ve aile reislerinin isimleri kaydedilmiştir. Toplanan belgelerde, Rus işgallerinden sonraki yüz yıl boyunca Karabağ'da nüfusun ulusal-etnik bileşiminde daha ciddi değişikliklerin meydana geldiği açıkça gösterilmiştir.³⁶

1947'nin sonunda Ermenilerin göçürülmesi ile ilgili durumu tartışan Sovyet liderliği, bu sürece devam etmeyi uygun gördü ve Ermenilerin yurtdışına yeniden yerleştirilmesini teşvik etmek için ek önlemler aldı. Mevcut durumda yurt dışından iskan edilen Ermenilerin

³⁶ Hacıyev İ. *Haydar Aliyev ve ulusal-tarihsel hafızanın restorasyonu*. Bakü: Bilim, 2003, s.76.

barınma ve ekonomik sorunlarını çözenin en kolay yolu Azerbaycanlıların anavatanlarından tehcir edilmesinde bulunmuştur.³⁷

SSCB Bakanlar Kurulu'nun İ.Stalin imzalı 23 Aralık 1947 tarih ve 4083 sayılı kararında 1948-1950'de Ermenistan SSCB'de yaşayan 100.000 kollektif çiftçi "gönüllülük ilkeleri" temelinde ve diğer Azerbaycan nüfusunun Azerbaycan SSCB'nin Kür-Araz Ovası'na yerleştirildiği belirtildi. Karara göre 1948'de 10.000, 1949'da 40.000 ve 1950'de 50.000 kişi yeniden yerleştirilecekti. İlk belgenin yetersizliği, Sovyet liderliğini ikinci bir karara imza atmaya sevk etti. 10 Mart 1948'de alınan ikinci kararda hareket planı ayrıntılı olarak anlatıldı.

1946'da Suriye, Yunanistan, Lübnan, İran, Bulgaristan ve Romanya'dan 50.900, 1947'de Filistin, Suriye, Fransa, ABD, Yunanistan, Mısır, İran'dan 50.900 Ermeni ve Lübnan'dan 35.400 Ermeni kabul edilerek Ermenistan SSCB'ye yerleştirildi.³⁸

İkinci Dünya Savaşı sırasında V.M. Molotov, iktisadi kayıplara uğrayan İrana'a yardımıcı olmak için orada yerleşmiş Ermenilerin Azerbaycan'na kledilmesi fikrini gündeme getirdi. Ancak daha sonra bu düşünce değişti ve İranda yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a, Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin ise Azerbaycan'a nakli konusu gündeme geldi. Ermenistan'ı terk etmek zorunda kalan Azerilerin yaşadığı yerlere 100.000'den fazla Ermeni yerleştirildi. Genel olarak, 1946-1948'de yaklaşık 100.000 Ermeni yabancı ülkelerden Ermenistan'a yerleştirildi. Stalin'in emriyle 1948'den sonra yurt dışından gelmiş Ermeniler Ermenistan'da bulunmuş ve 150.000'den fazla Azeri Ermeni topraklarından zorla çıkarılarak yaşam tarzının son derece zor olduğu Mil-Mugan bozkırlarına yerleştirilmiştir. Azerilerin Ermenistan'dan sürülmesi, yabancı Ermenilerin göçürülmesiyle bağlantılıydı. Aslında bu tehcir, SSCB ile Türkiye arasında süregelen gergin siyasi ilişkilerle açıklanabilir. Her şeyden önce Azerbaycanlılar Türk kökenli oldukları için Sovyet yönetimi onlara güvenmedi. İkincisi, Türkiye ile SSCB arasında bir savaş çıkma olasılığı karşısında hükümet Azerileri değil Ermenileri kullanacaktı.³⁹

Söz konusu dönemde, Azerbaycanlıların sadece Ermenistan'dan değil, Nahçıvan'dan da taşınacakları ve Ermenistan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlanacakları konusunda geri dönenler (repatirantlar) arasında yaygın bir görüş vardı. Nahçıvan meselesi de Ermeni liderliğinin

³⁷ Hacıyev İ. *Haydar Aliyev ve ulusal-tarihsel hafızanın restorasyonu*. Bakü: Bilim, 2003, s.70.

³⁸ Henze P. *Ermeni şiddetinin kökenleri, uluslararası terörizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1988, s. 170.

³⁹ Henze P. *Ermeni şiddetinin kökenleri, uluslararası terörizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1988, s. 174.

Moskova ile yaptığı gizli müzakerelerin konusuydu. Yabancı Ermenilerin geri dönüş dalgası sırasında G. Arutinov, Nahçıvan'ın Ermenistan'a nakli ile ilgili olarak merkezin ağzını aradı ve özellikle Merkez Komitenin ikinci sekreteri G. Malenkov'u "kontrol etmeye" çalışmıştı.⁴⁰

Sovyet döneminde Dağlık Karabağ konusu defalarca gündeme gelmesine rağmen Ermeniler ve hamileri amaçlarına ulaşamadılar. Sovyet döneminde Dağlık Karabağ konusu defalarca gündeme gelmesine rağmen Ermeniler ve hamileri amaçlarına ulaşamadılar. Haydar Aliyev gibi güçlü ve cesur bir şahsiyetin iktidara gelmesi, Azerbaycan karşıtı güçlerin faaliyetine bir darbe olmuş ve her şeyden önce Ermeni iddialarının gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel olmuştur. İktidarda olduğu yıllarda bütün faaliyetleri çeşitli yollarla Ermenilerin asılsız iddialarını engellemeye yönelikti. Haydar Aliyev her şeyden önce iki millet arasında çatışma çıkmasına izin vermemiş, olumsuz durumlar oluştuğunda vakit kaybetmeden hemen durdurmuştur.

Haydar Aliyev'in faaliyetinin önemli yönlerinden biri de 1970'lerde Dağlık Karabağ'a milli ruhun geri dönüşüydü. Bu doğrultuda güçlü, sistemli ve kapsamlı bir şekilde çalıştı. Her şeyden önce Karabağ'ın tarihini, kültürünü, sanatını ve ekonomik gelişimini çok iyi bilen Haydar Aliyev, Karabağ'ı yurt içinde ve yurt dışında büyük bir coşkuyla övdü. 1968 yılında ünlü Azerbaycanlı arkeolog Mammadali Hüseyinov tarafından keşfedilen ve Azerbaycan'ın en eski yerleşim yerlerinden biri olduğunu kanıtlayan Azıx mağarası hakkında bir belgesel film çekti ve dünyanın farklı ülkelerinde gösterdi. 1970'li ve 1980'li yıllarda yabancı ülkelere düzenlenen Azerbaycan kültür günlerinin hemen hemen tamamında "Azikh Cave" belgesel filmi gösterildi. Haydar Aliyev'in ileriye dönük adımı, Ermenilerin tarihi eserler üzerindeki iddialarına hem o dönemde hem de gelecekte en sert yanıt oldu.⁴¹

Haydar Aliyev'in 1970'lerde Ermeni iddialarını geçersiz kılan pratik çalışma ve faaliyetleri, gelecek için hesaplanan en önemli adımdı. Haydar Aliyev, tarihi eserlerin korunmasına özel önem verilmesi konusunda kesin talimatlar verdi, eski binaları restore etti, Karabağ'da yaşamış yaratıcı insanların anılarını ölümsüzleştirdi, ülkede yeni bir bilimsel ve kültürel ortamın oluşmasına yardımcı oldu, yerel nüfusu eğitmek ve kalıcı konutlara daha sıkı kapanma için uygun bir fırsat yarattı.⁴²

⁴⁰ Hacıyev İ. *Haydar Aliyev ve ulusal-tarihsel hafızanın restorasyonu*. Bakü: Bilim, 2003, s. 75-76.

⁴¹ Henze Pl. *Ermeni şiddetinin kökenleri, uluslararası terörizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1988, s. 173.

⁴² Kasımlı M. *Haydar Aliyev bağımsızlığa giden yol (1969-1987)*. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınevi, 2006, s. 337

1.2. Azerbaycan'ın Ulusal Lideri Haydar Aliyev'in Hakimiyeti Yıllarında Sorunun Yönetilmesi ve 2. Karabağ Savaşı Öncesi Dönem

Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesi, ulusal lider Haydar Aliyev'in dış politika faaliyetlerinde merkezi bir yer tutmuştur. Çeşitli devletlerin çatışan çıkarları arasında manevra yapmak, ülkenin işgal altındaki topraklarının ilhak edilmesini önlemek için yüksek irade, kararlılık ve istikrar gerektiriyordu. Ancak Haydar Aliyev gibi bir lider, Dağlık Karabağ'ın hukuki yapısının değiştirilerek Ermenistan'a katılma sürecini engelleyecek siyasi iradeye ve kararlılığa sahip olabilir. Genel olarak Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafının tasfiyesi ve çözümü yönünde bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politika tarihine özel olarak bakmak önemlidir. Tarih bilim doktoru Ali Hasanov, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasını adım adım analiz etmiş ve çok önemli sonuçlara varmıştır.⁴³

1991 ve 1992'nin ilk yarısında Azerbaycan devletinin dış politikasının temelinin Rusya-Azerbaycan ilişkileri ve bir bütün olarak Rusya'ya yönelme stratejisi olduğunu haklı olarak belirtiyor. Ayaz Mutallibov (Azerbaycan siyasi figürü, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1. cumhurbaşkanı (1990–1992), Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin birinci sekreteri (1990–1991)) hükümeti, SSCB'nin çöküşünün arifesinde, dünyada ve Sovyet dünyasında meydana gelen sosyo-politik süreçlere aykırı bir politika uygulayarak, mümkün olan her şekilde imparatorluğu korumaya çalışanların yanında yer aldı. Birliğin, uluslararası ve bölgesel olayların gelişme eğilimleri ve Azerbaycan'ın bu kurumdan ayrılmasına izin verilmemeye çalışılmıştır. Hatta bu amaçla, SSCB'nin dağılmasından birkaç ay önce Azerbaycan'da Moskova'nın düzenlediği ve Azerbaycan halkının karşı çıktığı Sovyetler Birliği'nin korunmasına ilişkin bir referandum bile düzenledi (Mart 1991), oylamaya katılanların %93,3'ün SSCB'nin korunmasından yana olduğuna dair merkeze yanlış bilgi verdi. Ayaz Mutallibov rejiminin aksine, o zamanki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi, Nahçıvan topraklarında SSCB'nin korunmasına ilişkin bir referandum düzenlemeyi reddederek, halkın bağımsızlık konusundaki kararlılığını ve özlemlerini gösterdi. Bütün bunlar gösteriyor ki, o dönemde Azerbaycan hükümeti bağımsız bir politika uygulamadı, aksine cumhuriyetin bağımsızlığını her şekilde engellemeye çalıştı.⁴⁴

⁴³ *Adalet Gazetesi*, Kısματοğlu, Faiq. Karlı bir akşamın izleri... /F. Kısματοğlu -2011. - 26 Şubat. - s.10.

⁴⁴ *Azerbaycan Gazetesi*, "Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafı Güney Kafkasya bölgesinin temel sorunudur" 2011. 8 Mart s. 2.

Ayaz Mutallibov hükümeti, SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bile Rusya'ya karşı tek taraflı üstün bir eğilim ve uluslararası ilişkilerde Moskova'nın dış politikadaki konumuyla uyumlu bir yaklaşım izledi. Kuşkusuz bu yaklaşım, Azerbaycan'ın o dönemdeki ekonomik ve siyasi çıkarlarını yansıtmadığı gibi, bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün, egemen devlet haklarının korunmasına ve uluslararası garantisine de cevap vermemiştir. Bu nedenle, o aşamada ortaya konulan politika, Azerbaycan'ın devlet çıkarlarını bir bütün olarak devletlerarası, bölgesel ve uluslararası ilişkilerin ana gelişme eğilimi ile bağdaştıramadı. Tartışılan dönemde Rusya'nın bakış açısına ve pozisyonuna dayalı dış politika bir bütün olarak bağımsız Azerbaycan devletinin dış politika rotası olarak değerlendirilemez.⁴⁵

Ebulfez Elçibey (akademisyen, 2. Azerbaycan cumhurbaşkanı, Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nin kurucusu ve ilk genel başkanı) hükümetinin dış politikasını değerlendiren Ali Hasanov, bu hükümetin uluslararası ilişkiler alanında aldığı tedbirlerin tek bir kavram ve sisteme değil, duygusal söylemlere dayandığına dikkat çekiyor. Aynı zamanda yazar, 1992-1993 yıllarında Azerbaycan yönetiminin öncelikli görevleri belirlemede ve uygulamada başarısız olduğunu gösteriyor. "Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur", "İran aklını başına toplayıp Güney Azerbaycan sorununu çözmeli", "Rusya ile hesaplaşmamız devam ediyor", "Çin'de insan hakları ihlal ediliyor", "Türkiye'de Türk bayrağı", "Türkçe konuşan tüm ülkeler derhal birleşmeli" vb. açıklamalar Azerbaycan'ı hem içeride, hem kendi vatandaşları arasında, hem de dış dünyada büyük sorunlarla karşı karşıya bıraktı. Bir yandan "Türkçülük" sloganının ortaya atılması doğru olsa da, Cumhurbaşkanlığı düzeyinde bu tür açıklamalar yapmak çok tehlikeli bir politikaydı.

Sovyet döneminde Ermeni liderliği tarafından Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlanması için girişimlerde bulunuldu, ancak bu girişimler o dönemde engellendi. Milli lider Haydar Aliyev, 14 Temmuz 1992'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin birinci sekreteri seçildikten sonra, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Ermenistan ile birleştirilmesi girişimlerinin önlenmesinde özel ilkeler gösterdi.⁴⁶

SSCB liderliğindeki ulusal lider Haydar Aliyev - SSCB Merkez Komitesi Siyasi Bürosu üyesi olduğu süre boyunca, Ermeni şovenistlerin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni

⁴⁵ Hasanov A. *Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın dış politika faaliyetinin oluşumu. Tarih ve sorunları*, 2003, s. 64.

⁴⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*. "Ermeni vandalizminin iç yüzü" 2013. 25 Haziran s. 7.

Ermenistan ile birleştirme girişimleri kararlı bir şekilde püskürtüldü. Ancak eski Sovyetler Birliği'nde "yeniden yapılanma"nın yazarı M. Gorboçev'in, Haydar Aliyev'in "sağlığı nedeniyle" ülke liderliğinden uzaklaştırılmasının ardından izlediği sinsi politika sonucunda Ermenilerin ve onların eline geçmiştir. ⁴⁷

1992'de AGİT'in (Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı) Minsk Grubu kuruldu ve Birleşmiş Milletler çatışmanın çözümünü AGİT'in himayesi altına aldı. Daha sonra AGİT ayrıca Minsk Grubunu oluşturdu. Minsk grubu 12 eyalet içerir. Aradan yıllar geçmesine ve AGİT Minsk Grubu'nun eşbaşkanlarının zaman zaman değişmesine rağmen bu ihtilafa adil bir çözüm getirilmedi.

1993 yazında Azerbaycan'da meydana gelen iktidar değişikliği, dış politika faaliyetlerinin yenilenmesi ve ülkenin stratejik çıkarlarına dayalı olarak yeniden inşası için koşullar yarattı. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, öncelikle Azerbaycan çevresinde oluşan son derece gergin uluslararası siyasi durumun aşılması ve ülkenin stratejik çıkarlarını yansıtan olgun bir dış politika konsepti hazırlanması ihtiyacıyla karşı karşıya kaldı. Bu çalışmanın en zor yanı, çeşitli devletlerin emperyal emelleri, toprak talepleri, ekonomik çıkarları ve nüfuz alanları için Kafkasya bölgesinin tamamında ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kök salmış mücadelelerinin gerçeklerini, kesişen ve çelişen ilgi alanlarını doğru bir şekilde tespit etmek, çevik manevralar ve özel hamlelerle Azerbaycan'ın devlet çıkarlarını mümkün derecede korumaktır. Haydar Aliyev, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde çözülmesini kesin olarak ülkenin dış politikasının öncelikli yönü olarak belirledi. Çatışmayı ortadan kaldırmak için devlet başkanları ve en üst düzeydeki temsilciler kurulu ile ikili ve çok taraflı görüşmelerde, uluslararası forumlarda, AGİT'in zirve görüşlerinde, Minsk Grubunun eşbaşkanları ile yapılan görüşmelerde Haydar'ın tutarlı çabaları her zaman devam etmiştir. Azerbaycan halkının ve devletinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutmak Aliyev'in politikasının önemli bir parçasıydı. Haydar Aliyev'in girişimiyle, kararlılığı, azim ve öngörüsü sonucunda 12 Mayıs 1994'te Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkes anlaşması imzalandı. Nitekim Ermenistan ile Azerbaycan arasında sürmekte olan kanlı savaşın durdurulması Haydar Aliyev'in büyük siyasi başarılarından biri olarak nitelendirilebilir. Bu tarihte tüm cephelerde ilan edilen ateşkes binlerce Azerbaycanlı gencin hayatını ölümün pençesinden kurtardı. Sağlanan ateşkes rejimi,

⁴⁷ *Hafta İçi Gazetesi*, Taşın altındaki sırlar -2014.- 25-27 Ocak.- s.4.

inşaat çalışmalarının hızlandırılması ve barışçıl koşullarda binlerce masumun yaşamının engellenmesiyle çatışmanın diplomatik olarak çözülmesi için elverişli koşullar yaratmıştır.⁴⁸

Ateşkesin uygulanması "Bişkek Protokolü"nde belirtilmiştir. Yine Haydar Aliyev'in girişimi ile taraflara sunulan bu protokolda Azerbaycan lehine bir takım değişiklikler yapıldı. Nitekim Rusya'nın gözetiminde hazırlanan protokolda Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları kısaca "ele geçirilmiş topraklar" olarak ifade edilmiştir. Azerbaycan buna karşı çıktı ve protokolün 5. paragrafındaki "ele geçirilen topraklar" kelimesini "işgal altındaki topraklar" olarak değiştirmeyi başardı. Bu ifadelerin yakın anlamlı sözler olmasına rağmen, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafında, ele geçirilen toprakların şiddetle işgal edildiğini kanıtlamak için belgeye "işgal altındaki topraklar" ibaresi yansıtıldı. Azerbaycan diplomasisinin bir zaferi sayılabilecek bu adım, diplomatik yazışmalarda Azerbaycan tarafının sözlerinin gücünü göstermektedir. Haydar Aliyev, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde barışçıl yollarla çözülmesi için diplomatik güce sahip olmayı en önemli şartı olarak görüyordu. Aynı zamanda bu çatışmayı Rusya'nın tekelinden çıkarmayı önemli gören ulu liderin yoğun çalışmaları sonucunda 1994'te 5-6 Aralık tarihlerinde Budapeşte'de düzenlenen AGİK (Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) zirve görüşünde (bu zirveden sonra AGİT) Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu uluslararası düzeyde tartışıldı. Budapeşte zirvesinin ilk aşamasında Haydar Aliyev, Avrupa'nın ve dünyanın etkili devlet adamlarıyla toplanarak Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırganlığının özünü anlattı ve Ermenistan devletinin politikalarını uluslararası hukuk normlarına aykırı olarak değerlendirdi.

Bilindiği üzere 1992 yılında sorunun barışçıl yollarla çözülmesi amacıyla Minsk Grubu'nun eşbaşkanlık kurumu kurulmuş ve Rusya ile birlikte Finlandiya da arabulucu olarak ihtilafların çözümü sürecine dahil olmuştur. Böylece tam da Azerbaycan'ın dış politika anlayışının kurucusu Haydar Aliyev'in Budapeşte zirvesindeki yoğun faaliyeti sonucunda Dağlık Karabağ sorununu bir anlamda Rusya'nın tekelinden çıkarmak mümkün olmuştur.

AGİT devlet ve hükümet başkanlarının 2-3 Aralık 1996 tarihlerinde Lizbon'da yaptıkları zirve toplantısı, hem Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümü açısından hem de Haydar Aliyev'in diplomatik faaliyetinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Lizbon zirvesinin önemi, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafı da dahil

⁴⁸ Mirbeşiroğlu E. *Haydar Aliyev'in Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik faaliyetleri. Tarih ve sorunları*, 2009, s. 114-115.

olmak üzere genel olarak Kafkasya'daki durumun üst düzeyde geniş çapta tartışılmasından kaynaklanıyordu. Lizbon zirve görüşmesinden önce Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, AGİT üyesi devlet başkanlarına Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun AGİT ilkeleri, BM tüzüğü ve uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak çözülmesine ilişkin ilkeleri içeren mektuplar göndermiş, cevap mektuplarında ise üye devletlerin liderleri Azerbaycan'ın tutumunu desteklediklerini ifade etmişler. Haydar Aliyev'in çatışmayı barışçıl yollarla çözme arzusunu bir kez daha kanıtlayan bu prensipler şunlardan oluşuyor:

- Ermenistan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü;
- Dağlık Karabağ'da kendi kaderini tayin hakkına dayalı olarak anlaşmada tanımlandığı gibi Azerbaycan içinde en yüksek düzeyde kendi kendini yönetme hakkını vererek hukuki durum;
- Düzenleyici hükümlere tüm tarafların uyumunu sağlamak için karşılıklı yükümlülükler de dahil olmak üzere, Dağlık Karabağ'ın ve tüm sakinlerinin güvenliğini sağlanması.⁴⁹

AGİT'in resmi belgelerinde yer alan açıklamada, bu şartların zirve toplantısına katılan 53 AGİT üyesi tarafından onaylandığı gösterildi.

18 Kasım 1999'da İstanbul'da AGİT'in zirve toplantısında Haydar Aliyev, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarının kurtarılması gerektiğini bir kez daha ilan etti. Genel olarak büyük lider, her resmi toplantıda ve zirve toplantısında Azerbaycan topraklarında ikinci bir Ermeni devletinin kurulmasına asla izin verilmeyeceğini beyan etti. Yukarıda bahsedildiği gibi, Azerbaycan tarafı çatışma çözümünde "arabuluculuk tekelinin" tek bir devletin - bu özel durumda Rusya'nın - elinde toplanmasını kabul edilebilir bulmadı. Bu nedenle AGİT'te eşbaşkanlık konusu her şeyden önce gündeme geldi. Fransa ilk eşbaşkan olarak atandı ama Haydar Aliyev bu adayın Azerbaycan tarafıyla anlaşamadığı gerekçesiyle haklı olarak karşı çıktı. Azerbaycan Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanlığı inisiyatif olarak ABD Dışişleri Birinci Müsteşar Yardımcısı Strobe Talbot'un Azerbaycan tarafına adaylığını tercih ettiğini açıkladı. Ermenistan tarafından oldukça soğuk karşılanan üçlü başkanlık fikri işte

⁴⁹ Quluzade V. Geleceğin ufukları (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası üzerine düşünceler, röportajlar, yorumlar). Bakü: Azerbaycan yayınevi, 1999, s. 148.

böyle doğdu. Nihayet, 10 Şubat 1997'de, üç eşbaşkanlığın gerçekleşmesinden sonra, diplomatik girişimler ve çatışmayı çözme çabaları yeni bir yön aldı.⁵⁰

Böylece Rusya, ABD ve Fransa'dan oluşan eşbaşkan devletlerin her biri, bölgesel çıkarlarının rehberliğinde çatışmanın çözümüne yardımcı olacaklarını ifade ettiler. Kafkasya'daki büyük güçlerin küresel çıkarlarının çelişkiler yarattığı koşullarda Karabağ sorununun çözümünün çıkarlar sisteminde önemli bir yer tutması, bölgede diplomatik mücadelenin itici gücü olmaya başladı. 24 Ekim 1992'de alınan 907 sayılı Kararın iptali konusu kuşkusuz Haydar Aliyev'in dış politikasının en büyük kaygısı haline gelmiş, bu konuda araştırmanın büyük ve bölgesel güçlerin jeopolitik çıkarları içinde "Ermeni meselesi"nin yeri, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafına etkisi" dördüncü bölümün "Amerika Birleşik Devletleri" başlıklı birinci alt başlığında ayrıntılı olarak verilmektedir.

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ın devlet yapısını güçlendirmek, uluslararası halkla ilişkiler sisteminde ciddi bir yer almak, ulusal çıkarları sağlamak ve toprak bütünlüğünü yeniden sağlamak için hesapladığı stratejisi, bugün halefi Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından sürdürülmektedir. İlham Aliyev, Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili müzakerelerde her zaman Azerbaycan halkının çıkarlarını ön planda tuttu. 5 Aralık 2003 tarihinde AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının bölgeye yaptığı ziyarette, ülkenin cumhurbaşkanı İlham Aliyev eşbaşkanlar Y. Merzlyakov, R. Perinani ve A. Jakalma'ya AGİT'in çalışmalarını yoğunlaştırması gerektiğini söyledi.⁵¹

AGİT PA başkanının Dağlık Karabağ temsilcisi Goran Lenmarker'in 4 Şubat 2004'te Devlet Başkanı İlham Aliyev'in çatışma çözümü sürecinde ana arabulucu olan AGİT Minsk Grubu ile birlikte Azerbaycan'ı ziyareti sırasında , diğer uluslararası kuruluşlar - AGİT PM (Parlamentar Meclisi), Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği'nin faaliyetlerinin güçlendirilmesinin büyük önem taşıdığını belirtti.⁵²

⁵⁰ Hasanov R. İlham Aliyev'in Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik faaliyetleri. ANAS'ın Nahçıvan Bölümü'nden haberler. Sosyal ve beşeri bilimler dizisi, 2009, s. 14.

⁵¹ Hasanov R. *İlham Aliyev'in Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik faaliyetleri*. ANAS'ın Nahçıvan Bölümü'nden haberler. Sosyal ve beşeri bilimler dizisi, 2009, s. 17.

⁵² Kasım K. Türkiye'nin Kafkasya politikası: fırsatlar ve güvenlik problemleri Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk dış politikası sempozyumu tebliğleri. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, 2009, s. 63.

16 Mart 2004'te İlham Aliyev, dönemin AGİT başkanı ve Bulgaristan Dışışleri Bakanı Solomon Passi ile yaptığı görüşmede AGİT Minsk Grubu'nun faaliyetlerini sert bir dille eleştirdi.⁵³

Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümü yönünde Azerbaycan parlamenterleri de dahil olmak üzere Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı'nın bir dizi başarısı olmuştur. Birçok durumda Ermenistan, Azerbaycan topraklarını işgal eden bir devlet olarak görülüyordu. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin (AKPM) 2005 yılındaki kış oturumunda Azerbaycan heyetinin çabalarıyla cumhuriyetimizin çıkarlarına uygun bir belge kabul edilmiştir. 25 Ocak 2005 tarihinde AKPM'ye "AGİT Minsk Grubu tarafından araştırılan Dağlık Karabağ sorunu" konulu rapor sunuldu ve bunun sonucunda 1416 sayılı karar kabul edildi. Kararda Ermenistan'ın saldırganlığı kınandı ve Azerbaycan topraklarının bir kısmının Ermeni askeri birlikleri tarafından işgal edildiği belirtildi.⁵⁴

Azerbaycan ve Ermenistan Dışışleri Bakanlarının görüşmeleri çözüm sürecinde önemli nüanslardır. Böyle toplantılardan biri de İspanya'nın başkentinde gerçekleşti. 29 Kasım 2007'de Azerbaycan ve Ermenistan Dışışleri Bakanları Elmar Mammadyarov ve Vardan Oskanyan, Madrid'de AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları ile bir araya geldi. AGİT üyesi olan ülkelerin Dışışleri Bakanları Konseyi toplantısında gerçekleştirilen toplantıya E. Mammadyarov, V. Oskanyan ve eşbaşkanlar Rusya ve Fransa Dışışleri Bakanlarının yanı sıra ABD Dışışleri Bakanlığı Siyasi İşler Yardımcısı da katıldı. Görüşmede Karabağ sorununun çözümü için fikir alışverişinde bulunuldu. Madrid ilkeleri aşamalar halinde münakaşanın çözümünü amaçlıyordu. İlk aşamada, Ermeni silahlı kuvvetleri Dağlık Karabağ dışında işgal edilen beş bölgeden, daha sonra Laçın ve Kelbecer olmak üzere iki bölgeden ve daha sonra bölgelerin askerden arındırılması ve altyapının restorasyonu ile birlikte çekilmek zorunda kaldı. Mültecilerin topraklarına dönüş sorunlarının çözülmesi gerekiyordu. İlk aşamada, Ermeni silahlı kuvvetleri Dağlık Karabağ dışında işgal edilen beş bölgeden, daha sonra Laçın ve Kelbecer olmak üzere iki bölgeden ve daha sonra bölgelerin askerden arındırılması ve altyapının restorasyonu ile birlikte çekilmek zorunda kaldı. Mültecilerin topraklarına dönüş sorunlarının çözülmesi gerekiyordu. Son aşama olarak ise Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsü konusunda süresiz bir referandum yapılması planlandı. Ancak Ermeni tarafı Madrid ilkelerini

⁵³ Seydi S. Sovyetler Birliği'nin ermeniler için başlattıkları, Anavatana dönüş projesi. Ermeni Araştırmaları Dergisi, 2003, sayı:8, s. 98.

⁵⁴ Hasanov R. *İlham Aliyev'in Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik faaliyetleri* . ANAS'ın Nahçıvan Bölümü'nden haberler. Sosyal ve beşeri bilimler dizisi, 2009, s. 16.

kabul etmedi. Bunun temel nedeni, Ermeni birliklerinin Karabağ dışındaki topraklardan çekilmesinden sonra Azerbaycan'ın referandum konusunun uygulanmasında güçlük yaratabileceği düşüncesi ve Ermenistan'ın herhangi bir şekilde geri çekilmesine karşı grupların baskısıydı.⁵⁵

BM Genel Kurulu'nun 14 Mart 2008'de kabul ettiği kararlar, son zamanların çatışmaya ilişkin en önemli kararlarıdır. Genel Kurulun 62. oturumunun bir sonraki oturumunda toplanan "Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarındaki durum" başlıklı kararın ikinci fıkrası şöyledir: "Genel Kurul, tüm Ermeni kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarını derhal ve kayıtsız şartsız terk etmesini talep eder". Görüldüğü gibi bu karar Ermeni askeri güçlerinin işgal altındaki topraklardan çekilmesini gerektiriyor. Ancak, söz konusu konu BM Genel Kurulu'nda oylamaya sunulduğunda bu kararın kabulüne karşı oy kullanan 7 ülkeden 3'ünün AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları olduğunu belirtmek gerek. Ve bu durum Azerbaycan'da AGİT Minsk Grubu'na olan güveni sarstı. Karabağ sorununun çözümü için atılmış diğer adım ise Moskva beyannamesidir. 2 Kasım 2008'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan arasında imzalanan beyanname, sorunun uluslararası hukuk normları çerçevesinde barışçıl çözümünü içeriyor. Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya cumhurbaşkanları tarafından imzalanan bildirinin 2. paragrafında belirtilmektedir:

“Münakaşanın siyasi çözümüne ilişkin temel ilkelerin geliştirilmesi amacıyla AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının taraflarla Kasım 2007'de Madrid'de yaptığı toplantı ve sonraki görüşmeleri dikkate alarak eşbaşkanların arabuluculuk çabalarını sürdürmelerinin büyük önem taşıdığını onaylıyorlar.”⁵⁶

Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları arasında Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin müzakerelerin bir sonraki turu 25 Ocak 2010'da Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Soçi kentinde gerçekleşti. Bunun, Rusya Devlet Başkanı'nın katılımıyla Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının üçlü formatta 5. toplantısı olduğu belirtilmelidir. Bu tür ilk toplantı Kasım 2008'de Moskova'da yapılmış ve Karabağ sorununun barışçıl çözümüne ilişkin Ortak Deklarasyonun imzalanmasıyla sona ermiştir. Cumhurbaşkanlarının bir sonraki üçlü toplantıları, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

⁵⁵ Kasım K. *Karabağ ihtilafının kökenleri ve sonuçları*. GUAM Devletleri topraklarındaki ihtilafların çözümü için temel ilkeler, Bakü: 15-16 Nisan 2008, s. 66.

⁵⁶ Memmedova Ş. (2023) Vatan hasreti, yurd nisgili... [Erişim:20.11.2023
<http://www.525.az/view.php?lang=az&menu=10&id=8602>]

devlet başkanları zirvesinin oturum aralarında Haziran 2009'da St. Petersburg'da, Temmuz'da Moskova'da ve Ekim'de Kişinev'de yapıldı. Ayrıca 2009'da Ocak ayında Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları Zürih'te (İsviçre), Mayıs'ta Prag'da (Çek Cumhuriyeti), Kasım'da Münih'te (Almanya) ve 2010'da Petersburg'da ve Ekim'de Astrakhan'da, Mart 2011'de yine Soçi'de ve Haziran'da Kazan'da buluştular.⁵⁷

Genel olarak Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin ortaya konan ilkeler ve imzalanan beyannameler sonuç vermiyordu. Öncelikle bu durum, konulan hükümlerin ya her iki tarafı da tatmin etmemesi ya da bazı tavsiyeler memnuniyetle karşılanırsa da bazılarının kabul edilemez olmasıyla ilgilidir. Şu bir gerçektir ki, Ermenistan'ın tek taraflı savunması sona ermiş olsa da Azerbaycan topraklarından bazıları halen işgal altındadır. Deneyimler, çatışan taraflar arasındaki doğrudan müzakerelerin daha etkili olduğunu göstermektedir. BM, AGİT ve diğer kuruluşlar sadece birer araçtır. Savaş hali, çatışmanın düzenlenmemesi hem Ermenistan'a hem de Azerbaycan'a büyük bir darbe indiriyor. Ancak Ermenistan genel olarak sorunun gerçek çözümüne yaklaşmak istemiyor. Üstelik ateşkes rejimini de sık sık ihlal ediyor. Cephede artan ateşkes ihlalleri kısa süreli de olsa savaşın başlamasına neden oldu. 2-5 Nisan 2016 tarihlerinde gerçekleşen savaş, Karabağ sorununun aslında donmuş olmadığını ortaya koymuştur. Savaşlar Azerbaycan Ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Tarter bölgesine bağlı Taliş köyü, Cebrayıl bölgesine bağlı Lalatape yüksekliği ve Goranboy bölgesine bağlı Cocuq Mercanlı, Goranboy bölgesine bağlı Gülustan köyü ve Tarter bölgesine bağlı Madagiz köyü çevresindeki yüksekliklerde bazı mevziler düşmandan kurtarıldı. Askeri operasyonlar sırasında Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin 88 askeri (Abdullayev Nurlan, İsmayılov Ebu Bekir, Bayramov Serxan, Memmedov Natiq, Memmedov Murad, Velizade Urfan vb.) öldürüldü.⁵⁸

Bazı iddialara göre Azerbaycan'ın Moskova'nın taleplerine boyun eğmeyen dış politikası nedeniyle bu savaşın Rusya tarafından planlandığı ileri sürüldü. Öte yandan, Gürcistan ve Ukrayna örneğinde (2008) olduğu gibi Ermenistan'ın da Azerbaycan'ı kışkırtmak istediği ve artan hakimiyetinin Rusya tarafından sınırlandırılabilceği düşüncesiyle planlandığı iddia edildi.⁵⁹

⁵⁷Qurbanqızı Z. (2023) Madrid prensipləri. [Erişim:04.30.2023
<http://xariciadebiyyat.azeriblog.com/2008/11/13/madrid-prinsipleri-uz-chixdi>]

⁵⁸Qurbanqızı Z. (2023) Madrid prensipləri. [Erişim:04.30.2023
<http://xariciadebiyyat.azeriblog.com/2008/11/13/madrid-prinsipleri-uz-chixdi>]

⁵⁹Qurbanqızı Z. (2023) Madrid prensipləri. [Erişim:04.30.2023
<http://xariciadebiyyat.azeriblog.com/2008/11/13/madrid-prinsipleri-uz-chixdi>]

Bu tür iddiaların sayını artırmak mümkün. Mesele şu ki, Rusya diğer devletlerden farklı olarak taraflar arasındaki çatışmaya daha erken müdahale ederek durumu kontrol altına aldı. Ateşkesin ihlali ve genel olarak Karabağ ihtilafından kaynaklanan gerilimlerin, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki nüfuzunu korumasına ve güçlendirmesine vesile olduğu bir gerçektir. Bu nedenle böyle bir sorunun, daha doğrusu eldeki imkanların ortadan kaldırılması kesinlikle Rusya'nın çıkarına değildir. Ara sıra meydana gelen çatışmalarda veya kısa süreli savaşlarda bir tarafın üstünlüğü Rusya'nın genel politikasının ötesine geçmiyorsa, resmi Moskova böyle bir çatışma konusunda geçici olarak sessiz kalabilir. "Dört günlük savaş" bu yönüyle değerlendirilebilir. Ortaya çıkan nokta, Ermenistan'ın komşularıyla sorunlarını çözmek yerine, Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik "korku psikolojisi" nedeniyle Rusya'ya bağımlılığını artırdığıdır. Aslında bu durum tamamen Ermenistan'ın devlet çıkarlarına aykırıdır. Çünkü "Büyük Ermenistan" ideolojisiyle yaşayan bir devlet, bağımsız karar veremeyen bir ülkeye dönüşmüştür. Dolayısıyla Ermenistan'ın dış politika sistemi, Ermenistan hükümetinin dış politikasını yeterince kontrol edememesi veya daha doğrusu bağımsız olmamasıyla ilgili yanlış hesaplara dayanmaktadır. Bugün Ermenistan'da yaşanan mevcut süreçlerin analizi, yeni siyasi sistemin ve 2018'in başında oluşan iktidar değişikliğinin, büyük güçlerin karşılıklı mutabakatı temelinde oluşturulduğunu göstermektedir.⁶⁰

⁶⁰ Kasım Kamer. *Karabağ ihtilafının kökenleri ve sonuçları*. GUAM Devletleri topraklarındaki ihtilafların çözümü için temel ilkeler, Bakü: 15-16 Nisan 2008, s. 66.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜÇLERİN JEOPOLİTİK ÇIKARLARININ DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASINA ETKİSİ

1.1. Batı ve Türk Medeniyetleri Arasındaki İlişkilerde "Ermeni Sorunu"nun Yeri

Öncelikle belirtmek gerekir ki, jeopolitik rekabetler ve çıkar çatışmaları sonucunda ortaya çıkan “Ermeni meselesi” uluslararası siyasette özel bir yer edinmiştir. Yapılan analizler, jeopolitik rekabet ve çatışmaların bazı durumlarda medeniyetler çatışması zemininde tezahür ettiğini göstermektedir. Bu anlamda jeopolitik rekabetler sonucunda ortaya çıkan "Ermeni meselesini" Batı ve Türk medeniyetleri arasındaki çatışmanın bir türü, diğer bir deyişle Türk karşıtlığının bir tezahürü olarak nitelendirmek mümkündür. Son zamanlarda bilim çevrelerinde, dünyadaki birçok çatışmanın ana sebebini medeniyetlerin çöküşü ile ilişkilendirme konusunun daha çok tartışılan bir konu haline gelmesi tesadüf değildir. Bu düşüncenin gerçekçi olmadığını savunanlar olabilir ve var olduğuna da şüphe yok. Ancak mevcut gerçekler, önde gelen devletlerin Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafında çifte standart konumundan hareket ederek Ermenistan'ı her fırsatta desteklemelerinin nedeni Batı-Türk medeniyetleri arasındaki köklü geçmişe dayanan ilişkilerdir ve Türk karşıtı zihniyet ve düşünce tarzıyla doğrudan alakalıdır. Tarihsel süreçlerin analizinden hareketle Batı medeniyeti ile Türk-İslam medeniyeti arasındaki ilişkilerin siyasi, millî, dinî ve psikolojik açıdan ne düzeyde olduğunu tespit etmek mümkündür. Batı ve Türk medeniyetleri arasındaki ilişkilerin tarih boyunca her zaman gergin ve çatışmalı olduğu bir gerçektir. Batı dünyasında uzun yıllardır var olan milli ve dini temele dayalı “haçlı seferi” zihniyeti, günümüzde farklı isimler altında şekillenmektedir. Bu zihniyetin sadece İslam'a değil, daha doğrusu İslam'ı bütünleştiren ve tamamlayan Türk medeniyetine karşı olduğunu ve bunun için geçerli nedenleri olduğunu belirtmek gerekir. Batı'da Türklere karşı nefretin güçlenmesinde geçmişten miras kalan milli, dini ve psikolojik etkenler büyük rol oynamaktadır. Batı ve Türk medeniyetleri arasında geçmişten günümüze süregelen çatışma, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemiş ve bunun sonucunda Türk-İslam medeniyetinin taşıyıcılarından biri olan Azerbaycan, ağır yaralanmıştır.⁶¹

Bu gün İslam'a ve Türk medeniyetine yönelik siyaset, Yeni Dünya Düzeni'nin ve medeniyetler çatışmasının ana sonucudur. Batı başta olmak üzere dünyanın önde gelen ülkeleri tarafından tartışma nesnesi haline gelen Ermeni meselesi, soykırım iddiaları, başta

⁶¹ Sarıkçıoğlu E. *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*. İsparta: Fakülte Kitabevi, 2009.

AGİT- in Minsk Grubu olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşların Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafındaki kararsızlığı, Batılı ülkelerin bu çatışmadaki ikili standartları ve diğer konular da tam olarak bu yönüyle değerlendirilmelidir.⁶²

Samuel Huntington, bir-birinden farklı olan medeniyetlerin taşıyıcıları arasındaki ilişkilerin, asla yakın olmayacağını ve genellikle uzak ve dost olmayacak şekilde kalacağını belirtir. Aynı zamanda, medeniyetler arasındaki çatışmayı iki farklı şekilde açıklamaktadır: 1) bölgesel veya mikro düzeyde, 2) küresel veya makro düzeyde-bu tür çatışmalar özellikle Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında yaygındır. Farklı medeniyetlerin büyük devletleri arasında küresel veya makro düzeyde çatışmalar meydana gelir.

Farklı medeniyetden olan büyük devletlerin arasındaki küresel veya makro düzeydeki çatışmaların, farklı medeniyetlerin taşıyıcısı olan komşu devletler arasındaki yerel veya mikro düzeydeki çatışmalara etkisi inkar edilemez. Bu çatışmalardaki düğümler, uluslararası siyasetin klasik sorunları arasındadır. Kuşkusuz bu konular tarih boyunca devletler ve milletler arasındaki çekişmelerin kaynağı olmuştur. Medeniyetler arasındaki küresel güç dengesindeki değişiklikler nedeniyle, farklı medeniyetlere ait komşu devletler arasındaki çatışmalar da ortaya çıkabilmektedir. Jeopolitik rekabetler sonucunda ortaya çıkan "Ermeni meselesi", medeniyetler çatışmasının, daha doğrusu Batı-Türk medeniyetleri çatışmasının potansiyel kaynaklarından biridir ve zamanla Ermeni-Azerbaycan coğrafyasını ciddi şekilde etkilemiştir.

Samuel Huntington başka bir yerde, İslam İslam olarak kaldığı ve Batı Batı olarak kaldığı sürece, iki büyük medeniyet arasındaki çatışmanın son 14 yüzyılda olduğu gibi gelecekte de devam edeceğini göstermektedir.⁶³

Yazarın anlattıklarından yola çıkılırsa şöyle bir noktayla karşılaşılır: İki büyük medeniyet arasındaki çekişme devam ederse, farklı medeniyetlerin taşıyıcısı olan Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çekişme de devam edecektir. Ermenistan ve Azerbaycan gibi yeryüzündeki diğer devletler arasında veya daha doğrusu farklı medeniyetlere ve dinlere mensup halklar arasında çatışmalar devam ederse, böyle bir durumda nasıl bir düzenleyici diyalog tartışılabilir?

⁶² *Zaman Gazetesi*, Papa yanılıyor, Hristiyanlar ve Yahudiler İslam'a minnettar olmalı. 2006, 30 Eylül-2 Ekim. s.2

⁶³ Huntington S. P. *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2005.

Samuel Huntington'ın medeniyetlerin tasnifine ilişkin değerlendirmelerinden, onun genellikle din faktörünü ana unsur olarak tercih ettiği anlaşılmaktadır. Dinlerin birer medeniyet ürünü olduğu ve medeniyetler arası ilişkilerde büyük rol oynadıkları yadsınamaz bir gerçektir. Ancak medeniyetlerin altında yatan unsurlar arasında milli unsurun geri plana itilmemeli, yeri özellikle altı çizilmelidir. Batı ve Türk medeniyetleri arasındaki ilişkilerde milli ve dini faktörler kilit rol oynamaktadır. Meseleye bu açıdan bakılırsa, açıkça görülüyor ki, ister Ermeni meselesinde ister Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafında Batılı ülkelerin küresel ölçekteki konumu ve uyguladığı çifte standart politikası, Türk karşıtlığından, Batı-Türkiye çatışmasından kaynaklanmaktadır. Ermeniler de Batı'nın Türk düşmanlığından ve Türk aleyhtarı faaliyetlerinden yararlanmaya, iddialarını dini ve siyasi boyuta taşımaya hep çalışmaktadırlar. "Dünyanın ilk Hristiyan etnosu" gibi iddialarla dünya kamuoyunun kafasını karıştırıyorlar, Azerbaycan'ın topraklarındaki dini anıtları Ermeni anıtı olarak tanıtıyorlar ve tarihsel gerçekleri çarpıtıyorlar. Kuşkusuz din taassubu nedeniyle Azerbaycan üzerindeki uluslararası baskı artıyor. ABD Başkanı'nın ulusal güvenlik konularında eski yardımcısı olan ünlü siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski, "Büyük Satranç Tahtası" adlı kitabında yazıyor: Ermenistan'ın Hristiyan, Azerbaycan'ın da Müslüman olduğunu dikkate alırsak, savaş dini bir çatışmaya dayanmaktadır.

Batı dünyasının Ermenistan'a desteğinin başlıca sebepleri Türk karşıtı düşünce tarzı, Batı medeniyeti ile Türk medeniyetinin çatışması, Türk medeniyetine karşı haçlı zihniyetinin oluşması ve aynı zamanda Batı-Hristiyan dünyasının bilinçaltında yatan “günahlardan arınma psikolojisi”nin araştırılması gerekiyor.⁶⁴

"Günahlardan arınma psikolojisine" açıklık getirmek ayrıca bir önem taşır. Bilindiği gibi Hristiyan Avrupa ülkeleri Yahudileri İsa'nın ve dolayısıyla Tanrı'nın katili olarak görmüş ve bu nedenle tüm Yahudi neslini sorumlu tutmuşlardır. Böylece Yahudiler en aşağı millet olarak kabul edilmişlerdir. M.Ö.'de Asur, Babil ve Roma tarafından sürgün edilen Yahudilerin 1290'da İngiltere'den, 1394'te Fransa'dan ve 1492'de İspanya'dan tehcir edildiğini belirtmek gerekir. Yahudilerin anılan ülkelerden tehcir edilmesi, Hristiyanlar tarafından bu milletin dini nedenlerle sürülmesi olarak nitelendirilmiş ve Hristiyan dünyasının en karanlık dönemlerinden biri olarak kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Yahudilerin toplu olarak katledilmeleri emredildi ve bu emir bir devlet politikası olarak

⁶⁴ Davutoğlu A. Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.

benimsenerek uygulandı. Böylece Nazi Almanyası'nın Yahudilere yönelik soykırımı gerçekleşmiş oldu.⁶⁵

Yahudi soykırımının sorumluluğu doğrudan Almanya'ya ait olsa da, Hristiyan oldukları için, genel olarak Batı-Hristiyan dünyası bir suçluluk duygusuna kapılmıştır. "Kutsal Korku: Dini Suçların Tarihi" kitabının yazarı James A. Haut, Nazilerin Yahudilere karşı uyguladıkları soykırım suçunun en affedilmez lekelerden biri olduğunu çürütülemez materyallere dayanarak yazıyor. Bu suç, Hristiyanlığın yüzyıllardır Musevilik hakkındaki öğretilerinin acı meyvesiydi. Hitler'in gerçekleştirdiği soykırım, Yahudilere karşı yıllardır beslenen nefretin en üst sınırıydı.

Yahudilere yönelik Holokost'un (Yahudi soykırımının) Batı-Hristiyan bilinci üzerindeki etkileri o kadar derindir ki, yarattığı derin psikolojik gerilim, Hristiyanların özgüvenlerine dokunmuş ve bu etkiden yıllar sonra bile kendilerini suçlu hissetmelerine neden olmuştur. Ermeni meselesine bakışları daha çok tarihten doğrudan miras kalan bu bilinçteki olaylarla alakalıdır. Bu işlenmiş suçlardan kurtulmak için Türklerin işlediği sözde "Ermeni soykırımı"nın Yahudi soykırımının habercisi olduğu mazereti ortaya atılmış, hatta Yahudilerin imha edildiği gaz odalarının Türkler tarafından icat edildiği ve Hitler'in böyle bir adım atmasında Türklerin büyük rol oynadığı söylendi.⁶⁶

Alman Parlamentosu'na bağlı olarak faaliyet gösteren "Bilimsel Araştırma Servisi"nin 3 Nisan 2000 tarihli raporunda şöyle deniyor: "Alman Nasyonal Sosyalistleri tarafından gerçekleştirilen toplu imha yöntemleri, 1915 yılında Türkler tarafından Ermenilere karşı gerçekleştirilmiştir. Ermeniler ağır şartlarda çalıştırılarak katledildi, insanlar hayvan vagonlarına dolduruldu ve üzerlerinde acımasız tıbbi deneyler yapıldı. Ermeni askerlerine ve sivillere çeşitli virüsler bulaştı. Trabzon'da Ermeni çocukları hamama götürülme bahanesiyle kendileri için düzenlenen odalarda zehirli gazla öldürüldü. Buradan alınan sonuç Adolf Hitlerin Türklerin yaptığı soykırım hakkında mükemmel bilgilere sahip olduğu ve bunu kendisine örnek aldığıdır".

İsrail ile Arap devletleri arasında nasıl Yahudi-Müslüman düşmanlığı yaratıldıysa, Ermeniler ile Türkler arasında da böyle bir sorun yaratıldı. Ermeni meselesi doğrudan Türklere karşı geçmişten miras kalan haçlı zihniyetinden kaynaklanmaktadır ve Batılı-Hristiyan devletlerin bu konudaki tutumu da bu zihniyetin açık bir tecessümüdür.

⁶⁵ *Palitra Gazetesi*, "Uluslararası hukuk normları temelinde uyuşmazlık"-2017. 19 Nisan. s.11.

⁶⁶ *Palitra Gazetesi*, "Uluslararası hukuk normları temelinde uyuşmazlık"-2017. 19 Nisan. s.12.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'na göre Türkiye'nin doğusunda Doğu Beyazıt, Van, Muş, Bitlis ve Erzincan'ı içine alan Ermenistan'ın, Irak ile Suriye arasında ise Kürdistan'ın kurulması planlanmıştır. İngiltere, kendisini Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Kürtlerin tek koruyucusu olarak tanımlayarak Ermeniler ve Kürtler arasında işbirliği yaratmayı amaçlıyordu. Kaynaklarda sözde İngilizlerin Türklerin egemenliği altında sıkıntı çektiklerini dikkate alınarak Sevr Antlaşması ile Güneydoğu ve Anadolu'da Ermeni-Kürt işbirliğini tesis etmek için pek çok girişimde bulundukları belirtilmektedir.⁶⁷

Nitekim Sevr Antlaşması, son dönemde bir millete ceza olarak kabul edilen en ağır barış antlaşmalarından biri olmuş ve Türkiye'nin bir savaş ganimeti olarak planlı bir şekilde parçalanmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu anlaşmanın yürürlüğe girmesini engellemek için gerekirse savaşa kararlılığını göstermiş ve Sevr Antlaşması'na karşı milli seferberlik ilan etmiştir.

Ortaya şu soru çıkıyor: Bölgede Ermenistan ve Kürdistan'ın kurulmasıyla Türkiye'nin bölünmesinde ve toprak bütünlüğünün ihlal edilmesinde Batı'nın amacı ne olabilir? Peki Ermenilerin ve Kürtlerin kaderiyle bu kadar yakından mı ilgileniyorlardı? Bu sorunun cevabı yine haçlı zihniyetinde ve tarihten miras kalan geçmişin intikamında aranmalıdır.⁶⁸

Senaryosu o dönemden yazılan bu oyun günümüzde de devam etmektedir. Sözde Ermeni Soykırımı karar projelerinin her yıl gündeme getirilmesinde Batılı-Hristiyan devletlerin bilinçaltında gizlenen suçluluk duygularının ve haçlı zihniyetinin payı çok büyük. Ancak burada önemli bir soru ortaya çıkıyor: Baskı psikolojisinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı-Hristiyan dünyasının bilincinde şekillendiği doğrudur, ancak kimin mazlum ve mağdur olduğuna hangi ülkeler karar verdi? Türk araştırmacı Erol Göka haklı olarak baskı psikolojisinden yararlananların bu psikolojinin arkasına saklanan Batı-Hristiyan devletler olduğunu yazıyor. Hem Birinci hem de İkinci Dünya Savaşı'ndan ve milyonlarca insanın ölümünün sorumludurlar. Mesele şu ki, gerçek suçlular suçlarını temizlemek için böyle bir "baskı" oyunu oynuyorlar.⁶⁹

Ayrıca çok önemli bir konuyu vurgulamak gerekiyor ki, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında hiçbir şekilde sorumluluğu olmayanlar şu anda yargıç kürsüsünde oturuyor ve Türkleri suçluyorlar. "İki büyük dünya savaşının çıkmasının gerçek nedenleri nelerdi?",

⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti tarihi – I. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 209-210.

⁶⁸ *Ekspres Gazete*, Tarihin kara lekesi veya cezasız kalan insanlığa karşı suç -2015.- 26 Şubat.- s.12.

⁶⁹ *Palitra Gazetesi*, "Uluslararası hukuk normları temelinde uyumsuzluk" 2017. 19 Nisan. s.9.

"Dünyadaki güç mücadeleleri ve rekabetler ne anlama geliyor?" gibi emperyalist eylem ve pozisyonları ortaya çıkaracak sorular sorulmadı, bunun yerine "Ermenilerin Türkler tarafından soykırıma tabi tutulduğu" şeklinde ithamlar ortaya atıldı.⁷⁰

Zulüm psikolojisinin altında saklı olan gerçek, her iki dünya savaşının faillerinin suçluluk ve suç psikolojisidir. Batı-Hristiyan dünyası, genel olarak Yahudilerin işlediği suçları temize çıkarmak için, tarih boyunca başlarına gelenlerden kendilerini sorumlu tutarken, "Biz bu tür suçlara izin vermiyoruz, bu olayın arkasında Müslüman Türkler var" tezini ortaya atıyor ve gülünç bir şekilde günahlarından kurtulmayı umuyorlar. Mesele şu ki, Batı Hristiyan dünyası, bir anlamda, günahlarından arınmak ve kendilerini haklı çıkarmak için Hristiyan Ermenileri, İlk kez soykırıma tutanların Müslüman Türkler olduğu iddiasında bulunuyorlar. Bu perspektiften, Batı-Hristiyan cemaatinin nazarında Ermenilere dini ve siyasi menfaatleri doğrultusunda özel bir sempati oluşturmak için "Ermenistan ve Ermeniler, Hristiyanlığı resmen kabul eden ilk devlet ve millettir. Tarihte ilk defa Hristiyan Ermeniler Müslüman Türkler tarafından soykırıma tabi tutuldu" şeklinde propagandaya geniş yer ayırıyolar. Sözde Ermeni soykırımı'nın her yıl dünya ülkelerinin parlamentolarının gündemine alınmasının başlıca sebeplerinden biri de şüphesiz "tarihten miras kalan haçlı zihniyeti ve geçmişte işlenen günahlardan arınma metodolojisi" gibi unsurlardır. Yukarıda sıralanan unsurlardan hareketle, geçmişten miras kalan milli düşmanlık duyguları, "Hristiyan kardeşliği ve bağnazlığı" nedeniyle bu devletlerin Ermenistan ile arasındaki mesafenin azaldığı sonucuna varmak mümkündür. Batılı ülkelerin Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafında çifte standart konumundan hareket etmelerinin nedeni bu unsurlarda aranmalıdır. Geçmişten gelen milli düşmanlık duygularının Azerbaycan'dan çok Türkiye için geçerli olduğu doğrudur. Ancak küresel bir Ermeni sorunu söz konusu olduğunda bu faktör dolaylı olarak Azerbaycan'ı da etkilemektedir. Azerbaycan bir yandan Türk ve İslam dünyasının bir parçasıdır, diğer yandan Batı'nın çıkarlarını gözetken Ermenistan ile savaş yürütülmektedir. Bu açıdan Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ ihtilafında asıl ilgi ve destek Ermenistan'a gösterilmektedir. Azerbaycan'ın müdahil olduğu ihtilaf, yerel Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafı çerçevesinde değil, küresel Ermeni sorunu çerçevesinde dikkat çekiyor. Aslında bu, geçmişten miras kalan Batı-Türk medeniyetleri çatışmasının ana bileşenidir. Burada Ermenistan, Batılı ülkelerin menfaatlerinin uygulayıcısı, Azerbaycan ise asıl amacın, yani çıkarlarının gerçekleşmesinin önünde küçük

⁷⁰ Göka E. Ermeni sorununun (gözden kaçan) psikolojik boyutu // Ermeni Araştırmaları Dergisi, 2001, sayı: 1, s. 133.

bir engeldir. Çatışmada Azerbaycan lehine kararlar alınır ve Ermenistan'a baskı uygulanırsa, "Ermeni kartı" en azından kısmen zayıflar ve "kefarete metodolojisi" başarısız olabilir. Yani din faktörü sadece Hristiyan Ermenilere gösterilen sempatiye değil, Türklere karşı haçlı zihniyetinden, milli ve dini temelleri olan Türk medeniyetinden, Hristiyan-Yahudi kaynaklı suçluluk duygularından kaynaklanmaktadır.⁷¹

1.2. Dağlık Karabağ İhtilafında Önde Gelen Avrupa Devletlerinin Rolü

Bilindiği üzere Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu, Kafkasya bölgesinde çıkarı olan devletlerin stratejik planlarında daha küresel hale gelmiş ve çözümleri her dönem belirli çıkar ve açılardan gündeme gelmiştir. Avrupa devletlerinin çatışma çözümü sürecinde bir takım girişimlerde bulunmalarına rağmen sonuç alamadıkları bir gerçektir. Bunları incelemek ve politik olarak analiz etmek çok önemlidir. Bu konuyla ilgilenen ve farklı görüşler öne süren siyaset bilimciler ve analistler olduğu doğrudur, ancak soruna daha derin bir yaklaşıma özel bir ihtiyaç vardır.⁷²

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun çözümü için ABD ile birlikte Avrupa ülkelerinin stratejik planları açısından Kafkasya'da istikrar ve güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Açık olan tek bir konu var ki o da dünya devletleri bölgedeki asıl saldırganı tanımadıkça uzun süre istikrarın sağlanmasının zor olacağı. Azerbaycan tarafı, resmi ve gayri resmi düzeyde yaptığı tüm toplantılarda, çatışmanın yalnızca uluslararası hukuk normları temelinde barışçıl bir şekilde çözülmesi olasılığını defalarca beyan etmiştir.⁷³

Azerbaycan tarafı, resmi ve gayri resmi düzeyde yaptığı tüm toplantılarda, çatışmanın yalnızca uluslararası hukuk normları temelinde barışçıl bir şekilde çözülmesi olasılığını defalarca beyan etmiştir. "Barışçıl çözüm"ün ana özü, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını taviz vermesi ve 21. yüzyılın medeni devleti olmak için Ermenistan ile karşılıklı işbirliği kurmasıdır. Kuşkusuz Ermenistan'ın bu toprakları seve-seve terk etmesi mantıklı değil. Azerbaycan'ın uzlaşması, Ermenistan'ın "dil bulma ve barış yapma" açısından çok yararlı olacaktır. Elbette bu gerçek bir çıkış yolu değil ve aslında sorunu çözme sürecinde yeni zorluklarla karşılaşılacağını gösteriyordu. İşgal altındaki topraklar kurtarılmadığı sürece Azerbaycan ile Ermenistan arasında herhangi bir işbirliği söz konusu olamaz ve kesinlikle imkansızdır. Savaş zamanında işbirliği kesinlikle saçmalıktır. İşbirliği için Ermenistan'ın

⁷¹ *Palitra Gazetesi*, "Uluslararası hukuk normları temelinde uyumsuzluk" 2017. 19 Nisan.- s.6.

⁷² *Halk Cephesi Gazetesi*. Aurora Konseyi'nde Dağlık Karabağ sorunu: 2015.- 12 Şubat s. 13.

⁷³ Gasimov M. *Uluslararası ilişkiler sisteminde Azerbaycan (1991-1995 yılları)*. Bakü: Ganjlik, 1996, s. 32.

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıması gerekiyordu. Bu açıdan Avrupa ülkelerinin çatışmanın çözümüne yönelik girişimleri sonuçsuz kalmaktaydı.

Avrupa ülkeleri çatışmaya sadece yerel Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafı düzeyinde değil, genel Türkçülük açısından yaklaşıyor. Yani çatışma, küresel Ermeni sorunu çerçevesinde dikkat çekiyor. Bu değerlendirmeler gösteriyor ki, Avrupa ülkelerinin parlamentoları Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanısa da Ermenistan sadece işgalci bir devlet olduğunu kabul etmiyor ve işgal edilen topraklardan çekilmeyi talep etmediğini gösteriyor. Ermenistan-Türkiye ilişkileri de bu açıdan değerlendirilmelidir. Avrupa'nın nüfuzlu devletleri Türkiye'yi suçlamakta ve Türkiye'nin Ermenilerin isteklerini kabul etmesini ve sınır kapılarını açarak Ermenistan ile sıcak ilişkiler kurmasını önemli bir şart ve tarihi gereklilik olarak talep etmektedir. Kendi raporlarında ve kararlarında ise Ermenistan herhangi bir şey yapmak zorunda değildir.

Ermenistan sadece Türkiye ve Azerbaycan ile değil, Gürcistan ile de sorunlu ilişkilere sahip ve ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit eden siyasi bir yerdir. Sınır kapılarının açılması siyasi mesajlar gönderecek, Ermenistan'ın adı geçen üç komşu devletin önünde siyasi ve ekonomik olarak güçlenmesi ve gelişmesi için koşullar yaratacak ve bunun sonucunda ülkede daha radikal bir politika uygulamak isteyenler güç kazanabilir. Avrupa devletlerinin Ermenistan'ın çıkarları doğrultusunda şartlar koymasının ve kararlar almasının arkasında kuşkusuz bir takım siyasi ve hatta dini sebepler gizlidir.⁷⁴

Yakın zamana kadar BM Ermenistan'ı özel olarak işgalci bir devlet olarak tanımlamadı. BM'nin Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin bilinen 4 kararını (822, 853, 874, 884) ele alacak olursak, bunların hiçbiri Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırganlığını dolaylı da olsa doğrulamadı.

Bilindiği üzere BM Güvenlik Konseyi 1993 yılında Ermenistan'ın Kelbecer'i işgali üzerine toplanmış, ihtilafların çözümü konusu ise AGİT'e havale edilmişti. Konsey'in daimi üyeleri arasında Rusya'nın Ermenistan'a açıktan destek vermesi, ABD ve Fransa'nın dolaylı olarak Ermenistan'a destek vermesi Konsey'in Ermenistan konusunda sert kararlar almasını zorlaştırdı. 30 Nisan 1993'te Azerbaycan'ın diplomatik çabaları sonucunda Güvenlik Konseyi Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununu ve Kelbecer'in işgalini değerlendirerek 822 sayılı Kararı kabul etti. Kararda 5 madde sıralanıyor:

⁷⁴ Gasimov M. *Azerbaycan'ın dış politikası (kavramsal sorunlar)*. Bakü: Çevirmen, 1997, s. 58.

1. Ateşkesi kesin olarak sağlamak ve aynı zamanda tüm işgal güçlerini Kelbecer bölgesinden ve Azerbaycan'ın yakın zamanda işgal edilmiş diğer bölgelerinden çekmek için tüm askeri operasyonların durdurulmasını gerektirir;

2. Tarafların, çatışmanın barışçıl yollarla çözümü için derhal ve tekrar tekrar toplantılara başlamaları ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesini güçleştirecek faaliyetlerden kaçınmaları konusunda ısrar eder;

3. Bölgede, özellikle çatışmanın yaşandığı tüm bölgelerde, medeni insanların sıkıntılarını azaltmak için, tarafların insan haklarına ve normlarına uyulması, hükmün önündeki engellerin kaldırılması istenmesi önemlidir.

4. Aynı zamanda, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) Minsk Grubu Başkanı, Genel Sekreter'den bölgedeki, özellikle Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesindeki durumu değerlendirmesini ve bununla ilgili bir rapor hazırlayarak Güvenlik Konseyi'ne sunulmasını talep eder.

5. Bu konuyla ilgili olarak ilgilenmeye karar verir.⁷⁵

Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin 4 karar da BM Şartı'nın "anlaşmazlıkların barışçıl çözümü" olarak adlandırılan VI. Bölümüne atıfta bulunduğundan, tavsiye niteliğindedirler. Bu kararlar, "barışı tehdit etme, barışı bozma ve saldırı eylemlerine ilişkin tedbirler" başlıklı VII. Bölüm uyarınca kabul edilmiş olsaydı, kararların uygulanması zorunlu olurdu. BM kararlarında ise Dağlık Karabağ'ın değil çevre bölgelerin özgürleştirilmesi öngörülüyor. Bilgi için, BM'nin 3 ana işlevi olduğu belirtilmelidir - düzenleme, kontrol ve operasyonel işlevler.

Dünyada “Ermeni” ve “Ermeni meselesi” gibi başlıklar altında yürütülen araştırma ve yayınların ağırlıklı olarak propaganda amaçlı olduğu, bin bir-yüzyıl oluşturan Türk ve Azerbaycan kültüründe nelerin olduğu görülmektedir. yıllık tarihi ve kültürel mirasın Ermenilere uygulandığı gözlemlenmektedir. Bu konularda yapılan bilimsel araştırmaların çoğunda tarihi gerçekler çarpıtılmakta ve Ermeni meselesinin propaganda faaliyetlerine zemin hazırlanmaya çalışılmaktadır. Mesele şu ki, Ermenilerin propaganda faaliyetleri birçok ülkenin doğrudan veya dolaylı, açık veya kapalı desteğini almıştır. Bu ülkelerin çoğu gelecekte Türk dünyasını jeopolitik rakip olarak gören devletlerdir. Değişen dünya

⁷⁵ Birleşmiş Milletlerin Yetmiş Beşinci Yıldönümünü Anma Amaçlı Üst Düzey Toplantı (2020) [Erişim: 21.09.2020 <http://www.un.org/Docs/scres/1993/822 e.pdf>]

koşullarında Avrupa devletleri de kendi pozisyonları ve çıkarları doğrultusunda Ermeni meselesinde paralel bir politika uygulamışlardır. Bugün Ermeni meselesi o kadar küresel bir sorun haline geldi ki, sözde Ermeni Soykırımı ile ilgili kanunlar etkili Avrupa ülkelerinin parlamentolarında kabul edildi ve hatta bazı ülkelere buna karşı çıkanlara cezai yöntemler uygulandı.⁷⁶

Yunanistan Avrupa Parlamentosu, 25 Nisan 1996'yı Ermenilerin Türkler tarafından sözde soykırımı için anma günü ilan etti. Belçika Senatosu 26 Mart 1998 tarihinde 1915 olaylarına ilişkin 1-736/3 sayılı kararında Ermeni meselesine ilişkin görüşünü açıklamıştır. Avrupa ülkeleri arasında İsveç'te Ermeni meselesi farklı platformlarda gündeme getiriliyor. İsveç Parlamentosu Dış İlişkiler Komisyonu tarafından 29 Mart 2000 tarihinde hazırlanan raporda, Ermenilere yönelik sözde soykırımın tanınması ve resmi olarak ilan edilmesinin önemli ve önemli olduğu vurgulanmıştır. İtalyan Parlamentosu 17 Kasım 2000, İsviçre Parlamentosu 16 Aralık 2003 tarihli kararıyla sözde Ermeni soykırımını tanıdı.⁷⁷

Fransa

Fransızlar ile kökleri Haçlı Seferleri'ne dayanan Ermeniler arasındaki yakın ve samimi ilişkiler Birinci Dünya Savaşı'nda, özellikle de Kurtuluş Savaşı'nda da devam etmiş ve Fransız subaylarının komutasında örgütlenen Ermeniler, suç ve cinayetler işlemiştir. Fransa'nın Ermenistan ile yakınlaşmasında ve Türklere karşı nefret duygusunun güçlenmesinde geçmişten miras kalan dini, milli ve psikolojik unsurlar kilit rol oynamıştır. Genel olarak Fransa, Avrupa'da Ermenistan'ın özellikle güvendiği tek ülke ve Ermeni lobisinin çıkarlarını en üst düzeyde sağlayan önde gelen devletler arasında yer alıyor.⁷⁸

Fransa, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümü doğrultusunda arabuluculuk misyonunu üstlenen AGİT'in Minsk Grubu'nun daimi üyelerinden biri olarak, Fransa'nın bölgedeki politikasını ve tavrını bir kez daha teyit ediyor. bu çatışmayı çözme yönü. Resmi devlet düzeyinde her yıl sözde Ermeni Soykırımı konusunu gündeme getiren ve Türkleri suçlayan bu devlet, Ermeni karşıtı bir tavır alarak çatışmaya gerçek bir çözüm bulmak için objektif bir politika izlemeyi ve aynı zamanda Azerbaycan'ın Türk topraklarını işgal eden Ermenistan'ın işgal altındaki topraklardan geri çekilmesini talep ediyor, bunu yapmasını beklemek makul görünmüyor.

⁷⁶ *Azerbaycan Gazetesi*, Avrupa Parlamentosu'nda Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin konferans düzenlendi 2011. 21 Nisan. s.4.

⁷⁷ Lütem Ö. E. Olaylar ve yorumlar . Ermeni Araştırmaları Dergisi, 2003, sayı:11, s. 20.

⁷⁸ Shikhaliyev A. E. Ermeni iddialarının siyasi doğası. Bakü: 2006, s. 168.

İngiltere

İngiltere tarihsel olarak pek çok çatışma merkezinin, etnik ve ulusal sorunların ortaya çıkmasına neden olan perde arkası meselelerin “görünmez devleti”, diğer bir deyişle baş mimarı olmuştur. Şu anda İngiltere, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafında aktif rol almasa da “Ermeni meselesi”nin küreselleşmesi ve sorunun Azerbaycan'a yayılmasında önemli rol oynamıştır. İngiltere'nin "Ermeni sorunu", daha doğrusu "Ermeni devleti"nin kurulmasına ilişkin plan ve taahhütleri, Azerbaycan'daki jeopolitik çıkarları "tarihi Doğu sorunu"ndan kaynaklanmaktadır.⁷⁹

Şu anda İngiltere, ABD, Fransa ve bazı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Ermeni diasporasının sayıca az olduğu bir ülkedir. Bu ülkedeki Ermenilerin sayısı yaklaşık 15-20 bin kişidir. Bugün İngiltere, sözde Ermeni soykırımını resmen tanımama ve tarafsız kalmayı tercih etme politikası gütmesine rağmen, Ermenilere çeşitli yönlerden tavizler vermiş ve propaganda faaliyetlerine ortam yaratmıştır.

Her dönemde çıkarlarını korumaya çalışan ülkeler arasında etkinliğiyle ön plana çıkan İngiltere, Ermenistan ve Azerbaycan ile olan ilişkilerinde de aynı pozisyonu aldı. İngiliz hükümeti, Ermenistan-Azerbaycan ihtilafını, Dağlık Karabağ sorununu uluslararası hukukun norm ve ilkelerine uygun olarak barışçıl bir şekilde çözmek için Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu, Ermeni birliklerinin bölgeden çekileceğini defalarca dile getirdi. Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını ve Dağlık Karabağ'a tanınan özerkliğin statüsünü sadece Azerbaycan'ın belirlediğini, kendisi tarafından belirlenebileceğini beyan etse de, sadece kendi stratejik, siyasi ve ekonomik çıkarlarıyla ilgilenmektedir. İngiliz politikacı Palmerston'ın işaret ettiği gibi, İngiltere'nin kalıcı müttefikleri ve düşmanları değil, ebedi çıkarları vardır.⁸⁰

Almanya

Avrupa da dahil olmak üzere dünyanın en büyük ve en gelişmiş ülkelerinden biri olan Almanya, uluslararası dünyada yükselen rolüyle dikkat çekiyor. Yakın zamana kadar Almanya'da sözde Ermeni soykırımının tanınması için halk nezdinde yoğun propaganda yürütülürken, 2 Haziran 2016'da resmi devlet düzeyinde Ermenilerin 1915 olaylarına ilişkin iddialarını 'soykırım' olarak nitelendiren bir karar taslağı kabul edildi. Almanya soykırım

⁷⁹ Karacakaya R. İngiltere'de ermeni propagandası ve Osmanlı devletinin buna karşı aldığı önlemler (1878-1900) . Ermeni Araştırmaları Dergisi, 2003, sayı:11, s. 48.

⁸⁰ Henri K. Diplomasi. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. baskı, 2000, s. 80-81.

yalanlarının dünyanın en önemli gizli destekçisidir. Bunun temel nedeni, İkinci Dünya Savaşı'ndaki Yahudi soykırımına, dünyadaki tek hüküm giymiş soykırım suçlusuna bir suç ortağı bularak bu ağır yükü hafifletmek istemesidir.⁸¹

Almanya, insanlığa karşı işlediği suçlarda suç ortakları arıyor. Bu karar, Almanlar tarafından siyasi bir hedefle alınmış stratejik bir karardır. Amaç, Yahudi soykırımının yükünü hafifletmek, mahkemelerce tanınan ve dünyada soykırım suçunu işleyen ülke ve millet olmaktan kurtulmaktır.⁸²

Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu açısından değerlendirecek olursak, Almanya dahil tüm Avrupa devletleri konuya resmen AGİT ilkeleri çerçevesinde yaklaşıyor. AGİT'in bu yöndeki kararsız faaliyetine bakacak olursak, Avrupa dahil dünyanın önde gelen devletlerinden hiçbirinin Ermenistan'ın saldırgan politikasını engellemek için etkili tedbirler almadığı ortaya çıkıyor.⁸³

Nitekim yukarıda adı geçen önde gelen Avrupa devletlerinin Ermeni meselesine ilişkin tutumları incelendiğinde, bu konudaki tutumlarının soğuk olmadığı görülmektedir. Genel olarak Batı'nın önde gelen devletleri, politikalarında Azerbaycan'ın karşı karşıya olduğu soruna sadece "Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu" prizmasından değil, Türk ve İslam karşıtı bağlamda yaklaşıyorlar. Bu açıdan bakıldığında Avrupa'nın önde gelen devletlerinin ihtilafın çözümünde çifte standart konumundan hareket etmelerinin nedeni bizce Batı ve Türk medeniyetleri arasındaki geçmişi çok eskiye dayanan ilişkilerle, Türk karşıtı zihniyet ve düşünce tarzı ile ilgilidir.⁸⁴

1.3. Amerika Birleşik Devletleri'nin Dağlık Karabağ İhtilafındaki Konumu

ABD'nin demokrasi ve insan hakları adı altında dünyaya hakim olduğu küresel hegemonyasının temelleri aslında bu kavramları yerle bir eden kavramlardan oluşmaktadır. Bu "demokratik" devletin gerçek stratejisi daha küresel ve yayılmacıdır.

ABD'nin eski başkanlarından, "gerçek bir demokrat ve mazlum ulusların dostu" olarak ünlenen Woodrow Wilson, Ermeni devletinin sınırlarını çizen bir harita hazırlamış ve ardından 24 Mayıs 1920'de koruma kararını bu harita ile birlikte Temsilciler Meclisi'nin

⁸¹ Hasanov A. *Azerbaycan'ın ABD ve Avrupa ülkeleri ile ilişkileri (1991-1996)*. Bakü: Karaağaç, 2000, s. 91-92.

⁸² *Azerbaycan Gazetesi*, Berlində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi müzakirə olunmuşdur. 2011. 22 yanvar. s. 6.

⁸³ *Movqe Gazetesi*, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu, sayı IV -2011.- 17 Şubat. s. 10.

⁸⁴ Azerbaycan Dağlık Karabağ'a operasyon başlatıyor ve teslim olmayı talep ediyor (2023) [Erişim: 09.09.2023 [http:// www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160602_almanya_soykirim_oylama](http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160602_almanya_soykirim_oylama)]

onayına sundu. Koruma kararının bir bölümünde şu sözler yer aldı: “...Amerika Birleşik Devletleri, Ermenilerin karşı karşıya kaldığı trajik olaylardan, güvensizlik, açlık ve sefaletten büyük ölçüde etkilenmiştir. Ermenilere duyulan bu sempati, halkımızın sadece bir kısmının hissiyatı değildir. Bu sempati, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan tüm insanların, Hristiyan kalabalığın, çok karmaşık bir durumda yaşayan Ermenilere karşı olağanüstü, kendiliğinden bir duygudur. Amerika Birleşik Devletleri halkı, mevcut sorunla bağlantılı olarak Ermenilerin acısını paylaşmaktadır. Kongreye çok kritik bir proje sunduğumun farkındayım. Ama Hristiyan milletlerin en büyüğü olarak, bu teklifi yürekten büyük bir istek ve şevkle yapıyorum. Halkımızın Ermeni sevgisi, saf duygulardan, saf Hristiyan inancından, yoksulluk içinde kıvranan Hristiyanları kurtarmak, sefil bir halk olmaktan kurtarmak, hürriyetlerini sağlamak ve aralarında hak ettikleri yeri almaları için gerekli şartları yaratmak arzusundan kaynaklanmaktadır. dünyanın özgür insanları. Bağımsız bir Ermenistan devletini tanımamız, Ermeni halkının gerçek özgürlüğüne ve vaat edilen mutluluğa kavuşacağı anlamına gelir...”⁸⁵

Bahsedilen bu fikir ve gerçekler tesadüfi değil, amaca yönelik bir politikanın temel dayanaklarıdır. Yaklaşık yüz yıl önce oynanan bu oyun ve ABD'nin yıllardır dünyaya müdahale politikası bugün de devam ediyor.

Bir başka fragman olarak, 1990'larda ABD'nin Irak'a düzenlediği saldırıyı hatırlayalım. İran-Irak savaşının bitiminden iki yıl sonra, yani 2 Ağustos 1990'da Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i tarihsel olarak Irak'ın bir eyaleti olduğu iddiasıyla ilhak ettiği ve yasadışı olarak Irak petrolünü çıkardığı biliniyor. Irak'ın Kuveyt'i ilhak etmesiyle bağlantılı olarak, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere dünyanın önde gelen ülkeleri, Irak'ın bu ülkeden derhal ve koşulsuz olarak çekilmesini talep ettiler. Kuveyt'in ilhakı, petrol kaynaklarının kontrolü nedeniyle sadece bu bölgeyi değil, tüm uluslararası sistemi tehdit etti. ABD hızla NATO da dahil olmak üzere diğer ülkelerden oluşan çok uluslu bir ittifak kurdu. İşgalle ilgili olarak 2 Ağustos ile 30 Kasım arasında 12 karar alındı. Nihayet 17 Ocak 1991'de 678 sayılı kararla Irak saldırıya uğradı ve ülke ağır bir yenilgiye uğradı.⁸⁶

Bu arada, SSCB'nin dağılmasından sonra ABD'nin eski Sovyet Cumhuriyetlerini tanımak için beş ilke öne sürdüğünü not edelim; bunlardan biri, herhangi bir cumhuriyete karşı toprak iddiasında bulunan bir devletin ABD tarafından tanınmayacağıydı. Ancak ülke

⁸⁵ Yavi E. 1856-1923 Türkler, Ermeniler, Kürtler emperyalizmin pençesinde. İzmir: Yazıcı yayınevi, 2001, s. 349-351.

⁸⁶ Sander O. *Siyasi tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s. 488.

parlamentosunun Azerbaycan topraklarının işgaline ilişkin yasalarını siyasi bagajında taşıyan Ermenistan, ABD tarafından tanındı. Ayrıca Ermenistan'a gönderilen yardım paketi de kabul edildi. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ihlal edilmiş olması ve topraklarının yüzde yirmisinin işgal edildiği gerçeği karşısında ABD'nin tepkisine ilişkin bir aldatmaca ve aldatmaca olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak SSCB'nin dağılmasının ardından yeni kurulan cumhuriyetlerden hiçbirini diğerine karşı toprak iddiasında bulunursa tanımayacağını açıklayan ABD, ortaya koyduğu beş ilkeyle çelişiyordu. Çelişmekle kalmadı, aynı zamanda Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan'ı İsrail'den sonra en çok yardım alan ülke haline getirdi.⁸⁷

ABD'nin Ermenistan'a sağladığı yardım, Ermeni saldırganların yaptıklarının cezadan korkmama psikolojisini güçlendirmiş ve Azerbaycan'a yönelik haksız saldırıları teşvik etmiştir. Bu tür inkar edilemez olayların meydana gelmesi ve Ermeni saldırganlığının varlığı medeni dünyanın gözleri önünde fiilen ortaya çıkmasına rağmen, Ermenistan hukuken saldırgan olarak tanınmadı. Şunu da belirtmek gerekir ki, ihtilafın ilk yıllarında parti inançları ve ilkeleri ne olursa olsun tüm Ermeni siyasetçilerin başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri tarafından destekleneceklerinden şüpheleri yoktu.

ABD'nin çatışmayla ilgili olarak çifte standartlar benimsemesinin çeşitli nedenleri var. Öncelikle burada diğer etkenlerle birlikte din faktörü de kilit rol oynuyor. Ülkelerin ve orada yaşayan halkların sosyal, dini ve kültürel geleneklerine etki edecek unsurların araştırılması psikolojik propaganda ile etki alanı konumuna getirilecek ve pazar olarak kullanılacak önemli konulardan biridir. Misyonerlik faaliyetleri geçmişte askeri, ekonomik ve hatta kültürel işgal faaliyetleri ile birleştirilmiş ve Batı hegemonyasının temelini oluşturmuştur. Başından itibaren tamamıyla dinsel olan bu akım, Batı-Hristiyan emperyalizminin en büyük aleti olmanın yanı sıra büyük güçlerin sömürge politikalarına da hizmet etti.⁸⁸

SSCB'nin dağılmasının ardından, nüfusun çoğunluğunun Protestan olduğu ABD'de 3 Mart 1992'de yaptığı konuşmada Başkan George W. Bush, 3 Mart 1992'de yaptığı konuşmada, Misyonerler, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra yaranan yeni cumhuriyetlere, üçüncü dünya ülkelerine ve İslam dünyasına kilise öğretilerini ve Hristiyanlığı yaymaları talimatını verdiler.⁸⁹

⁸⁷ *Zaman Gazetesi*, ABD'nin asıl hedefi İran petrolüne el koymaktır. 2007, 29 Mart. s.2.

⁸⁸ Quliyev S. *Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan-ABD ilişkileri*. Ankara: Bakanlar Matbaacılık, 2004, s. 92.

⁸⁹ Arı T. *Amerika'da siyasal yapı: lobiler ve dış politika*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 207.

Bu görev doğrultusunda, büyük mali kaynaklar pahasına Hristiyan propagandası yapmak, ABD ile işbirliğine uygun psikolojik zemin hazırlamak amacıyla misyonerlik faaliyetleri yürütülmüştür. Azerbaycan Dini Örgütleriyle Çalışma Devlet Komitesi'nin 1999 raporunda, misyonerlerin dini propaganda yaparak Azerbaycan'ın içişlerine müdahale etmeleri nedeniyle üç Amerikan misyonerin ülkeden ihraç edildiği belirtildi. Bunun üzerine Amerikan Dışişleri Bakanlığı, ülkedeki farklı din mensuplarının Azerbaycan hükümeti tarafından baskı ve zulme uğradığını iddia ederek Azerbaycan'ı suçladı ve suçladı.⁹⁰

Öte yandan, Ermeni lobisinin aktif faaliyeti Azerbaycan'ın tecrit edilmesi için koşullar yaratmıştır. Lobicilik, yasal çerçeve ve kanunlar çerçevesinde devlet ve hükümet kararları almak için yürütülen faaliyetlerdir. Dünyada lobiciliğin en yaygın olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde bu sektör "halkla ilişkiler" olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda bu sektör ABD anayasası içinde faaliyet gösteriyor yani lobitokrasi sistemi var. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki lobiciler aşağıdaki gruplara ayrılabilir:⁹¹

1) Amerika'daki diğer ülkelerin ve uluslararası aktörlerin lobicilik faaliyetleri, Amerika Birleşik Devletleri'nin lobicilik sisteminde ilk sırayı almaktadır.

2) Ülke içindeki etnik grupların ulusal siyaseti kendi lehlerine etkileme ve dış politikayı anavatanları lehine değiştirme girişimleri ABD'deki ikinci lobi grupları arasında yer alıyor.

3) ABD'nin göçmenler ülkesi olması ve bazı devletlerin farklı milletlere mensup etnik grupları kendi çıkarları doğrultusunda lobi faaliyetlerinde kullanması lobiciliği etkili ve aktif hale getirmiştir.⁹²

4) Dördüncü grup, hükümet ve dış politika kararları üzerinde baskı ve etki yaratabilecek seçkinlerin lobicilik faaliyetlerini içermektedir.⁹³

ABD ile bağlantılarını geliştirmek ve güçlendirmek maksadıyla hareket eden ülkeler çıkarlarını savunacak lobici şirketlerle işbirliği yapmaktadır. Lobicilik sisteminde medyanın özel bir yeri vardır. Medya, sadece yerli ve yabancı kamuoyunun değil, Birleşmiş Milletler gibi büyük kuruluşların da kararlarını etkileme gücüne sahiptir. Ermeni lobisinin Azerbaycan'a yönelik faaliyetleri medyada oldukça hareketli. Büyük ABD medya

⁹⁰ Kasım K. Ermeni Sorunu'nun Uluslararası İlişkiler Boyutu, Ermeni Sorunu El Kitabı (genişletilmiş ikinci baskı), Ankara: TEİMK ve ASAM Yayınları, 2003, s. 129.

⁹¹ Quliyev S. *Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan-ABD ilişkileri*. Ankara: Bakanlar Matbaacılık, 2004, s. 93.

⁹² Arı T. Amerika'da siyasal yapı: lobiler ve dış politika. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 207.

⁹³ Quliyev S. *Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan-ABD ilişkileri*. Ankara: Bakanlar Matbaacılık, 2004, s. 102.

kuruluşlarında çok sayıda Ermeni asıllı Amerikalı çalışıyor. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni lobisi esas olarak iki yönde faaliyet göstermektedir:

a) Ermeni medeniyetini güvende tutmak ve geliştirmek, Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli bir siyasi ve ekonomik konum kazanmak;

b) Türkçülükle mücadele etmek, ABD'nin Ermenistan'ın “kan davası” olan ülkelerle, yani Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini bozmak⁹⁴

Ermeni lobisinin Azerbaycan'ın tarihi, ekonomisi ve Hazar Denizi'nin hidrokarbon zenginlikleri hakkında dünya kamuoyunda ve özellikle ABD'de olumsuz bir imaj yaratmaya çalıştığı doğrudur. Ermeni lobisinin temel avantajı, ABD Kongresi'ndeki nüfuzlu kişiler tarafından desteklenmesidir. Ermeni lobisinin faaliyetleri bazen resmi Washington'un siyasi çıkarlarıyla çelişmektedir. Ermeni lobisi, ABD devlet çıkarları açısından Kafkasya'da bir denge politikası uygulamak önemliyken, Temsilciler Meclisi'ni Azerbaycan'a karşı 907 sayılı Kararı kabul etmeye zorlayabildi. Aynı zamanda Ermeni lobisi, ABD'nin Ermenistan'a insani yardım göndermesini sağlamayı başardı. Unutulmamalıdır ki, askeri saldırıya maruz kaldığını tüm dünyaya ilan eden Azerbaycan, haksız duruma düşen bir ülke konumuna getirilmiş ve aynı zamanda alınan kararlarla her türlü yardımdan mahrum bırakılmıştır. 907 sayılı, haklı taraf olarak gösterilmesi gerekirken. Ermenistan lehine alınan bu karar, Azerbaycan-ABD ilişkilerini ciddi şekilde etkileyen ana faktör oldu. Hatta bu karardan önce 12 Aralık 1991'de Dağlık Karabağ sorununa ilişkin ilk açıklama ABD'de Dışişleri Bakanı James Baker tarafından yapılmıştır. James Baker, ABD'nin bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeleri desteklemesi için eski Sovyet cumhuriyetlerinin izlemesi gereken beş ilke belirledi: ⁹⁵

Birincisi, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet sonrası alanda nükleer silahlara sahip yeni devletlerin ortaya çıkmasını kabul etmiyor. Azerbaycan, 1968 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşmasını imzalamalı ve Viyana'daki Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na özel bir liste şeklinde nükleer silahsız bir ülke statüsünün garantisini sağlamalıdır.

İkinci olarak Azerbaycan, Avrupa Konvansiyonel Güçler Antlaşması'nı da imzalamalı, KGAÖ (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü) çerçeve içerisinde sınırların değişmeyeceğini kabul etmeli ve tüm sorunlarını BM, CSTO, Uluslararası Adalet Divanı ve diğer barışçıl kuruluşların yardımıyla çözmelidir.

⁹⁴ Quliyev S. *Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan-ABD ilişkileri*. Ankara: Bakanlar Matbaacılık, 2004, s. 92.

⁹⁵ Şihaliyev E. A. *Kafkasya jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye rekabetleri ve ermeni faktörü*. Ankara: Naturel yayıncılık, 2004, s. 70.

Üçüncü ilkeye göre, Azerbaycan'dan uluslararası hukuk normlarına uyması ve siyasi sistemin reformu doğrultusunda demokrasinin gelişmesi için önlemler alması istendi.⁹⁶

Dördüncü ilke, insan haklarının, etnik azınlıkların haklarının korunması ve bu alandaki bütün anlaşmaların Azerbaycan tarafından imzalanmasıydı.

Son olarak beşinci olarak, Azerbaycan'ın dünya ekonomisine entegrasyonu için serbest piyasa ekonomisine geçilmesi ve ekonomik reformların uygulanması önemliydi.

Azerbaycan 25 Aralık 1991'de Amerika Birleşik Devletleri tarafından resmen tanınmasına rağmen, dönemin ABD Başkanı (I. George Bush) Beyaz Rusya ve Kırgızistan, Azerbaycan, Moldova, Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın ABD'nin benimsediği güvenlik ve demokratik ilkelere uymaları halinde bu ülkelerle diplomatik ilişki kuracaklarını kaydetti.

12 Şubat 1992'de Bakü'yü resmi olarak ziyaret eden James Baker yaptığı konuşmada, Dağlık Karabağ'daki etnik azınlıklar konusunda Washington'un güvenceleri olmadan ABD'nin Azerbaycan'a yardım etmeyeceğini söyledi. Daha sonra Hocalı faciası ile bağlantılı olarak ABD yönetimi 12 Mart 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan'ı ateşkese davet etmiş ve gelecekte yaşanacak trajedilerin önüne geçmek için sorunun NATO Antlaşması çerçevesinde çözülmesi çağrısında bulunmuş ancak Hocalı soykırımının faillerine ilişkin herhangi açıklamalar vermemiştir. Tüm bunlara ek olarak, 24 Ekim 1992'de Azerbaycan, ABD Kongresi'nin 907 sayılı kararıyla Ermenistan'a ambargo uyguladığı ve saldırı gücü kullandığı iddiasıyla suçlandı ve her türlü yardımdan mahrum bırakıldı. İran sınırları boyunca uzanan 130 km uzunluğundaki demiryolunun Ermeniler tarafından kesildiğinden Kongre'de söz edilmedi.⁹⁷

Karabağ sorununu çözmek için ABD üç aşamalı bir pozisyon aldı:

Önce Azerbaycan ve Ermenistan hükümetlerine sorunu çözme çağrısında bulundu ve toplantılar başlatmayı teklif etti;

İkincisi, sorunun çözümüne Türkiye üzerinden yaklaştı;

Üçüncüsü, ABD uluslararası örgütler aracılığıyla soruna müdahale etti.

⁹⁶ Quliyev S. *Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan-ABD ilişkileri*. Ankara: Bakanlar Matbaacılık, 2004, s. 91.

⁹⁷ Azerbaycan Dağlık Karabağ'a operasyon başlatıyor ve teslim olmayı talep ediyor (2023) [Erişim: 09.09.2023] http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160602_almanya_soykirim_oylama]

Michigan eyaletinden 17 Şubat 1993'te David Bonier'in önerisi üzerine Temsilciler Meclisi Dağlık Karabağ sorununa ilişkin 86 sayılı Kararı kabul etti. ABD yönetimi, Azerbaycan'a yönelik aldığı bu kararda Ermenistan'a insani yardımları artıracak ve zayıf ekonomisinin kış şartlarına uygun gelişmesini sağlayacak ve soruna ilişkin yine BM ve KGAÖ çerçevesinde sözde adil kararlar alınmasına yardımcı olacaktır.⁹⁸

- Konuyla ilgili yapılacak görüşmelerde Dağlık Karabağ hükümetini arayarak Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a uygulanan ambargonun uluslararası hukuk normlarına aykırı olduğu belirtilerek, ambargonun yakın zamanda kaldırılması ve koridorların açılması talep edildi, insani yardımın kolaylaştırılması ve 907 sayılı Karar uyarınca Azerbaycan'a yönelik kısıtlamaların devamı yönünde taleplerde bulunulmuştur.

Haydar Aliyev'in ABD-Azerbaycan ilişkilerindeki rolü hiç şüphesiz Azerbaycan tarihindeki ilişkilerin en parlak sayfası olarak değerlendirilebilir. 26 Eylül 1994'te New York'ta BM'nin 49. toplantısında bir araya gelen Haydar Aliyev ve Bill Clinton, Dağlık Karabağ ihtilafına yönelik çeşitli siyasi girişimleri değerlendirdi. Haydar Aliyev ABD Kongresi'nin bazı temsilcileri ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacıyla Azerbaycan'ı ziyaret ederek ikili ilişkileri aksatan 907 sayılı kararın Azerbaycan-ABD ilişkilerine zarar verdiğini ve kararın değiştirilmesi gerektiğini belirten açıklamalarda bulundu. Kongre üyelerinden Lee Hamilton, 25 Temmuz 1997'de basına verdiği röportajda, 1992'de 907 sayılı Karar'ın kabulü için oy kullandığı için pişman olduğunu, Azerbaycan ile ilişkilerin 1992'ye uygun olarak geliştirilmesi gerektiğini söyledi. Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal çıkarları ve Azerbaycan'ın Amerika Birleşik Devletleri'ne hizmet etmesi gerektiğine dikkat çekerek, koruduğu devletler arasında yer almasının önemine dikkat çekti.⁹⁹

Genel olarak ABD-Azerbaycan ilişkilerindeki dönüş Ocak 1996'dan itibaren kendini göstermeye başladı. 25-26 Ocak 1996'da ABD Kongresi Temsilciler Meclisi ve ardından Senato, Azerbaycan'a yalnızca gayri resmi yollarla değil, resmi yollarla da doğrudan insani yardım sağlanmasını öngören yasa tasarısını onayladı. Bu yasa tasarısı, Kongre Üyesi Charles Wilson tarafından başlatılan Özgürlük Savunma Yasası'nda yapılan 907-ci değişikliktir.

Söz konusu belgenin kabulü, Azerbaycan ile ABD arasındaki ilişkilerin yakınlaşmasına hizmet eden son derece olumlu bir adımdı. Ancak bu ilişkilerin gelişmesini engelleyen olumsuz adım, Kongre Temsilciler Meclisi'nin 11 Haziran 1996'da Kongre Üyesi

⁹⁸ Quliyev S. *Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan-ABD ilişkileri*. Ankara: Bakanlar Matbaacılık, 2004, s. 96.

⁹⁹ Nasirov E. *Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997 yılları)*. Bakü: Hukuk, 1998, s. 46.

John Porter'ın da eklenmesi dikkate alınarak 1997 yılı için dış operasyonlara ilişkin yasa tasarısının kabul edilmesiydi.

Azerbaycan devlet yetkilileri ve cumhuriyet kamuoyunda büyük tepkilere yol açan "Porter Eki" ABD'de de kesin olarak karşılanmadı. Azerbaycan ve ABD yönetimlerinin tepkileri ve bazı senatörlerin ciddi eylemleri sonucunda Senato, Porter Değişikliğini dikkate almadan 26 Temmuz 1996'da 1997 yardım yasasını onayladı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu üyeleri ve daha sonra bir grup Meclis üyesi arasında yapılan görüşmeler sonucunda kararın son metninde "...Dağlık Karabağ bölgesinin de Azerbaycan'a dahil olması şartıyla..." yer almıştır. Bu karar bir anlamda Azerbaycan-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası oluştursa da 907 sayılı kararla ilgili kesin bir sonuca varılamadığı doğrudur. George Bush'un cumhurbaşkanı seçilmesiyle Azerbaycan'ın soruna ilişkin umutları daha da arttı. Nisan 2001'de Karabağ sorununun çözümü konusunda Amerika Birleşik Devletleri'nde düzenlenen Key West toplantılarında, Azerbaycan devlet başkanları ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki görüşmelerde 907 sayılı Kararın iptali tartışıldı.¹⁰⁰

11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen terör saldırısının ardından yaşanan olaylar, ABD yönetiminin uzun süredir devam eden kararla ilgili bazı adımlar atması için fırsat yarattı. Azerbaycan'ın "Uluslararası terörle mücadele" hareketine tam desteğiyle ABD, teröre karşı operasyonlar çerçevesinde Azerbaycan ile işbirliği yapacağını açıkladı. Bu yönüyle Azerbaycan'a resmi kanallardan yardım amacıyla 907 sayılı kararın iptali yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bush yönetimi Kongre'ye bir mektup göndererek Başkan'ın bu kararı bozma yetkisine sahip olmasını talep etti. 24 Ekim 2001'de Senato, 14 Kasım'da Kongre'nin iki şubesi arasındaki Uzlaşma Komisyonu ve 19 Aralık'ta Temsilciler Meclisi Amerika Birleşik Devletleri Başkanına "907 Sayılı Kararın uygulanmasını 2002 yılı sonuna kadar askıya alma" yetkisi verilmesi kararını onayladı.¹⁰¹

907 sayılı kararın bugün geçici olarak iptal edildiği doğrudur ancak ABD'nin Azerbaycan'a yönelik siyasi tutumunda ciddi bir değişiklik olmamıştır. Çünkü ABD, kendisini

¹⁰⁰ Şihaliyev E. A. *Kafkasya jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye rekabetleri ve ermeni faktörü*. Ankara: Naturel yayıncılık, 2004, s.83.

¹⁰¹ Şihaliyev E. A. *Kafkasya jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye rekabetleri ve ermeni faktörü*. Ankara: Naturel yayıncılık, 2004, s.86.

Rusya'ya yakın gören Ermenistan'a, kendisini Batı'ya ve Amerika'ya yakın gören Azerbaycan'dan daha fazla yardım yapıyor.¹⁰²

ABD'deki Ermeni medya kuruluşları: Dünyada yaşayan tüm Ermenileri birbirine bağlayan ve birleştiren asıl unsur ideolojik faktördür. ABD'deki Ermeni lobisi ve diasporası çok sistemli bir örgüt olarak faaliyet gösteriyor. Taşnaksutyun ve Ramgavar gibi yüz yılı aşkın siyasi partilere, hangi ülkede ikamet ettiklerine bakılmaksızın tüm Ermenilerin üye olması mümkündür. Amerikan medyası ve Ermeni Ulusal Komitesi belirli alanlarda birlikte çalışıyor. 1991'den beri, Komite'nin 24 saat açık özel bir ücretsiz telefon hattı vardır. Böylece Amerika'da yaşayan herhangi bir Ermeni, programlar yayınlanırken herhangi bir kanala bağlanıp fikrini beyan edebilir, Ermeni ulusal çıkarlarına aykırı toplantıları protesto edebilir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni diasporasının başarısının ana nedenlerinden biri, Amerika'da ve dünyanın birçok ülkesinde Ermeni dilinde okul ve kiliselerin bulunması, çok sayıda gazete, dergi ve kitabın yayımlanması ve radyo ve televizyon yayıncılığıdır.¹⁰³

Ermenice ABD'de yayınlanan ilk gazete, 1899 yılında yayın hayatına başlayan "Haairenik Weekly" gazetesi oldu. New Jersey'de Ermenice ve İngilizce olarak yayınlanan Sosyal Demokrat Hınçak partisinin sahibi olduğu "Eritassari Hayastan" gazetesi 1903'ten beri yayın hayatına devam ediyor. Bir diğer gazete olan "Asbarez Ermeni Daily" ise 1908'den itibaren California'da Ermenice ve İngilizce olarak yayınlanmaktadır. Arka arkaya 1922'de Massachusetts'te aylık "Bakiar Montly" ve Kaliforniya'da iki haftada bir Ermenice "Nor or Semi-Weekly", bu tarihten sonra Massachusetts'te sadece İngilizce "Ermenian Mirror Spectator" 1933'ten itibaren haftalık "Ermenian Weekly" ve "California Courier" İngilizce gazeteler 1958'den beri yayınlanmakta ve bugün de yayımlanmaya devam etmektedir. Bu gazeteler ayrıca Kanada'da "Abaka Weekly" ve "Horizon Ermeni Weekly", Kanada'da "Armenian Life Hai Gyank Weekly", "Vozni", "Paros Bi-Weekly", "Nor Gyank New Life Weekly", "New Armenia Daily" gazeteleridir. California New York'ta "Masis Ermeni Haftalık", "Kamarak Haftalık", "Yerkoonk", "Nor Seroond", "Armenian Observer" ve "Armenian Reporter" gazeteleri yayınlanmaktadır.¹⁰⁴

Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermenistana ait 25 radyo ve 10 TV programı faaliyet göstermektedir. AARAT Michigan'da Amatör Net, Ermeni Kültürünün Mirası,

¹⁰² *Halk Gazetesi*, Asırların hatırası 2010. 1 Haziran. s.10.

¹⁰³ İbrahimli H. Azerbaycan diasporu: mevcut durum ve geleceği konusunda bazı notlar. Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Azerbaycan Özel. Ankara: 2001, cilt:7, sayı:1, s. 476.

¹⁰⁴ Kantarcı Ş. *ABD ve Kanada'da ermeni diasporası: kuruluşları ve faaliyetleri*. Ermeni Araştırmaları Dergisi, 2001, sayı:3, s. 90-91.

Metropolitan Detroit Ermeni Radyo Saati; AARAT Kaliforniya'da Batı Kuzey Amerika, Ermeni-Amerikan Radyo Saati, Ermeni Tele-Radyo, Ermeni Fresno Radyo Saati, Hamazakayin Ermeni Radyo Saati, Hye Oozh Ermeni Radyo Programı, Menk Talk Show, Spuirk Ermeni Radyo Saati; Ermeni Kültür Saati, Ermeni Mirası Radyo Programı, Massachusetts'te Bağımsız Ermeni Yayını; New Jersey'de Ermeni Sosyal Yardım Radyosu, New Jersey Ermeni Radyo Saati, Ermenistan'ın Sesi; Rhode Island'da Ermeni Radyo Saati; Illinois'deki Cleveland Ermeni Radyosu; Pensilvanya'da Philadelphia Ermeni Radyo Saati ve Washington, D.C.'de Amerika'nın Sesi (Ermeni Servisi) denilen radyo programları televizyonlarda yayınlanmaktadır.

ABD'deki Ermeni Kiliseleri: Amerika Birleşik Devletleri'nde Doğu Piskoposluk Bölgesi'ne bağlı 55, Batı Piskoposluk Bölgesi'ne bağlı 20 Ermeni kilisesi bulunmaktadır. Aynı zamanda Amerika'da Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı 7 Ermeni kilisesi ve Protestan mezhebine bağlı 38 Ermeni kilisesi bulunmaktadır.¹⁰⁵

1881-ci yılda Massachusettsde “Armenian Evangelical Church of the Martyrs”, 1889-cu yılda Rod Aylındda “Armenian Euphrates Evangelical Church”, 1892-ci yılda Massachusettsde “First Armenian Church of Belmont”, 1896-cı yılda “Armenian Evangelical Church of the New-York”, 1897-ci yılda Kaliforniyada “First Armenian Presbyterian Church”, 1898-ci yılda Nyu-Cerside “Armenian Presbyterian Church”, 1901-ci yılda Kaliforniyada “Pilgrim Armenian Congretional Church”, 1907-ci yılda Nyu-Yorkda “United Armenian Calvary Congretional Church”, 1910-cu yılda Kaliforniyada “Saint Gregory the Illuminator Armenian Church”, yenə də Nyu-Yorkda “Saint Illuminators Armenian Apolostic Cathedral” ve 1914-cü yılda Kaliforniyda “Holy Trinity Armenian Apolostic Church” inşa edilmişdir.

ABD'de Ermeni lobisi: Bugün ABD'de faaliyet gösteren Ermeni lobi örgütleri ş nlardır: "Ermeni Meclisi Amerika", "Ermeni Ulusal Komitesi" (Ermeni Ulusal Komitesi) - Washington D.C., Doğu Bölgesi (ANC - ER), Batı Bölgesi (ANC - WR), "Ermeni Devrimci Federasyonu - AFR", "Doğu Amerika Hınçak Sosyal Demokrat Partisi" (Doğu ABD Ermeni Demokrat Partisi), "Ermeni Demokratik Liberal  rg t " (Ramgavar), "Ulusal Ermeni-Amerika Cumhuriyet Konseyi (NAARC).¹⁰⁶

¹⁰⁵ Kantarcı Ş. *ABD ve Kanada'da ermeni diasporası: kuruluş- ları ve faaliyetleri*. Ermeni Araştırmaları Dergisi, 2001, sayı:3, s. 95.

¹⁰⁶ *Parite Gazetesi* "Lobiler ve diasporalar savaşı: Diasporamız her Ermeni lobisiyle yüzleşmeye hazır" 2010. 27-31 Mayıs. s. 6.

"Ermeni Ulusal Komitesi" (Ermeni Ulusal Komitesi), Amerika Birleşik Devletleri'nde ve dünya çapında örgütsel ilişkilerle ilgilenen siyasi bir örgüttür. Bu örgütün üç ana hedefi vardır: Bağımsız, Bütünleşik ve Büyük Ermenistan'ı destekleyen bir kamuoyu oluşturmak.¹⁰⁷

Aynı zamanda bu komitenin üç ana şubesi vardır: Ermeni Ulusal Komitesi (Washington D.C.), Ermeni Ulusal Komitesi Doğu Bölgesi (ANC-ER), Ermeni Ulusal Komitesi Batı Bölgesi (ANC-ER).¹⁰⁸

Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren üç ana örgüt Taşnaksutyun, Ramgavar ve Hınçak'tır.

ABD Temsilciler Meclisi'ndeki Ermeni lobisinin faaliyetleri başlıca üç yöndedir:

1. Sözde Ermeni soykırımının ABD Kongresi tarafından kabul edilmesi;
2. ABD'den Ermenistan'a insani yardım ve ilişkileri güçlendirmek;
3. Azerbaycan ve Türkiye'ye baskı yapmak.

Ermeni lobisi sözde soykırıma karşı aşağıdaki nüansları hedefliyorlar:

1. Türk devletine "1915'te 1.5 milyon Ermeni Soykırımı sonucunda öldürüldüğü" iddialarını kabul etmek;
2. Türk devletini özür dilemeye ve tazminat ödemeye zorlamak;
3. Doğu Anadolu'da "eski Ermeni toprakları" veya "Batı Ermenistan" olarak iddia ettikleri bölgelerin iadesini sağlayarak bağımsız Büyük Ermenistan devleti kurmak.¹⁰⁹

ABD Kongresi Ermenistan'ın tutumunu desteklese de Cumhurbaşkanlığı Yönetimi konuyu jeopolitik çıkarlar açısından değerlendirmekte ve sadık bir tutumla hareket etmektedir. Örnek olarak eski ABD Başkanı Bill Clinton'ın 19 Ekim 2000 tarihinde Temsilciler Meclisi'ne gönderdiği mektup gösterilebilir.

Clinton mektubunda trajik olaylardan ve "fakir" Ermenilerin öldürülmesinden büyük üzüntü duyduğunu belirterek, bu tür olayların bir daha asla yaşanmamasını diledi. Yani

¹⁰⁷ Azerbaycan Dağlık Karabağ'a operasyon başlatıyor ve teslim olmayı talep ediyor (2023) [Erişim: 09.09.2023 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160602_almanya_soykirim_oylama]

¹⁰⁸ *Olaylar Gazetesi* "Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermeni ayrılıkçılarının Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmak için saldırı savaşı" 2010.- 2 Kasım s. 15.

¹⁰⁹ Kantarcı Ş. "ABD ve Kanada'da ermeni diasporası: kuruluşları ve faaliyetleri". *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2001, sayı:3, s. 108.

Clinton, Ermenilerin iddialarına itiraz etmedi, onları doğruladı ama "soykırım" tabirini kullanmadı.

Bilinmelidir ki, Bill Clinton'dan önceki ve sonraki ABD başkanları meseleye aynı perspektiften yaklaşarak trajedilerin yaşandığını ve Ermenilerin öldürüldüğünü doğrulamış, ancak "soykırım" tabirini kullanmamışlardır. Bunun temel nedeni ABD'nin stratejik ve ekonomik çıkarları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

18 Şubat 2005'te Dan Barton (Amerikalı bir aktör) ABD Kongresi'nde objektif tavrını yineleyerek Azerbaycan davasını destekledi ve meslektaşlarını Ermeniler tarafından işlenen Hocalı soykırımını tanımaya çağırdı. Bazı kongre üyelerini yaşanan korkunç olaylara ve suçlara göz yummakla suçladı ve tartışmalı sözde Ermeni soykırımını gündeme getirmeye çalışmakla eleştirdi. Barton aynı zamanda Ermeni soykırımını gündeme getirenlerin Ermeni-Azerbaycan savaşı sırasında Hocalı'da Ermeniler tarafından gerçekleştirilen etnik temizlikten bir kez bile bahsetmemelerinin kendilerini utandırmadığını vurguladı.¹¹⁰

Mevcut analitik analizler, sadece Azerbaycan'ın değil, genel olarak tüm Güney Kafkasya'nın bu aşamada ABD'nin hayati çıkarları içinde olmadığını gösteriyor. Bunun en açık kanıtı ve örneği, Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a düzenlediği saldırıda ABD'nin tepkisinde görülebilir. Her şeyden önce Rusya, Gürcistan'a saldırarak ve bu ülkenin toprak bütünlüğünü ihlal ederek, 1990'larda çöken Rus ordusunun eski gücünde olmadığı fikrini hafızalardan sildi, ABD'nin dostluğunun ve vaatlerinin değersiz olduğunu kanıtladı, ABD'ye meyletmiş tüm bölge devletlerine açık bir uyarı yaptı, aynı zamanda ABD'nin ilgi odağının Güney Kafkasyada değil, esas olarak Ortadoğu'da olduğunu da ortaya koydu. ABD'nin bu müdahale karşısında diplomatik notalarla yetinmek zorunda kalması Güney Kafkasya'ya olan ilgisinin açık bir göstergesidir.

1.4. Rusya ve İran'ın Dağlık Karabağ İhtilafına Etkisi

Ermenistan-Azerbaycan ihtilafının jeopolitik yönü, Rusya'nın çatışmanın köklerinin oluşumundaki tarihi-jeopolitik konumu ve bir bütün olarak Güney Kafkasya'daki ulusal çıkarlarının uygulanması ile yakından ilgiliydi. Ilık denizlere açılma siyasetini uygulamaya başlayan Çarlık Rusya, Kafkasya'daki Azerbaycan Türkleri ve Gürcülere inanmadığı için bölgedeki çıkarlarını korumak için Ermenilerin Kafkasya'ya kaydırılmasını sağlamış ve doğrudan halklar yaratmıştır. Kafkasya'da Ermeni devletinin kurulması, Rusya'nın güney

¹¹⁰ *Zaman Gazetesi*, Milletvekili Barton, meslektaşlarını Hocalı soykırımını tanımaya çağırdı 2005. 22-23 Şubat.

sınırlarının güvenliği açısından çok önemliydi. Neredeyse iki asırdır devam eden Karabağ ihtilafını doğrudan Rusya'nın yarattığını söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu Rusya'nın jeopolitik ilişkileri bağlamında eşsiz bir yere sahiptir. Başka bir deyişle, bu çatışma Rusya olmadan düşünülemez.¹¹¹

Azerbaycan halkını esir almış olan sorunun kökenine bakacak olursak milletimiz dünya hakimiyeti yolunda Rus milli ideolojisinin kurbanı olduğu açıkça görülecektir. Ve Ermeniler bunun gerçekleşmesinin araçlarından sadece bir tanesidir. "Büyük Ermenistan" yaratma fikri ve sözde "tarihi toprakların" iadesi için ayrılıkçı hareket bu amaca hizmet ediyor. Rusya'nın geleneksel olarak Ermenistan'ı her şekilde desteklediği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak AGİT Minsk Grubunun asıl görevi bu iki komşu devlet yani Ermenistan ve Azerbaycan arasında barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır. Rusya, 14 Mart 2008'de BM Genel Kurulu'nun 62. oturumunda kabul edilen "Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Topraklarında Durum" konulu kararın kabulüne karşı oy kullanan 7 ülkeden biriydi. Görüldüğü gibi Rusya'nın zıt konumda olması, onun barış misyonunu uygulama konusundaki isteksizliği ile açıklanabilir.¹¹²

Ermenilerin ve Ermenistan'ın Rusya açısından önemi, Ermenilerin Rusya ile jeopolitik bağlarını derinden anlayan Hristiyan bir halk olmaları gerçeğiyle açıklanmaktadır. Türkiye'den Azerbaycan ve Orta Asya'ya giden yolun Ermenistan ve Karabağ'dan geçtiği bilinmektedir. Ermeniler böyle stratejik topraklarda yaşıyor. Ermenistan, Türkiye'yi Avrasya kıtası içindeki yerlerden ayıran çok önemli bir stratejik bağlantı görevini yürütmektedir.¹¹³

Ermenistan'ın Rusya'ya ihtiyaç duymasının nedeni, Rusya'sız bir devlet olarak varlığının şüpheli olmasıdır. Öte yandan Ermenistan, zayıf, oldukça önemsiz ve kapalı bir devlettir. Bunu dikkate alan Ermenistan, jeopolitik konumu daha mükemmel olan komşularına karşı suçlamalarda bulunarak önemsiz ve zayıf jeopolitik konumunu güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle mevcut boşluğu doldurmak adına Ermenistan dış politikasının belirlediği yolda ilerlemiş ve Rusya ile askeri işbirliğine ağırlık vermiştir.

Ermenistan jeopolitiğinin Rusya açısından önemi şu faktörlerle açıklanabilir:

1. Rusya, Ermenistan'ı Türkiye'nin Kafkasya politikasına karşı bir denge unsuru olarak görüyor;

¹¹¹ *Palitra Gazetesi* "2019'da Dağlık Karabağ sorununun çözümü alanında ilerleme olabilir" 2019.- 4 Ocak- s.11.

¹¹² Gülüzade V. Geleceğin ufukları (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası üzerine düşünceler, röportajlar, yorumlar). Bakü: Azerbaycan yayınevi, 1999, s. 101.

¹¹³ Dugin A. *Rus jeopolitiği Avrasyacı yaklaşım*. İstanbul: Küre Yayınları, 2004, s.78.

2. Rusya, Ermenistan'ı ABD, NATO ve Avrupa devletlerinin Kafkasya politikasına karşı bir denge unsuru olarak görüyor;

3. Rusya, Ermenistan sayesinde Kafkasya'daki siyasi ve askeri varlığını korumakta, burada yerleştirdiği üsler sayesinde Azerbaycan ve Gürcistan'ı kontrol altında tutmaktadır;

4. Rusya, Ermenistan ve Ermeniler üzerinden bölgede etnik çatışma bir şeyler yaratma yeteneğine sahiptir;

5. Ermenistan ve Rusya'nın siyasi ve ekonomik çıkarlarının korunması bölgesel güvenliği tehdit eden bir unsurdur;

6. Genel olarak Kafkasya, Rusya'nın güney bölgelerinden Kafkasya'ya yönelik olası müdahaleleri önlemek için savunma ve kontrol politikasında hayati öneme sahiptir.

Azerbaycan'ın çeşitli özelliklerine göre Rusya için önemi şöyle açıklanmaktadır:

1. Azerbaycan, Müslüman Doğu'ya ve Türkiye'ye erişim ve Yakın ve Orta Doğu'da meydana gelen süreçleri etkileme kabiliyeti açısından önemlidir;

2. Doğu-Batı ulaşım iletişim ve koridorlarının merkezinde yer alan Azerbaycan bu konuda Rusya'nın rakibidir;

3. Azerbaycan, işletilmesi, üretimi ve ihracatı Rusya'yı kayıtsız bırakamayacak zengin hidrokarbon yataklarına (özellikle Hazar Denizi'nde) sahiptir. Bu alanda Azerbaycan dünya pazarlarında Rusya'nın rakibidir;

4. Azerbaycan, Rus malları için bir satış pazarı ve tarım ürünleri için bir tedarikçi rolü oynuyor;

5. Azerbaycan toprakları Rusya'nın güvenliği açısından çok önemlidir;

6. Rusya, Azerbaycan'ı etkisi altında tutabilmek için gerici bir politika izlemiş ve bu devlete hem içeriden (bölücülük, kaos, ekonomik kriz, siyasi ve iç çatışma vb. tahrik ederek) hem de dışarıdan saldırmaya çalışmıştır.¹¹⁴

Haydar Aliyevin başçılığı altında 20 Eylül 1994'te uluslararası petrol şirketleri ile Azerbaycan, ülkenin açık petrol yataklarının işletilmesi için "yüzyılın anlaşması"nı imzaladıktan sonra, Batılı ülkelerin hükümetleri ve şirketleri Bakü-Supsa'yı (1996-1997) başlattı. ve Bakü-Tiflis- Ceyhan (1999) petrol boru hattını ve Bakü-Tiflis-Erzurum (1999) gaz

¹¹⁴ Hasanov A. *Azerbaycan'ın modern uluslararası ilişkileri ve dış politikası*. Bakü: Azernaşır, 2005, s. 556-557.

boru hattını hayata geçirmek için anlaşma imzaladılar. 27 Haziran 2006'da Avrupa Komisyonu, Nabucco'yu hayata geçirmek için Karadeniz bölgesinden üç ülke (Türkiye, Bulgaristan, Romanya) ve Macaristan ve Avusturya ile anlaşmaya vardı. Bu hat, Türkmenistan ve Azerbaycan'dan yaklaşık 30 milyar metreküp doğal gazı Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya taşıyacak bir boru hattıydı. Başta Avrupa olmak üzere dünya piyasalarının en büyük petrol ve doğal gaz tedarikçisi olan Rusya'nın alternatif enerji projeleri lehine olmamıştır. Resmi Moskova'yı asıl endişelendiren konu, Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetleri ve Avrupa ülkeleri üzerinde kurduğu baskı gücünün siyasi ve ekonomik açıdan azalması ve transit ücretlerinden ek gelir kaybı olmasıydı. Bu açıdan Rusya, dünyanın büyük güçlerinden biri olarak itibarını kazanmak için önemli bir koşul olarak bu süreçlere karşı harekete geçme kararı almıştır. Bir yandan alternatif enerji projelerinin hayata geçmesini engellemek amacıyla 8 Ağustos 2008'de Gürcistan'a saldırarak, diğer yandan Avrupa'yı ekonomik olarak (petrol ve gaz açısından) bağımlı hale getirmek için Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü ihlal etmiştir. Bu devlet ve Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlığı tanındı. Aynı zamanda Batı'ya sert bir tepkiydi.¹¹⁵

Kuşkusuz Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün ihlali ve Javakheti'de çıkabilecek çatışmaların tırmanması Moskova tarafından bölgeye başka devletlerin askeri güçlerinin girişini engellemenin tek yolu olarak değerlendirilmektedir.

Böylece Rusya hem Azerbaycan'da hem de Gürcistan'da ciddi etnik ve siyasi çalkantılara zemin hazırlayarak enerji projelerinin gerçekleşmesini engellemeye çalışmıştır. Bunu yapmak ve kontrolü kaybetmemek için her iki bölgedeki ayrılıkçı güçleri destekledi ve askeri üslerini Ermenistan'a yerleştirdi. Bu araçla Rusya, ABD, NATO ve Avrupa Birliği'nin Kafkasya politikasına karşı Ermenistan'ı bir denge unsuru olarak kullanmakta, bu devlet sayesinde Kafkasya'daki siyasi ve askeri varlığını korumakta, Azerbaycan ve Gürcistan'ı kontrol altında tutmakta, Ermenileri fırsat buldukça ve etnik çatışmalar yaratarak tanıma fırsatı bulmakta, siyasi ve ekonomik çıkarlarını koruma doğrultusunda, Ermenistan'ı ve Ermenileri bölgesel güvenliği tehdit eden bir unsur haline getirmektedir. Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye'den gelebilecek olası askeri müdahale tehditleri karşısında Rusya'nın askeri desteğine ihtiyaç duydu. 1991 yılından itibaren Rusya ile askeri işbirliğine önem veren

¹¹⁵ Chitadze N. "Gürcistan-Rusya savaşının ardından Güney Kafkasya'da güvenlik, Türk Dış Politikası". *Uluslararası III. Türk dış politikası sempozyumu tebliğleri*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, 2009, s. 123-125.

Ermenistan, hem milli ordunun kurulmasında hem de Azerbaycan topraklarının işgalinde Rusya'nın tam desteğini almıştır.

Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra 15 Mayıs 1992'de BDT üye ülkeleri tarafından Taşkent'te imzalanan Kolektif Güvenlik Teşkilatı'na katıldı ve 7 Ekim 2002'de alınan karar Ermenistan Parlamentosu tarafından onaylandı.

10 Şubat 1995 tarihinde “Kolektif Güvenlik Antlaşması”na üye devletlerin benimsediği “Kolektif Güvenlik Konsepti” Ermenistan Parlamentosu tarafından onaylanmıştır. BDT içinde Ermenistan, "Hava Savunma Sistemi Koordinasyon Komitesi" ve "Askeri Teknik Komite" olmak üzere iki askeri kurumda temsil edilmektedir. İki ülke arasındaki askeri işbirliğinin temeli, 21 Ağustos 1992'de Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in Ermenistan'da konuşlanmış Rus silahlı kuvvetlerinin yasal statüsüne ilişkin Moskova Anlaşmasını imzalamasıyla atıldı. Eski Sovyetler Birliği'nin 7. Muhafız Ordusu'nun 1992 yılına kadar Ermenistan'da var olduğuna dikkat edilmelidir. 21 Ekim 1994'te Ermenistan ile Rusya arasında imzalanan anlaşmanın hükümlerine göre Gümrü ve Erivan'da iki Rus askeri üssü bulunuyor.¹¹⁶

Ağustos 1997'de Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan, “Rusya ile Dostluk ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”nı imzaladı. Barış ve güvenliğin herhangi bir devlet veya devletler grubu tarafından tehdit edilmesi halinde, anlaşmayı imzalayanların BM Antlaşması'nın 51. maddesi uyarınca askeri yardım da dahil olmak üzere karşılıklı yardımda bulunacakları anlaşmada belirtildi.

2000 yılında Ermenistan ile Rusya arasında Gümrü'de bulunan Rus askeri üslerinin 25 yıllığına Rusya'ya devrini öngören bir anlaşma imzalandı ve taraflardan biri uygun görürse diğeri için anlaşma imzalandı. 5 yıl. 20 Ağustos 2010'da Rusya, Ermenistan'daki mevcut askeri üslerinin süresini 2044'e kadar uzattı. Anlaşmaya göre Rusya, üslerini daha da yeni silahlarla donatacak.

Bugüne kadar Rusya'nın Ermenistan'da Gümrü'de 12, Akhuryan'da 4, Aragaj'da 2, Aştarak'ta 1, Erivan'da 7, Gafan'da 1 ve Nubarashen'de 2 olmak üzere toplam 29 askeri üssü

¹¹⁶Memmedova Ş. (2023) Vatan hasreti, yurd nisgili... [Erişim:20.11.2023]
<http://www.525.az/view.php?lang=az&menu=10&id=8602>

bulunuyordu. Rus askeri üslerinin bulunduğu bölgelerde 14 tanesinin Türkiye sınırına yakın olduğu görülür. ¹¹⁷

Ermenistan, 22 Aralık 2002'de Gürcistan'dan çekilen Rus askeri birliklerini de konuşlandırmış ve bu birlikler Rusya Güney Kafkasya Askeri Birlikler Komutanlığı'na atanmıştı.

Rusya'nın askeri iş birliği çerçevesinde Ermenistan'a sağladığı askeri desteğe genel bir göz atalım: Edinilen bilgilere göre, 1993-1996 yılları arasında Rusya, Ermenistan'a yasadışı yollardan büyük miktarda silah ve mühimmat - 9.500 roket- topçu birliği, 72 zırhlı tank, 600 vagon mühimmat verildi, hiç karşılık beklemeden tedarik etti.

2006 yılında Ermenistan, Rusya'dan 8 adet P-17 operasyonel-taktik füze sistemi, 500 km menzilli 32 füze ve çok sayıda havan topu aldı. Ayrıca Ermenistan, Rusya'dan bir "görünmez tank" ve Rus Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nden her biri 2.675 dolara mal olan tank kapakları aldı.

Listede adı geçen silahlar 2008 yılında 102 numaralı üssün silah şefi, Kuzey Kafkasya Askeri Bölgesi silahlanma komutan yardımcısı korgeneral Vyacheslav Golovchenko'nun imzasıyla Ermenilere verildi. Uzman tahminlerine göre bu silahların (T-72 tank, BTR 70/80, AKM ve AKMS, RSZO 9K51 BM-21, TM 62 M/P, OZM-72, PMN ve s.) toplam maliyeti 800 milyon ABD doları civarındadır. ¹¹⁸

2-5 Nisan 2016'daki "Dört Gün Savaşı"ndan sonra Rusya, askeri dengeyi korumak için Ermenistan'a "İskender" operasyonel-taktik füzeleri de dahil olmak üzere yeni silahlar verdi. Ancak Rusya, Ermenistan ile birlikte bir hava savunma sistemi de oluşturmuştur ve şu anda bu ülkede ortak bir birlik grubu oluşturmak için çalışmaktadır. Ermenistan'ın 21 Eylül 2016'da bağımsızlığının yıl dönümü münasebetiyle düzenlediği askeri geçit töreninde bile Rus yapımı "İskender" operasyonel-taktik füze kompleksi, "Smerch" roketatar sistemleri, "Infauna" radyo-elektronik muharebe sistem, "Tochka" U" ve "Elbrus" (R-17 balistik füzeleri ile), taktik füze komplekslerinin yanı sıra bazı askeri teçhizatı gösterdi. ¹¹⁹

¹¹⁷ Azerbaycan Dağlık Karabağ'a operasyon başlatıyor ve teslim olmayı talep ediyor (2023) [Erişim: 09.09.2023 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160602_almanya_soykirim_oylama]

¹¹⁸ Birleşmiş Milletlerin Yetmiş Beşinci Yıldönümünü Anma Amaçlı Üst Düzey Toplantı (2020) [Erişim: 21.09.2020 http://www.un.org/Docs/scres/1993/822_e.pdf]

¹¹⁹ Qafarov K. (2023) Bölgesel entegrasyon sürdürülebilir barışa ve dinamik kalkınmaya hizmet edebilir. [Erişim: <http://anaxeber.az/fles/25382>]

Rusya açısından Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sorunun gerçek çözümüne ulaşması arzu edilen bir durum değildir. Azerbaycan'ın diğer devletlerle birlikte Rusya'dan da silah satın aldığını dikkate alırsak, resmi Moskova'nın bu adımının arkasında geleceğe yönelik hesaplanmış hedefleri yatıyor: çatışmanın taraflarını kendilerine bağımlı kılmak ve böylece bölgede ürdürmek.

Dağlık Karabağ sorununun çözümü resmi Moskova'nın çıkarına değil. Aksi takdirde Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal eden bir devlete milyonlarca dolar değerinde silah ve mühimmat vermezdi. Bu eylemler sadece alanda sükunete hizmet etmemekle birlikte Güney Kafkasya bölgesinde gerilimin artmasına ve bölgenin tehlikeli bir bölge haline gelmesine zemin hazırlamaktadır.

İran

İran, Ortadoğu'da ortaya çıkan sorunlarla bağlantılı olarak son dönemde oldukça ses getiren ve küresel güçlere meydan okuyan bölgenin önde gelen devletlerinden biridir. Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Ortadoğu'daki stratejik çizgisini belirleyen üç ana faktör vardı:

- 1) Bölgede sosyalizmin yayılmasını önlemek;
- 2) Ortadoğu'nun petrol ve diğer enerji kaynaklarının sürekli olarak Batı'ya taşınmasını sağlamak;
- 3) Yeni kurulan İsrail devletinin güvenliğini sağlamak.

Bu stratejik hat doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'yi yönetenler bölgenin iki büyük ülkesi olan Suudi Arabistan ve İran ile yakın ilişkiler kurmayı tercih ettiler.

İran, devam eden nükleer araştırmalarda Ermenistan ile yakın işbirliği yapıyor. İran'ın bu tür adımlar atması elbette iç ve dış politikasından kaynaklanmaktadır. Ancak resmi Tahran'ın Erivan ile bu yönde işbirliği yapması İran-Azerbaycan ilişkilerindeki gerilimi daha da artırabilir. Her şeyden önce bu sayede İran, başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere topraklarında yaşayan etnik grupları daha fazla etki ve baskı altına tutacak, aynı zamanda onunla iş birliği yapan ve Azerbaycan'ın %20'sini işgal eden Ermenistan'ın işgal altındakilerle ilişkisini daha da derinleştirecektir. Böyle bir durum, Rusya'nın, Batı'nın ve İran'ın gücünü hisseden Ermenistan'ın yeni iddialarda bulunmasına zemin hazırlayacak ve onları terör faaliyetlerini güçlendirmeye teşvik edecektir.

İslam dünyasının milletlerinden biri olan Azerbaycan halkının da Müslüman olmasına ve tarihi ve kültürel bağları olmasına rağmen İran, SSCB'nin dağılmasının ardından bölgede ciddi nüfuz elde etme ve stratejik müttefik arayışı sürecinde Ermenistan'a büyük bir öncelik vermiş, bu devletin Azerbaycan'a yönelik askeri saldırganlığını bazen gizli bazen de açıktan desteklemiştir.¹²⁰

İran-Ermenistan ilişkileri aşağıdaki ana yönler üzerinde gelişmiş ve İran'ın Ermeni politikası bu unsurlar için şekillendirilmiştir:

Üzerinde daha çok çalışılan ve bir kısmı hayata geçen her iki ülke arasında stratejik değeri olan projelerin hayata geçirilmesi;

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununda İran'ın konumu;

İran ve Azerbaycan arasındaki Güney Azerbaycan sorununun ilişkilere etkisi;

Türkiye ve Azerbaycan'ın her alanda artan entegrasyon çabaları ve Türkiye'nin bölgedeki ilişkileri dengeleme politikası;

Güney Azerbaycan ve Kuzey Azerbaycan'da birleşme eğilimlerinin artması ihtimali;

İran ve Ermenistan'ı dışlayacak şekilde Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştıracak projelerin hazırlanması;

Alan ülkelerinin Batı ile bütünleşmesini engelleme hedefi;

Resmi Tahran'ın, İran'a karşı küresel ölçekte faaliyet gösteren Yahudi lobisine karşı Amerika ve Avrupa'daki güçlü Ermeni lobisinden yararlanma niyeti.

İran ile Ermenistan arasındaki ilişkileri güçlendiren diğer unsurlar ise Türkiye'nin jeopolitik açıdan bölgede artan nüfuzu, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Türkiye ile yakın ilişkileri ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlıklardır. Ancak iki devlet arasındaki karşılıklı güvensizlik zamanla aşılmış ve Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde Türkiye ile İran arasında küresel ve bölgesel gerilimlerle doğrudan bağlantılı bir zorunluluktan kaynaklanan dostane ilişkiler kurulmuştur.¹²¹

¹²⁰ Gazigiray A. A. *Osmanlı'dan günümüze kadar vesikalarla ermeni terörünün kaynakları*. İstanbul: Gözen Yayınları, 1982, s. 74-75.

¹²¹ Ekinci A. C. *Türk dış politikası bağlamında Türkiye- İran ilişkilerinin önemi*. Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk dış politikası sempozyumu tebliğleri. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, 2009, s. 245.

İran'ın Karabağ savaşı sırasında Ermenistan'a yaptığı silah yardımı ve bunun Hint Okyanusu'na açılması, Türkiye ve Azerbaycan'ın uyguladığı ekonomik ambargo karşısında Ermenistan'ın devam etmesi için büyük bir fırsat yarattı. İran'ın yakından takip ettiği Karabağ sorunundaki tutumu Ermenistan lehine sonuçlar doğurmuştur. Bu sorun aynı zamanda İran'ın Azerbaycan ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapmasına ve Kafkasya'daki olaylarda doğrudan etkili olmasına imkan yaratmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan, İran'ı ne zaman arabuluculuk yapsa Azerbaycan'ın toprak kaybına neden olduğu gerekçesiyle suçlamıştır.

ABD ve İsrail, İran'ın nükleer reaktörlerine saldırı olasılığına dayanarak Azerbaycan'ı bir "saldırı fırlatma merkezi" olarak kullanmayı planlıyorlardı. Azerbaycan ise İran'a yönelik herhangi bir saldırıda Azerbaycan topraklarının kullanılmasına resmi devlet düzeyinde izin vermeyeceğini belirtmiş ve buna şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü Azerbaycan bu durumun bölgede olumsuz sonuçlar doğurabileceğinin farkında ve büyük güçlerin çıkarları uğruna İran'la komşuluk ilişkilerinin kırılmasından yana değil. Tüm bunlara rağmen İran, büyük güçlerin oynacağı haline gelen Ermenistan ile kapsamlı ilişkiler kurmaya devam ediyor. Bölgede sürekli siyasi sorunlar yaratan Ermenistan'ın uyguladığı politikanın İran'ın taleplerini ne ölçüde karşıladığını zaman gösterecek. Bugün İran ile Azerbaycan arasında iyi ilişkiler olsa da, her halükarda olayların gidişatı, Ermenistan'ın İran'ın mevcut jeopolitik çıkarları içinde göz ardı edilebilecek bir ülke olmadığını gösteriyor.¹²²

1.5. Dağlık Karabağ İhtilafında Türkiye'nin Desteği

Türkiye, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan'a destek veren ülkelerden biridir. Ancak Karabağ sorununun Azerbaycan ve Türkiye açısından aynı yönüyle değerlendirildiğini ve aynı anlamda önemli olduğunu söylemenin çok güç olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu çatışma Türkiye ve Azerbaycan kamuoyunda farklı politikaların bir parçası olarak analiz edilmektedir. Bu da sorunun taraflar arasında anlaşmazlığa düşmesinde etkili olan temel unsurlardan biridir.

Öncelikle Türkiye açısından Karabağ meselesi Ermeni devletinin varlığından kaynaklanan bir sorun olmayıp, Batı ülkeleri ve Rusya'nın etki ve baskısı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Türkiye'nin kendisinin "Ermeni sorunu" diye bir sorunu var ama Türkiye açısından Ermenistan bu sorunu çözmek için Türkiye ile aynı masaya oturup diyalog kurabilecek bir devlet değil. Geleneksel bir dış politika olarak Ermenistan'ı ciddiye almayan

¹²² Safarov P.Ş. *90'larda Azerbaycan'ın uluslararası durumu ve dış politikası*: Metodolojik kaynaklar. Bakü: Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, 1999, s. 30.

Türkiye'nin asıl sorunu, bu ülkeyi kullanan bazı Batılı ülkelerin Türkiye'ye karşı aldığı pozisyonlardır.

Türkiye'nin Karabağ sorununa ilişkin politikası, özellikle Ermenistan ile olan ilişkilerinde belirleyici olmuş ve genel Kafkas politikasına kısıtlamalar getirmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan ile bazı anlaşmazlıkları olmasına rağmen Ermenistan'a ambargo uyguladığı ve bu ülke ile diplomatik ilişkilerini kestiği doğrudur. Ancak Türkiye, 16 Aralık 1991- Turgut Özal'ın hakimiyeti döneminde Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıdı ve ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalan bu ülkeye insani yardım sağladı. Hatta Eylül 1992'de Ermenistan'a 100.000 ton buğday satıldı ve aynı yılın Kasım ayında enerji krizi sırasında 300.000.000 kilovat/saat enerji sözleşmesi imzaladı. Ancak "Azerbaycan'ı sırtından bıçaklamak" olarak değerlendirilen bu anlaşma, Türk muhalefетinin sert tepkileri üzerine Ocak 1993'te yürürlüğe girmeden iptal edildi.¹²³

Türkiye o dönemde açıkça Azerbaycan'ı destekleseydi, uluslararası arenada Ermeni karşıtı bir konuma sahip bir ülke olarak tanınacaktı ve bu da Batılı ülkelerin Türkiye'ye siyasi baskı yapmasına neden olacaktı. Hatta Başbakan Süleyman Demirel yaptığı açıklamada, Türkiye'nin askeri müdahalesinin Müslüman-Hristiyan çatışmasına yol açacağını, bunun da Türkiye'yi yörüngeden çıkarıp 20 yıl geriye götürebileceğini söyledi.¹²⁴

Azerbaycan'ın toprak ve milli bakımdan bir Türk toprağı olması ve aynı zamanda bölgenin Türk dünyasına açılan bir kapı olması, Türkiye'yi Ermenistan'ı yok saymaya zorlamıştır. Çünkü Türkiye'nin Kafkasya politikası açısından büyük önem taşıyan ülke Ermenistan değil, Azerbaycan'dı. Kan bağları ve zengin enerji kaynakları ile uluslararası sistemle bütünleşmeleri Türkiye açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Türkiye, Karabağ probleminin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümünü savunmuş ve Ermeni işgaline karşı uluslararası örgütler bünyesinde hareket etmiştir.

Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik soykırım ve toprak iddialarındaki ısrarı ve bu iddialarını her fırsatta uluslararası arenaya taşıması, Türkiye'nin tarafsız konumundan uzaklaşmasına neden olmuştur.

Türkiye, Azerbaycan ile arasındaki anlaşmazlıkları çözmek istiyorsa Ermenistan ile diplomatik ve geniş ekonomik ilişkiler kurmayı defalarca beyan etse de, Ermenistan devleti ve

¹²³ Cafersoy N. *Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası*. Ankara: ASAM Yayınları, 2001, s. 129.

¹²⁴ Birleşmiş Milletlerin Yetmiş Beşinci Yıldönümünü Anma Amaçlı Üst Düzey Toplantı (2020) [Erişim: 21.09.2020 <http://www.un.org/Docs/scres/1993/822 e.pdf>]

diaspora partilerinin hem Türkiye'ye hem de Azerbaycan'a karşı mevcut politikalarını değiştirmeye niyeti olmadığı görülüyor.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgaliyle sonuçlanan dış politikası, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanıma konusundaki güvensiz konumu ve soykırım ısrarı Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesini engellemektedir.

Türkiye ile Ermenistan arasında 3 temel sorun var:

1. Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınır dokunulmazlığını koruması aşğılığının farkında olmadığı;
2. Türkiye'ye yönelik soykırım suçlamaları;
3. Karabağ ve Azerbaycan'a bağı diğer toprakların işgal etmek.

Ermenistan Parlamentosu'nun 23 Ağustos 1990'da kabul ettiği Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesinde Türkiye'nin Doğı Anadolu bölgesi için "Batı Ermenistan" ifadesi kullanılmakta ve uluslararası arenada sözde Ermeni Soykırımı'nı tanıma girişimleri yansıtılmaktadır.¹²⁵

Türkiye, Karabağ sorunu çözülene kadar Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmama konusunda kararlı ve kararlı bir tutum sergilemektedir. Resmi Ankara, Ermenistan ile herhangi bir ilişkinin, Azerbaycan ile aralarındaki ittifak ilişkilerini bozacağını da anlıyor. Aksi takdirde Türkiye, Azerbaycan ile olan dısel ve dısel, kültürel ve tarihi bağlarını kaybedebilir ve Kafkasya politikası çökebilir.

Aynı ulusal köklere sahip olmanın yanı sıra Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği diğer en önemli destek, Azerbaycan'ın jeostratejik konumu ve doğıal kaynakları nedeniyle Ermenistan'dan daha önemli bir ülke olmasıyla açıklanabilir. Türkiye, enerji ihtiyacını karşılamak için Rusya ve İran ile birlikte Azerbaycan'ı en önemli enerji kaynaklarından biri olarak görmektedir.

Objektif kriterler değerlendirildiğinde, başkenti Ankara kadar nüfusa sahip olmayan ve genel olarak her şeyden yoksun olan Ermenistan'ın Türkiye için Azerbaycan'dan daha önemli bir ülke haline gelmesi imkansızdır. Öte yandan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Türkiye-Orta Asya (türk dünyası) ilişkileri açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Türkiye, Azerbaycan ile

¹²⁵ Kasım K. Türkiye'nin Kafkasya politikası: fırsatlar ve güvenlik problemleri. Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk dış politikası sempozyumu tebliğleri. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, 2009, s. 65.

ilişkilerinde üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmezse Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yanlış bir mesaj vermiş olacaktır. Unutulmamalıdır ki Azerbaycan Orta Asya'ya açılan kapıdır. Ünlü Türk stratejist Suat İlhan, Azerbaycan'ın jeopolitik öneminin, Türkiye jeopolitiği ile Orta Asya (Türkistan) jeopolitiği arasında kopmaz bir bağ kurulmasından kaynaklandığını belirtiyor. Ayrıca Azerbaycan, Ermenistan'ın Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hareketlerini her zaman kardeş ve müttefik bir ülke olarak değerlendirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye için Azerbaycan ne pahasına olursa olsun Ermenistan'ı kazanmak adına göz ardı edilecek bir ülke değildir.¹²⁶

1.6. İsrail'in Dağlık Karabağ İhtilafına Dolaylı Müdahalesi

İsrail, toprak olarak çok küçük olmasına rağmen, dünya siyasetine önemli ölçüde nüfuz etmesi nedeniyle, İsrail'in Dağlık Karabağ ihtilafındaki konumunu ve genel olarak Ermeni iddialarına yönelik tutumunu incelemek uygun görülmektedir.¹²⁷

7 Şubat 2002'de İsrail'in Gürcistan ve Ermenistan Büyükelçisi Rivka Cohen acil sorular karşısında Şimon Peres'in sözlerini tereddütsüz tekrarladı ve böyle bir paralelliğe karşı çıkarak Ermeni Soykırımı meselesinin tarihçilerin ve bilim kurumlarının üzerinde durduğu bir konu olduğunu belirtti.

Ermenistan'ın siyasi partilerinden Arian Partisi, Rivka Cohen'in sözlerini “Ermenistan'ın iç işlerine karışmak” olarak değerlendirerek, “İsrail, Ermeni soykırımını reddetmenin yanı sıra Türkiye ve Azerbaycan'a yardım ediyor. Aynı zamanda bu devletlerin Ermeni karşıtı politikasını da desteklemektedir”. Yahudilerin Ermeni iddialarına karşı soğuk davranmalarının, daha doğrusu bu iddiaları reddetmelerinin en büyük nedeni, "Yahudi düşmanlığı" ve "Soykırım" kavramlarını koruma çabalarıdır. Yahudilerin çektiği acıları başka bir ulusun üstlendiği iddiası, her şeyden önce katledilen milyonlarca Yahudi'ye hakarettir. Çünkü böyle bir iddiada bulunan milletin içinde mutlaka anti-Semitik düşünceler vardır ve bugüne kadar Yahudiler kadar sistemli bir düşmanlığa maruz kalan ikinci bir millet olmamıştır. Bu açıdan Yahudiler, tarih boyunca yaşanan sayısız trajik olayı Yahudilerin durumuyla ne resmi devlet ne de bilimsel araştırma düzeyinde karşılaştırmaya bile yanaşmıyorlar.

¹²⁶ İlhan S. *Türkiye'nin ve türk dünyasının jeopolitiği*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1997, s. 158.

¹²⁷ *Azerbaycan Gazetesi*, İsrail'in Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı. -2016.- 5 Nisan. s.3.

Bugüne kadar yaşanan en büyük soykırım tüm dünya toplumu ve Yahudilerin maruz kaldığı devletler tarafından kabul edildiğinden, vahşetin kurbanı olan Yahudilerin ve onları temsil eden İsrail'in Ermenilere desteği son derece önemlidir. Çünkü bu iddia Yahudiler tarafından kabul edilirse Ermeni sorunu tam da radikal Ermenilerin istediği gibi sona erecektir. Bu nedenle Ermeni lobisi Yahudilerin ve İsrail'in desteğini almaya çalışıyor ancak bu yönde olumlu bir sonuç alınamadığını söylemek mümkün. Yahudi soykırımı dışında başka bir soykırımın varlığı İsrail ve Yahudiler tarafından kabul edilmemekte, bu da Ermenilerin sözde Ermeni soykırımı ile Yahudi soykırımı arasında paralellikler kurma iddialarının reddi anlamına gelmektedir.¹²⁸

Yahudilerin Ermeni iddialarına karşı çıkmalarının sebeplerinden biri de İsrail devletinin bu iddialara inanmamasıdır. Bunun nedenleri şu şekilde karakterize edilebilir:

Yahudi soykırımını incelerken ortaya çıkan en büyük etken, antisemitizmin ortaya çıkmasına neden olan yüzyıllar boyunca Yahudilere duyulan nefrettir. Yani yüzyıllardır süregelen kin ve nefret duyguları belli bir zamanda soykırıma dönüşmüştür. Ancak Ermeni sorunu incelendiğinde Türklerin Ermenilere karşı herhangi bir kin ve nefret beslemediği ortaya çıkmaktadır.¹²⁹

İsrail'in resmi devlet düzeyinde Ermeni iddialarını reddetmesinin bir diğer nedeni de "soykırım" kavramının kapsamını genişleterek günlük bir terim haline gelmesini engelleme arzusudur. Son dönemde "soykırım" sayılarındaki artış, Ermeni iddialarında da görülen her iddianın soykırım olarak kabul edilmesi tehlikesini gündeme getiriyor. 1870'lerde başlayan Ermeni isyanları ve sonuçları, Nazilerin gerçekleştirdiği soykırımdan oldukça farklıdır. Bilindiği gibi o dönemde binlerce Ermeni silahlanmıştı ve bu silahlı ayaklanmalar başta Rusya olmak üzere birçok ülke tarafından destekleniyordu. 1915 olayları sırasında tehcir edilen Ermenilerin çoğunun bulaşıcı hastalıklardan ve kıtlıktan ölmüş olması da meselenin farklı bir yönüdür.¹³⁰

İsrail'in Ermenilere olan inançsızlığının ve şüphesinin sebeplerinden biri de İkinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin Yahudilere düşman olması ve Nazilere destek vermesiydi. Elde edilen bilgilere göre İkinci Dünya Savaşı'nda binlerce Yahudi'nin

¹²⁸ *İki Sahil Gazetesi*, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu: Dünya gerçeği bilmeli -2014. 19 Kasım s.5.

¹²⁹ Ercan Y. *Osmanlı Devleti'nde müslüman olmayan topluluklar (millet sistemi)*. Osmanlı'dan günümüze ermeni sorunu. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 145-161.

¹³⁰ *Azerbaycan Gazetesi*, İsrail'in Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı. 2016. 5 Nisan. s.2.

katledilmesinde de Ermeniler büyük rol oynamıştır. Yahudilerin öldürülmesinde "Ermeni rolü"nün varlığı sadece İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelmez. 1918-1919'da Azerbaycan'da yaklaşık 3.000 Yahudi Ermeniler tarafından özel bir zulümle öldürüldü.

İsrail'in Ermeni iddialarına ve Ermenistan'a karşı tutumundaki ana etkenlerden biri bu devletin dengeli dış politikasıdır. İsrail, kuruluşundan bu yana Müslüman ülkeler arasında müttefikler aramış, İran ve Türkiye ile karşılıklı ilişkiler kurmuştur. 1979'daki İran İslam devrimi sonucunda Türkiye, İsrail'in bölgedeki tek müttefiki haline geldi, ancak Türkiye ile Arapları savunan İsrail arasındaki ilişkiler belirsizleşti ve normal ilişkiler ancak 1994'ten sonra kuruldu. İki devlet arasındaki en önemli işbirliği güvenlik alanında oldu.¹³¹

Ermeniler, 1973-1994 yılları arasında Ermeni terör örgütleri tarafından öldürülen Türk diplomatların Yahudi asıllı Sabetay-Masonlar olduğunu iddia etmektedirler. Kuşkusuz bu tür iddiaların ileri sürülmesi, Ermenilerin Yahudilere karşı beslediği düşmanlığın açık örneklerinden biridir. Bu düşmanlık Sovyet döneminde de ortadan kalkmamış, bağımsız Ermenistan'ın ilanıyla birlikte Yahudilere yönelik şüpheli tavır artmış ve bunun sonucunda Ermenistan'da yaşayan Yahudiler baskılara maruz kalmıştır.

Ermeniler ile Yahudiler arasında tarihi bir güvensizlik olduğu ve bunun zaman içinde düşmanlık boyutuna ulaştığı zaten tespit edilmiştir. Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Tarihsel nedenler;
- 2) Dini sebepler;
- 3) İsrail'in sözde Ermeni soykırımı karşısındaki tutumu;
- 4) İsrail-Azerbaycan işbirliği;
- 5) Azerbaycan petrolünde İsrail ve Yahudi lobisinin konumu.

Azerbaycan ve diğer Türk devletlerinin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması hem İsrail'in hem de Amerikalı Yahudi işadamlarının ilgisini çekmiştir.

11 Eylül olaylarından sonra başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere birçok Türk devleti diğer Müslüman ülkelere farklı bir İslam anlayışı içerisine girmiş ve bu İsrail'in politikasıyla uyumlu olmuştur.

¹³¹ Mustafayev R. Sanal tutkusu. Baku: Elm, 2006, s. 50-51.

Ülkenin petrol ve gazının detaylı rafine edilmesi, İsrail ile Amerikan Yahudi lobisinin Azerbaycan ile karşılıklı ilişkilerinin oluşmasındaki ana etkenlerden biridir.

İsrail, bölgesel çatışmalarda tarafları desteklemekten kaçındı. Ancak buna rağmen Ermeniler, Ermenistan'ı desteklemeyen ülkeleri "Azerbaycan'ı destekleyen ülkeler" kategorisine dahil ettiler. Ermenistan, İsrail'in gizlice Azerbaycan'ı desteklediğini iddia ediyor. Çünkü Ermenistan'ın İsrail için hiçbir ekonomik değeri yok. İsrail'in aralarındaki diplomatik ilişkilere rağmen Ermenistan'da büyükelçiliği bulunmuyor. İsrail'in Ermenistan ile ilgili faaliyetleri Gürcistan'daki büyükelçiliği aracılığıyla yürütülmektedir.¹³²

Genel olarak yukarıda sıralanan bu ve diğer sebeplerden dolayı Yahudiler ve İsrail devleti Ermeni iddialarını desteklememektedir. İsrail'in Dağlık Karabağ ihtilafında tarafsız bir politikası olsa da Ermeni iddialarına yönelik politikası Ermenistan aleyhine olarak değerlendirilebilir. İsrail'in son dönemde Azerbaycan ile artan yakınlaşması Ermenistan'ı daha da rahatsız etti. Nitekim İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'nun 13 Aralık 2016'da Bakü'ye yaptığı ziyaret, diğer ülkeler kadar Ermenistan'ı da endişelendirmişti. Benjamin Netanyahu ilk kez 1997 yılında Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu tarihte Güney Kore'den İsrail'e dönerken Bakü havaalanına inen ve saatlerce süren Azerbaycan'ın dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev arasında diyalog kuruldu. 12 yıl sonra, 2009'da dönemin İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres Azerbaycana ziyaret etti, bu ziyaret iki ülke arasındaki ilişkileri daha da güçlendirdi.¹³³

Ancak Ermenistan, bölgedeki büyük güçlerin çıkarlarının kiracısı rolünü oynamaktadır. Bu devletten farklı olarak Azerbaycan'ın bölge ve dünya devletleriyle ilişkileri her zaman ulusal çıkarlar doğrultusunda yürütülmektedir. Bazı komşu devletlerin kaygılarına rağmen Azerbaycan, İsrail ile ilişkilerine ulusal çıkarlar bağlamında yaklaşmaktadır. Bu tür düşünen devletlerin endişesi hafife alınmamalıdır. İsrail sıradan bir devlet olmadığı için Batı'da söz sahibi ve Azerbaycan ile stratejik ortak ülkelerden biri olan ve onunla askeri-teknik alanda üst düzey ilişkiler kurmuş bir devlettir. Başbakan Binyamin Netanyahu'nun Azerbaycan ziyaretine birçok önemli faktörün damgasını vurduğunu belirtmek gerekir. Öncelikle Azerbaycan Cumhurbaşkanı iki devlet arasındaki askeri işbirliğinin boyutunu gösteren rakamı (4 milyar 850 milyon dolar) resmen açıkladı. Azerbaycan'ın aynı tip ve

¹³²Kerimov İ. (2022) Kelbecer'in işgalden kurtarılması tarihi bir olaydır. [Erişim: http://pia.az/Netanyahunun_Baki_seferi_-_173081-xeber.html#.WFefHNJ97cs]

¹³³Kerimov İ. (2022) Kelbecer'in işgalden kurtarılması tarihi bir olaydır. [Erişim: http://pia.az/Netanyahunun_Baki_seferi_-_173081-xeber.html#.WFefHNJ97cs]

koruyucu füzeleri satın alma fırsatının olduğu mesajı verildi. İsrail'den Rusya'nın Ermenistan'a konuşlandığı "İskender" füzelerine karşı böyle oldu.¹³⁴

Öte yandan İsrail Başbakanı, Azerbaycan ile Türkiye arasında inşa edilen boru hatlarıyla gazını Avrupa'ya taşımakla ilgilendiğini ilk kez resmi düzeyde açıkladı. Bu duyuru, iki ülke arasında her alanda işbirliği için ek kaynak ve teşvik anlamına geliyor.

İsrail-Azerbaycan işbirliğinin bir başka önemi daha var. Bilindiği gibi dünyanın farklı ülkelerinde kökleri olan Ermeni lobisi, Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan'a karşı da kampanyalar yürütmekte ve Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerin işgalini meşrulaştırmaktaydı. Bu nedenle Azerbaycan'ın Ermeni lobisine karşı mücadelede güçlü bir müttefik olması için dünyanın farklı ülkelerindeki Yahudi topluluklarının desteğine ihtiyacı var. Azerbaycan'ın hiçbir devletin klasik emperyalist politikasına alet olmaya niyeti olmamıştır. Azerbaycan için alternatif pazarlar var, özellikle İsrail devleti ile işbirliği her açıdan çok önemli.¹³⁵

¹³⁴ *Azerbaycan Gazetesi*, İsrail'in Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı. 2016. 5 Nisan. s.1.

¹³⁵ Kerimov İ. (2022) Kelbecer'in işgalden kurtarılması tarihi bir olaydır. [Erişim: [http://pia.az/ Netanyahunun Baki seferi - 173081-xeber.html#.WFefHNJ97cs](http://pia.az/NetanyahununBaki-seferi-173081-xeber.html#.WFefHNJ97cs)]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ UĞURUNDA VATAN SAVAŞI

1.1. 44 Günlük Kanlı Savaşın Tarihsel Akışı - Geri Alınmış Bölgeler

Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın 5 Ağustos 2019'da Hankendi'nde yaptığı “Karabağ Ermenistan'ın bir parçasıdır, nokta” açıklaması, Ermenistan'ın saldırganlık politikasının en açık itiraflarından biri oldu. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 3 Ekim 2019'da "Valday" Uluslararası Tartışma Kulübü'nün XVI. yıllık toplantısında yaptığı konuşmada N. Paşinyan'ın bu açıklamasına "Karabağ Azerbaycan'dır ve ünlem." diyerek sert tepki gösterdi.¹³⁶

Temmuz 2020'de Ermenistan, Azerbaycan devlet sınırının Tovuz istikametinde bir askeri provokasyon daha gerçekleştirdi. Provokasyonun amacı bölgede yeni bir gerilim kaynağı yaratmak, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesini ikinci plana atmak, üçüncü ülkeleri çatışmaya dahil etmek ve Azerbaycan'ın stratejik altyapısına zarar vermektir. 14 Temmuz'da Ermeni silahlı kuvvetleri, Tovuz bölgesine bağlı Ağdam, Alibeyli ve Dondar Gushchu köylerini büyük kalibreli silahlar ve topçu teçhizatlarının ateşine maruz bıraktı. O gün savunmanın ön saflarında yer alan Azerbaycan Ordusu'ndan Tümgeneral Polad Haşimov ve Albay İlgar Mirzayev ile beş asker düşman saldırısını engellerken kahramanca şehit oldular.¹³⁷

Ağustos 2020'de Ermenistan başka bir askeri provokasyona başvurdu ve terör eylemleri gerçekleştirmek için Azerbaycan'a bir sabotaj grubu gönderdi. Ancak Azerbaycan Ordusu bu sabotaj planını da bozdu.

24 Eylül 2020'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, BM Genel Kurulu'nun 75. genel görüşmelerinde yaptığı konuşmada, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yeni bir savaşa hazırlandığı konusunda dünya kamuoyunu bir kez daha uyardı.¹³⁸

Ermenistanın, 27 Eylül 2020'de bir sonraki büyük çaplı askeri operasyonlara başlamasına, Azerbaycan Ordusu'nun mevzileri ve sivil yerleşimleri bombalamasına karşılık olarak daha sonra "Demir Yumruk" olarak anılacak olan karşı taarruz harekatı başlatıldı ve bu hareket Vatan Savaşı'na dönüştü.

¹³⁶ *Respublika Gazetesi*, “Karabağ meselesi” 29 Eylül 2020, s.1.

¹³⁷ *Azerbaycan Gazetesi*, “Karabağ Azerbaycandır” 29 Eylül 2020, s.1.

¹³⁸ *Yeni Azerbaycan Gazetesi*, “Karabağ sorunu” 29 Eylül 2020, s.3.

Azerbaycan Ordusu'nun 27 Eylül'de Karabağ'da başlattığı başarılı karşı taarruz harekatı sonucunda 9 Kasım'a kadar 5 şehir, 4 yerleşim yeri ve 286 köy işgalden kurtarıldı. Fuzuli şehri ve ilçeye bağlı 53 köy, Cebail şehri ve ilçeye bağlı 90 köy, Zengilan şehri, Minjivan, Agband, Bartaz yerleşim yerleri ve ilçeye bağlı 52 köy, Hadrut kasabası ve 35 köy, Hocavend ilçesi, Tatar ilçesi 3 köy, Gubadlı şehri ve ilçeye bağlı 41 köy, Hocalı ilçesine bağlı 9 köy, Şuşa şehri, Laçın ilçesine bağlı 3 köy, ayrıca Ağdara ve Murovdağ yönünde birkaç stratejik yükseklik ve Zengilan'da Bartaz, Sığirt, Şukurataz yükseklikleri ve 5 isimsiz yükseklik daha düşmandan kurtarılmıştır.¹³⁹

1.1.1. Füzuli Şehrinin İşgalden Kurtulması

23 Ağustos 1993'te Fuzuli şehri ve bölgenin büyük bir kısmı Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin 5 Ocak 1994 tarihinde düzenlediği saldırı sonucunda bölgenin 22 yerleşim yeri işgalden kurtulmuştur. Zaferle sonuçlanan bu askeri operasyonlar Azerbaycan halkının Milli Lideri Haydar Aliyev'in emriyle başlatıldı.

Füzuli Harekatı, Vatanseverlik Savaşı'nda Azerbaycan Ordusu'nun güneydoğu cephesinde meydana gelen en önemli muharebelerden biriydi. 16-17 Ekim gecesi şehir için kıyasıya bir savaş başladı. Düşman, çok fazla insan gücü ve ekipman kaybederek bölgeyi terk etmek zorunda kaldı. Ermeni ordusu çok fazla insan gücü ve teçhizat kaybetti. Operasyonlar sonucunda Ermeni ordusunun istihkam komutanı albay Ashot Ghazarian öldürüldü. Fuzulide temas hattında bulunan birkaç savunma hattının aşılması, Azerbaycan Ordusunun güney cephesi boyunca ilerlemesi için geniş fırsatlar yarattı.¹⁴⁰

26 Kasım 2020'de "Fuzuli'nin kurtuluşu için" madalyası yaratıldı. Başkomutan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emriyle Fuzuli bölgesinin işgalden kurtarılması için düzenlenen askeri operasyonlara katılan Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin 25.167 askerine "Fuzuli'nin kurtuluşu için" madalyası verildi.¹⁴¹

¹³⁹ *Respublika Gazetesi*, "Karabağ meselesi" 29 Eylül 2020, s.3-4.

¹⁴⁰ *Halk Gazetesi*, "Karabağ meselesi" 29 Eylül 2020, s.1.

¹⁴¹ Fuzuli şehri 17 Ekim 2020'de işgalden kurtarıldı (2021) [Erişim: <https://astarainfo.az/2021/10/12/fuzuli-s%C9%99h%C9%99ri-2020-ci-il-17-oktyabr-tarixind%C9%99-isgaldan-azad-olundu/>]

1.1.2. Cebrail Şehrinin İşgalden Kurtulması

Yirmi yedi yıllık hasretin ardından Cebrayıl bölgesinin Ermeni işgalinden kurtarılması, Azerbaycan Ordusuna Hocavend bölgesinin güney köyleri ve stratejik Hadrut yerleşimi yönünde askeri operasyonlar yürütmesi için geniş fırsatlar sundu. Cebrail istikametindeki muharebelere katılan Murad Musayev, AZERTAC'a verdiği bir röportajda, kendisinin ve yoldaşlarının bu istikametteki savaşlarda zirveye çıkmakla görevlendirildiğini söyledi. “Tüm görevleri tamamladık ve zirveleri aştık. Ondan sonra Hocavend'in Hadrut yerleşimi istikametindeki yaylaları tutma görevi bize verildi. Bu yükseklikleri kurtardıktan sonra Hadrut istikametinde savaşmaya başladık. Oradaki yükseklikleri almak daha kolay oldu. En büyük görevimiz düşmana Hocavend istikametinde taarruz etmektir. Ermeni silahlı kuvvetleri en çok insan gücünü Cebrail yönünde toplamıştı. Ancak onlar saldırımızı durdurmak için çok güçsüzlerdi. Güçlü Azerbaycan Ordusunun askerleri ve subayları tüm görevleri başarıyla tamamladı ve sonuna kadar savaştı. Sonunda Cebrayıl, Gubadlı, Hadrut ve diğer işgal altındaki bölgeleri kurtardık” dedi M. Musayev.¹⁴²

5 Ekim'de Cebrayıl ilçesine bağlı Şikhaliagali, Sarıcalı ve Mazra köyleri işgalden kurtarıldı. 15 Ekim'de Cebrayıl ilçesine bağlı Doşulu köyü Azerbaycan Ordusu tarafından işgalden kurtarıldı. 19 Ekim 2020'de Cebrail'in işgalden kurtarılması, Vatanseverlik Savaşı sürecinde olayların gelişimi açısından ayrı bir önem kazandı. Böylelikle Cebrail bölgesi 27 yıl sonra düşman işgalinden kurtuldu ve Azerbaycan-İran sınırındaki devlet kontrolü yeniden sağlandı. Ayrıca Azerbaycan Ordusu'nun Hocavend bölgesinin güney köylerinde ve stratejik Hadrut yerleşiminde askeri operasyonlar yürütmesi için geniş fırsatlar yarandı.

Azerbaycan'ın savaşı kazanmasından altı gün sonra, 16 Kasım'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve eşi Mehriban Aliyeva, işgalden kurtulan Cebrail ilçesine geldi. İlham Aliyev, Cebrayıl şehrinde ve Hudafarin köprüsünde Azerbaycan bayrağını dalgalandırdı. 26 Kasım 2020'de "Cebrail'in serbest bırakılması için" madalyası yaratıldı. Cebrail için savaşlara katılan 12.523 askeri personele madalya verildi.¹⁴³

¹⁴² 525-ci Gazetesi, “Karabağ meselesi” 29 Eylül 2020, s.2.

¹⁴³ Veten Savaşı (2020) https://static.president.az/upload/Files/2021/11/01/5ulpghlghs_veten_muharibesi_az.pdf

1.1.3. Zengilan'ın İşgalden Kurtulması

Zangilan ilçesi 20. yüzyılın sonlarında Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal ettiği bölgelerden biridir. Bölgede onlarca ulusal ve dini-tarihi eser bulunmaktadır. İşgal sırasında Zengila'nın tarihi ve dini mimari eserleri Ermeni vandalizmine maruz kalmış, yakılmış ve yok edilmiştir. 27 Eylül 2020'de başlayan Vatan Savaşı sırasında Zengilan ilçesinin doğusunda yer alan Cebrayıl ilçesinde düşman güçlerine ezici darbe indirildi ve 30'dan fazla yerleşim yeri işgalden kurtarılması, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin Zengilan ilçesinin idari sınırlarına ulaşmasını sağlamıştır. 18 Ekim 2020 tarihinde Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Zengilan ilçesinin kurtarılması için operasyon başlattı. Zengilan muharebeleri Hudut Alayları komutasında yapılmıştır. 20 Ekim'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev halka hitaben yaptığı bir sonraki konuşmasında Zengilan bölgesine bağlı Havali, Zarnali, Memmedbeyli, Hekari, Şerifan, Birinci Muganlı ve Zengilan şehirlerinin işgalden kurtarıldığını duyurdu. Zengilan savaşları sonucunda bölgenin Zengilan şehri, 4 yerleşim yeri ve 49 köyü Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tarafından işgalden kurtarıldı. Zengile'nin işgalden kurtarılmasıyla Azerbaycan-İran sınırı tamamen restore edildi.¹⁴⁴

1.1.4. Gubadlı Şehrinin İşgalden Kurtarılması

Azerbaycan Ordusu'nun 27 Eylül 2020'de başlattığı karşı saldırı sonucunda 25 Ekim 2020'de Gubadlı'nın işgali sona erdi. Başarılı operasyonlarını sürdüren Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri, Vatan Savaşı'nın 27. günü olan 23 Ekim'de Gubadlı topraklarına girerek bölgedeki yerleşim yerlerini Ermeni işgalcilerden temizlemeye başladı. O gün, Gubadlı ilçesine bağlı Zılanlı, Kürt Mahruzlu, Muganlı ve Alagurshag köylerinin birkaç yerleşim yeri işgalden kurtarıldı.¹⁴⁵

25 Ekim'de - Vatanseverlik Savaşı'nın 29. gününde Azerbaycan Ordusu, Gubadlı şehrini ve Gubadlı ilçesine bağlı diğer birkaç köyü işgalden kurtardı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanı, Twitter hesabından Gubadlı şehrinin kurtarıldığını duyurdu. Devlet başkanı 26 Ekim'de millete hitaben yaptığı konuşmada, yaklaşık bir ay süren Vatan Savaşı sırasında düşmanın imha edilen ve yağmalanan silah ve teçhizatını ifşa etti. Aynı zamanda 25 Ekim'de Azerbaycan Ordusu Gubadlı şehri ile birlikte

¹⁴⁴ Teymurov V. (2021) *Zengila'nın işgalden kurtarılmasıyla Azerbaycan-İran sınırı tamamen inşa edildi*. [Erişim: 18.10.2021] <https://ikisahil.az/post/256706-zengilanin-ishgaldan-azad-olunmasi-ile-azerbaycan-iran-serhedi-tam-berpa-edildi>

¹⁴⁵ *Halk Gazetesi* "Karabağ meselesi" 29 Eylül 2020, s.6.

Padar, Efendi, Yusifbeyli, Çaytumas, Khanlig, Sarıyataq, Mollaburhan, Birinci Alibeyli, İkinci Alibeyli, Rabend, Yenikand, Govşudlu, Sofulu, Dağ'a da saldırdı. Cebrail ilçesine bağlı Mashanlı, Zengilan ilçesine bağlı Kürtler, Hovuslu ve Çelebiler köylerinin işgalinin sona erdiğini bildirdi.¹⁴⁶

Ermeni ordusu Gubadlı'da çok sayıda insan gücü ve teçhizat kaybetti. Gubadlı'nın kurtarılmasıyla Azerbaycan Ordusunun Laçın bölgesine giden yolu açılmış, Silahlı Kuvvetler Laçın koridoru istikametinde ilerlemeye başladı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde "Gubadlı'nın serbest bırakılması için" Madalyası yaratıldı.¹⁴⁷

1.1.5. Şuşa Şehrinin İşgalden Kurtulması

8 Kasım'da Azerbaycan ordusunun kahraman askerleri, zaptedilemez bir kale olarak görülen Şuşa'yı büyük bir fedakarlıkla kurtardı. 44 günde yürütülen başarılı karşı taarruz hareketleri arasında en önemli tarihi olay ve büyük bir zafer olarak tarihe geçti. Askeri olarak, Şuşa şehrinin kurtarılması savaşın gidişatını ve kaderini ciddi şekilde etkiledi ve 9 Kasım'da cesur Azerbaycan Ordusu 70'ten fazla yerleşim yerini ve birkaç önemli stratejik yüksekliği işgalcilerden kurtardı.

Azerbaycan'ın zaferiyle biten 44 günlük Vatan Savaşı sonucunda 20 Kasım'da Ağdam'ın ve 25 Kasım'da Kelbecer'in işgalden kurtarılması, 10 Kasım'da imzalanan üçlü Beyanatın ilgili maddesinin yerine getirilmesini belirlemiştir. Bunun devamı olarak üçlü Beyanatın ilgili maddesine göre Ermenistan silahlı kuvvetlerinin 1 Aralık 2020'de Laçın bölgesinden çekilmesi Azerbaycan'ın askeri ve diplomatik başarılarının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.¹⁴⁸

7 Kasım'da hafif silahlarla donatılmış ve 100'er kişilik dört gruba ayrılan 400 kişilik Azerbaycan Özel Kuvvetleri, Şuşa'nın sarp kayalıklarını halatlarla tırmanarak, sabah saatlerinde göğüs göğüse çarpışma sonucu farklı yönlerden şehre girdi. Aynı zamanda bir grup Ermeni tarafından ek destek gönderilmemesi için Laçın koridorunu kapatırken, bir diğer grup da Taşaltı'nı işgalden kurtardıktan sonra Şuşa'ya giren güçlere ateş desteği sağladı.

¹⁴⁶ *Ses Gazetesi* "Karabağ sorunu" 29 Eylül 2020, s.4-7.

¹⁴⁷ Gubadlı'nın işgalden kurtuluşunun üzerinden 1 yıl geçti. (2023). [Erişim: 25.10.2023]

<https://aztv.az/az/news/15818/qubadlinin-isgaldan-azad-edilmesinden-1-il-kecir>

¹⁴⁸ *Respublika Gazetesi* "Karabağ Meselesi" 29 Eylül 2020, s.6.

Öğleden sonra Ermeni kuvvetleri şehirden çekildi ve 8 Kasım sabahı Azerbaycan silahlı kuvvetleri şehri Ermeni haydutlarından tamamen temizledi.¹⁴⁹

O gün Azerbaycan Cumhurbaşkanı Muzaffer Başkomutanı İlham Aliyev halka hitaben yaptığı konuşmada Şuşa'nın işgalden kurtuluşunun ilanını hayatının en mutlu günlerinden biri olarak nitelendirerek, “İşgal altında olan Şuşa artık özgür! Şuşa'ya geri döndük! Bu tarihi Zaferi savaş alanında kazandık. 8 Kasım 2020 Azerbaycan tarihinde sonsuza kadar kalacaktır. Bu tarih sonsuza kadar yaşayacaktır. Bu bizim şanlı zaferimizin günüdür.”¹⁵⁰

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin 10 Kasım 2020'de Moskova saatiyle 00:00'dan itibaren Dağlık Karabağ çatışma bölgesinde ateşin ve tüm askeri operasyonların tamamen durdurulmasına ilişkin bir beyanat imzaladılar.¹⁵¹

Şuşa şehrinin tarihi önemi ve işgalden kurtuluşu dikkate alınarak her yıl 8 Kasım'ın Zafer Bayramı olarak kutlanmasına karar verildi. 29 Aralık 2020'de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri askerlerine “Şuşa'nın Kurtuluşu İçin” madalyası verilmesine ilişkin Kararnameyi imzaladı. Kahraman Azerbaycan savaşçıları, birlik komutanı Korgeneral Hikmet Mirzayev'in de aralarında bulunduğu 4 bin 646 askere “Şuşa'nın kurtuluşu için” madalyası verildi.¹⁵²

1.2. Vatan Uğrunda Mücadelede Türkiye'nin Desteği

Temmuz 2020'de sınır çatışmalarıyla zirveye ulaşan Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki askeri gerilimin artması, Türkiye'nin silah ihracatını ve Ankara ile Bakü arasındaki askeri işbirliğini artırdı. Türkiye ayrıca savaş uçaklarının teslimatını hızlandırmayı planladığını söyledi. Azerbaycan'ın 2020'nin ilk dokuz ayında Türkiye'den insansız hava araçları, roketatarlar, mühimmat ve diğer silahlar dahil olmak üzere savunma teçhizatı ve uçakları için 120 milyon dolardan fazla para harcadığı tahmin ediliyor. Ayrıca, bu oldukça gergin ilişkilerin ortasında, Türkiye ve Azerbaycan hem kara hem de hava güçlerinin katıldığı iki haftalık bir askeri eğitim tatbikatı gerçekleştirdi. Tatbikatların resmi amacı, karşılık verme kapasitelerini, askeri operasyonları üstlenmeye hazır olma durumlarını değerlendirmek ve askeri karargâh işbirliği konularını belirlemektir. 2020 askeri tatbikatları, yalnızca en büyük tatbikatlar oldukları için değil, aynı zamanda Türkiye'nin Azerbaycan ile çok atışlı füze

¹⁴⁹ *İki Sahil Gazetesi* “Karabağ sorunu” 29 Eylül 2020, s.3.

¹⁵⁰ *Azerbaycan Ordusu Gazetesi* “Karabağ Azerbaycandır” 30 Eylül 2020,s.4.

¹⁵¹ *Halk Gazetesi* “Karabağ meselesi” 30 Eylül 2020, s.7.

¹⁵² Özgür Şuşa. (2021). [Erişim: <https://files.preslib.az/projects/shusha/az/a7.pdf>]

sistemleri (MIRS), hava savunma sistemleri ve Türk yapımı saldırı uçağı Bayraktar TB2'nin konuşlandırılması konusundaki deneyimlerini paylaştığı için olağandıydı.¹⁵³

Çok sayıda askeri silahlı olayın damgasını vurduğu, barış sürecinde onlarca yıllık verimsizliğin şiddetlendirdiği ve hem ülke içinde hem de Türkiye'de ekonomik zorluklar ve artan milliyetçiliğin körüklediği zor bir yılın ardından Azerbaycan, 27 Eylül 2020'de Dağlık Karabağ'a bir saldırı başlattı. Çatışma kısa sürmesine rağmen, Dağlık Karabağ'ın bölgesel otoritesini sorgulaması açısından güçlü ve anlamlıydı. Ermenistan'ın yenilgisi, yalnızca yerel değil, aynı zamanda daha geniş bölgesel durumu Azerbaycan ve Türkiye'nin lehine önemli ölçüde değiştirdi.¹⁵⁴

Erdoğan, silahlı çatışmalar patlak verdiğinde Türkiye'nin tüm kaynakları ve kalbiyle Azerbaycan'ın yanında olmaya devam edeceğini söyledi. Dağlık Karabağ'daki çatışmanın devam etmesine önceki aylarda artan askeri işbirliği, silah sevkiyatı ve insansız hava araçlarının yanı sıra Türkiye cumhurbaşkanının açıklamaları nedeniyle Türkiye ve Azerbaycan'ın birlikte savaş planladığına inanılıyor. Türkiye'nin bu çatışmaya verdiği desteğin, dikkatleri açık iç sorunlardan uzaklaştırmayı ve böylece ülkenin iktidardaki siyaset kurumu için belirli bir popülist fayda yaratmayı amaçladığına dair görüşler var. Bu bağlamda Türkiye'nin Azerbaycan'ı "Ermenistan'ın işgal ettiği topraklarda" daha kararlı adımlar atması konusunda büyük ölçüde etkilediği düşünülüyor.¹⁵⁵

Gelişmiş silah sistemlerinin satın alınmasının doğrudan bir sonucu olarak, Azerbaycan askeri kuvvetlerinin kapasitesi önemli ölçüde iyileştirilmiştir. Azerbaycan'ın askeri cephaneliği, ülkenin başarısına büyük fayda sağlayan çok sayıda insansız hava aracını içeriyordu. Türkiye'den alınan dronlar ve diğer modern askeri teçhizat, savaş boyunca Ermeni savunma mevzilerini ve zırhlı oluşumlarını bulmak, hedeflemek ve bunlara saldırmak için yoğun bir şekilde kullanıldı ve Azerbaycan'ın Ermeni birliklerini hızla ele geçirmesine, üstünlük kurmasına ve alt etmesine yardımcı oldu. Ayrıca, Türk uzmanların askeri ve lojistik desteği ve yardımı, Azerbaycan'ın zaferinin anahtarı olan dronların başarılı bir şekilde konuşlandırılması, istihbarat toplanması ve isabetli topçu saldırıları için önemliydi. Azerbaycan birlikleri, cephe hatlarındaki Ermeni zırhlı ve piyade birliklerini hedef almak için insansız hava araçlarını kullanmadan önce, çatışmanın başlangıcında Ermeni hava

¹⁵³ Abuşov K. 2019. "Dağlık Karabağ ihtilafına yönelik Rus dış politikası: ihtiyatlı jeopolitik, yetersizlik mi yoksa kimlik mi?". Doğu Avrupa Siyaseti 35(1): s. 72-92.

¹⁵⁴ *Azerbaycan Gazetesi* "Karabağ meselesi" 30 Eylül 2020, s.5.

¹⁵⁵ Altunışık, Meliha, ve Özlem T. 2004. Türkiye: Süreklilik ve Değişimin Zorlukları. 1. baskı New York: Routledge.

savunmasına zarar verdi. Kullanılan taktiklerin Türk ordusunun Suriye'de uyguladığı taktiklere çok benzemesi bir yana, çatışmaya Suriyeli paralı askerler de dahil oldu. Türkiye'nin de desteklediği, insansız hava araçları ve teknolojinin önemli ölçüde kullanıldığı operasyon, Ermeni birliklerinin askeri kayıplarının yanı sıra genel morallerini de etkiledi. Çatışmada aralarında asker ve sivillerin de bulunduğu yaklaşık 6 bin 700 kişinin hayatını kaybetmiş olması, çatışmanın yoğunluğunun altını çiziyor. Azerbaycan önceki çatışmada kaybettiği toprakların çoğunu geri alırken, güçleri ayrılıkçı bölgenin derinliklerine doğru ilerledi ve bölgenin en büyük ikinci ve stratejik açıdan en önemli şehri olan Şuşa'yı fethetti. Kasım 2020'nin başlarında Şuşa'nın kaybedilmesinin ardından, Azerbaycan birliklerinin Hankendi'ni günler yerine saatler içinde ele geçireceği ve Ermenistan'a ateşkes anlaşmasını kabul etmesi için baskı yapacağı ortaya çıktı.¹⁵⁶

Türkiye ve Suriyeli paralı askerler tarafından Azerbaycan'a sağlanan doğrudan askeri destek, Rusya'nın Sovyet sonrası toprak anlaşmazlıklarının çözümündeki hayati rolünü tehlikeye atmakla tehdit etti. Türkiye'nin artan nüfuzuna rağmen, Moskova'nın diplomasisi sayesinde 9 Kasım 2020'de Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkes sağlandı ve her iki tarafın güçleri mevzilerinde kalarak tüm düşmanlıklar durduruldu. Bazı açılardan bu, Rusya'nın devam eden Ermenistan-Azerbaycan ihtilaf çözüm sürecinde hayati bir pozisyon tutmasına izin verdi. Türkiye'nin çözülmemiş Dağlık Karabağ ihtilafının dinamiklerini şekillendirmede daha güçlü bir rol oynamasına izin vermek için Rusya'nın zımni rızası üzerine söylenmemiş bir anlaşmanın inşa edildiği ve ardından Ankara'nın ihtilafın çözümünde Moskova'nın arabulucu olarak hareket etmesine izin verdiği iddiaları da var.¹⁵⁷

Her halükarda Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ateşkese Rusya aracılık etti. Temas hattı ve bölgeyi Ermenistan'a bağlayan Laçın koridoru boyunca ateşkesi izlemek üzere Dağlık Karabağ'a Rus barış güçlerinin konuşlandırılması konusunda anlaşmaya varıldı. Bu barışı koruma görevlilerinin görev süresi, ülkelerden biri diğerine, öngörülen sona erme tarihinden en az altı ay önce bu hükmün uygulanmasından çekilmek istediğini bildirmediği, beş yıl sonra otomatik olarak uzatılacaktır. Taraflar ayrıca Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk bölgedeki statükoyu baltalamaya çalışmakla birlikte, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilafın müzakerelerinin yapılacağı masada yer sağlamaya çalışmaktadır. Müzakerelerin başlangıcından bu yana Türkiye, anlaşmanın uygulanmasının

¹⁵⁶ Alman, Tracy. 2012. "Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu: Kafkasya'da güvenlik sorunları". Müslüman Azınlık İşleri Dergisi 32 (2): s. 216-229.

¹⁵⁷ *Yeni Azerbaycan Gazetesi* "Karabağ meselesi" 30 Eylül 2020, s.4.

izlenmesine katılmaya hazır ve istekli olduğunu göstermiştir. Böylece Rusya ve Türkiye, üçlü ateşkes anlaşmasının imzalanmasının ertesi günü ortak bir ateşkes izleme merkezi kurulmasına zemin hazırlayan bir muhtıra imzaladı. Ocak 2021'de merkez Azerbaycan'ın Ağdam ilçesinde açıldı. Merkezin, Dağlık Karabağ'da ateşkes rejimine uyum konusunda bilgi sağlamak ve analiz etmekle görevli olacağına karar verildi. Bu bilgiler insansız hava araçları ve diğer kontrol kaynakları aracılığıyla toplanır.¹⁵⁸

Ateşkes Anlaşması, barışı koruma güçlerinin anlaşmanın ana garantörü olduğu Rusya'nın en doğrudan katılımıyla imzalanmış olsa da, yenilenen çatışma Ankara'ya bölgesel gücünü genişletme fırsatı verdi. Eşzamanlı olarak, büyük olasılıkla bölgesel enerji projelerindeki konumunu güçlendirmek için kullanacağı Azerbaycan'daki askeri-politik nüfuzunu güçlendirme fırsatı verildi. Ayrıca anlaşmaya göre Azerbaycan ile Nahçıvan bölgesi kara koridoru ile birbirine bağlanacak ki bu da Azerbaycan'ın Türkiye'ye ilk kez karadan bağlanacağı anlamına geliyor.¹⁵⁹

Haziran 2021'de Türkiye ve Azerbaycan, Bakü'nün Dağlık Karabağ'daki ikinci savaş sırasında verdiği destek ve yardım için Ankara'ya şükranlarını ifade eden Şuşa'da Ortaklık Deklarasyonu'nu imzaladı. Şuşa Deklarasyonu'nda Türkiye ve Azerbaycan, 1921 Kars Antlaşması'na bağlılıklarını açıkça yeniden beyan etmektedirler. Deklarasyonun daha önceki anlaşmalara, özellikle 2010 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan ve her iki taraftan bir askeri işgal veya saldırı durumunda her iki ülkenin de koşulsuz destek sağlayacağını belirten Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Destek Anlaşmasına dayandığından da bahsediliyor. diğerine. Ancak beyannamenin içeriği, Azerbaycan'ın son çatışma sırasında elde ettiği bölgelerdeki eylemlerine askeri yardım ve yardımdan daha fazlasını içeriyor. Bildiriye göre taraflar, askeri işbirliğini artıracak ve modern talepleri karşılamak üzere silahlı kuvvetlerini geliştirmek için birlikte çalışmaya devam edecek. Deklarasyon ayrıca bölgede ve Avrupa çapında enerji güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olacak kritik Güney Gaz Koridoru'nun inşasında Azerbaycan ve Türkiye'nin rollerinin altını çizdi. Taraflar, kendi ülkelerinden geçen Doğu-Batı Ulaştırma Koridoru'nun rekabet gücünü güçlendirmek için işbirliğine devam edecek. Bu bağlamda Zengezur koridorunun Nahçıvan'dan geçecek bir demiryolu hattı ile Dağlık Karabağ'ı Türkiye'nin doğu Kars bölgesine bağlayacak olması da çok önemlidir. Son olarak, Türk dünyasının istikrarlı kalkınmasını hedefleyen işbirlikçi

¹⁵⁸ Aras, Bülent ve Hakan F. 2009. "Türkiye ve Avrasya: yeni bir coğrafi tahayyülün sınırları". New Perspectives On Turkey 40: s. 193-215.

¹⁵⁹ *İki Sahil Gazetesi* "Karabağ sorunu" 30 Eylül 2020, s.13.

bölgesel ve uluslararası eylemleri desteklemek için iki tarafın çabalarını birleştireceği belirtildi.¹⁶⁰

Bu anlaşmanın imzalanması sırasında, Türkiye için önemli bir jeostratejik başarı olacak olan Nahçıvan'da bir Türk askeri üssü kurma olasılığına dair artan söylentiler vardı. Rusya, Azerbaycan'da olası bir Türk askeri üssünü çevreleyen olayları yakından izliyor ve bu da onu kendi stratejik çıkarlarını korumak için harekete geçmeye zorlayabilir. Ankara, Libya ve Suriye'de olduğu gibi, Dağlık Karabağ ihtilafında da bir kez daha Moskova'nın rakibi konumuna geldi. Bununla birlikte, Türkiye ilk kez, daha önce kesinlikle Rusya'nın öncelikli bölgesi olarak kabul edilen Sovyet sonrası bölgenin silahlı çatışmasına doğrudan müdahil oldu. Böylece Türkiye, bölgedeki siyasi ve askeri varlığını güçlendirme arzusunu dile getirdi. Bunun bölgesel dengelerin Rusya aleyhine değişmesine yol açacağı düşünülürse, Dağlık Karabağ'daki ikinci çatışma, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin düğümlendiğinin altını çizdi. Rusya, Türk-Azerbaycan askeri üstünlüğünün ve Dağlık Karabağ'daki statükodaki önemli değişikliklerin geri döndürülemez olduğunu anladığı için, anlaşmaya taraf olamamasına rağmen barış müzakereleri boyunca Türkiye ile temasa geçmesinin nedeni budur. Türkiye de bu çatışmada Rusya'nın çıkarlarını gözetmeye hazır olduğunu göstermiştir. Ayrıca Rusya, Türkiye'nin bölgedeki daha büyük rolünü kabul etmesine rağmen, temsilcilerinin yalnızca Ortak Ateşkes İzleme Merkezi'nin çalışmalarına katkıda bulunması beklendiğinden, Türkiye'nin gücünün önemli ölçüde büyümesini engelledi. Sonuç olarak, Türkiye'nin bölgesel dış politika emellerine ulaşma yeteneği, Rusya'nın anlaşmaya uygunluğun izlenmesinde merkez içindeki işbirliğinden daha geniş olacak işbirliğine kapı açmaya olan ilgisine ve istekliliğine bağlı olacaktır. Bu, Rusya'nın diğer cephelerde stratejik önceliklerini gerçekleştirmesini sağlayacağını tahmin etmesi durumunda beklenebilir.¹⁶¹

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan Cumhuriyeti askeri zaferinin yanı sıra büyük diplomatik ve siyasi başarılarını da sürdürdü. Böylece Azerbaycan'a bu savaşta doğrudan destek veren Türkiye Cumhuriyeti ve Pakistan'ın yanı sıra İsrail, Ukrayna ve Gürcistan da Azerbaycan yanlısı tutumlarını gizlemediler. Aynı zamanda Devlet Başkanı V. Putin de dahil olmak üzere KGAÖ çerçevesinde Ermenistan ile ittifak yapan Rusya Federasyonu resmi çevreleri, Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerinin Azerbaycan Cumhuriyetinin egemen toprakları olduğunu ilan etti. İkinci Karabağ savaşının ilk

¹⁶⁰ Aras, Bülent ve Pınar A. 2011. “Türkiye-Kafkasya İlişkileri”. Algılar XVI (3): s. 58.

¹⁶¹ Cornell, Svante E. 1998. “Türkiye ve Dağlık Karabağ'da Çatışma: hassas bir denge”. Orta Doğu Çalışmaları 34 (1): s. 51-72.

saatlerinden itibaren hem Türkiye Cumhuriyeti resmi çevreleri hem de Azerbaycan yönünde kararlı tutumunu ilan eden Türkiye kamuoyu siyasi ve diplomatik desteğini sürdürmüştür. Nitekim savaşın başladığı 27 Eylül'den bu yana Türkiye Savunma Bakanı H. Akar, Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirterek, Ermenistan'ın konumunun Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın önündeki en büyük engel olduğunu vurguladı. Aynı gün Türkiye Cumhurbaşkanı RT Erdoğan, “Ermeni halkını kendilerini felakete sürükleyen hükümetlerine ve onları kukla gibi oynayanlara karşı ayağa kalkmaya, geleceklerine sahip çıkmaya davet ediyorum. Tüm dünyayı işgal ve zulme karşı mücadelesinde Azerbaycan'ın yanında olmaya çağırıyorum. Yaklaşık 30 yıldır konuyu ihmal eden AGİT Minsk Grubu eşbaşkan ülkeleri maalesef çözüm için harekete geçmekten çok uzak. Ermenistan bölgede barış ve istikrara yönelik en büyük tehdidin kendisi olduğunu bir kez daha göstermiştir. Türk milleti her zaman olduğu gibi bugün de tüm imkanlarıyla Azerbaycanlı kardeşlerimizin yanındadır.” diyerek pozisyonunu açıkladı.İlerleyen günlerde Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği desteğin açık bir örneği olarak Bakü'yü ziyaret eden Dışişleri Bakanı M. Çavuşoğlu, bu ziyaretlerde Azerbaycan'ın her zaman dost bir ülkeye güvenilebileceğini bir kez daha beyan etmiş ve askeri operasyonlar sırasında her iki tarafın kayıplarından Paşinyan'ın sorumlu olduğunu belirtmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye ile yakın işbirliği, savaşın sona ermesinden ve bölgeye barış güçlerinin konuşlandırılmasından sonra bile geçerliliğini korudu. Bu hem siyasi hem de diplomatik düzeyde devam etti. Nitekim Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 10 Kasım'da Bakü'de Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı M. Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanı H. Akar ve Milli İstihbarat Daire Başkan H. Fidan'ı kabul etti. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev yaptığı konuşmada şöyle belirtmiştir, “Bu bizim ortak zaferimizdir, Türkiye-Azerbaycan birliğinin teyididir. Bugün bu birlik belki de tarihin en yüksek seviyesindedir. Bütün bu günlerde Türkiye'nin yetkilileri, Meclis üyeleri, bakanları, aktivistleri, basını, kamuoyu, tüm kardeşlerimiz bize çok destek oldular. Bu bize ayrı bir güç verdi, şevkimizi daha da artırdı”. Gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrası günlerde Türkiye'nin resmi çevrelerinin yanı sıra Türk kamuoyunun Azerbaycan devletine ve halkına desteğinin yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Azerbaycan Ordusunun Ermenistan silahlı kuvvetlerine karşı kazandığı zafer, Türkiye vatandaşları tarafından büyük sevinçle karşılanmış, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başkomutan İlham Aliyev'e bu büyük zafer için çok sayıda tebrik ve şükran mektubu ve destek mesajları gönderilmiştir. 44 günlük savaş sırasında ve sonrasında Azerbaycan ile Türkiye ilişkileri yabancı basında ve çeşitli kamuoyunda en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Siyasi ve uluslararası yorumcular, savaşın Azerbaycan ve

Ermenistan açısından sonuçlarını yorumlarken, özellikle Türkiye'nin güçlenmesi faktörü olmak üzere bölgedeki güç dengelerindeki değişime büyük önem veriyorlar. Bazı siyasetçiler ve siyaset bilimciler İkinci Karabağ Savaşı'nı sadece Azerbaycan'ın değil Türkiye'nin de kazandığını düşünüyor. Örneğin New York Times muhabiri Anton Troyanovski, Karabağ savaşının Türkiye'nin artan bölgesel gücünü gösterdiğini söylüyor. Yazara göre, “savaşın sonu, Türkiye, Rusya ve İran arasında sıkışmış bir bölge olan Güney Kafkasya'nın güvenlik haritasının kapsamlı bir şekilde yeniden çizilmesine işaret ediyor ... ve Türkiye bu haritada çok önemli bir role sahip.” İsviçre'de yayınlanan “Le Temps” gazetesi, açıklamasını 10 Kasım'da “Geleceğin dünyasını Türkiye ve Rusya şekillendiriyor” başlığıyla yaptı. Rusya Carnegie merkezinin uzmanı A. Gabuyev, BBC News ile yaptığı röportajda, “Azerbaycan bu savaştan galip çıktı, ancak Rusya ve Türkiye de önemli başarılar elde etti ... özellikle Ankara için bu savaş, Güney Kafkasya'daki konumunun güçlendiğini gösterme fırsatı Verdi”.

Nitekim dünya basınında söz konusu konu hakkında siyasi tartışmalar ve analizler yapan çok sayıda analitik makalenin çıkması, bir yandan Azerbaycan ile Türkiye arasındaki emsalsiz bir işbirliği geleneğine işaret ediyorsa da, bu ilişkilerin artan gidişatının bazı büyük güçleri ciddi anlamda rahatsız ettiğinin de göstergesidir. Aynı dili, dini ve tarihi kökleri olan iki ülkenin askeri-politik işbirliği, ekonomik ilişkileri ve diplomatik gücü, Azerbaycan-Türkiye faktörünün sadece Güney Kafkasya bölgesinde değil, aynı zamanda geniş bir Avrasya bölgesinde de güçlenmesi anlamına gelmektedir. Avrupa Birliği'nin enerji ve iletişim projelerinde Azerbaycan'ın başrolde olması ve Türkiye'nin son on yılda Yakın ve Orta Doğu'daki hakimiyeti, Bakü-Tiflis-Ceyhan'a katılımı ve bunun yanı sıra Türk Akımı'nda başrollerden biri olması, onu Rusya'nın güvenilir ortaklarından biri haline getirdi.¹⁶²

1.3. 9-10 Kasım Gecesi Alınan Beyan ve Yorumlama

Kasım ayının başında Ermeni ordusu neredeyse tüm hızıyla geri çekildi ve herhangi bir direniş göstermedi. Yabancı muhabirler, Ermeni silahlı kuvvetlerinin gerisinde artan paniği bildirdi.¹⁶³

Ayın 9'unda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 23 köyün işgalden kurtarıldığını açıkladı. Kısa bir süre sonra 48 köyün, 1 yerleşim yerinin daha özgürleştirildiği ve 8 stratejik yüksekliğin ele geçirildiği bildirildi. BM Güvenlik Konseyi kararlarını bizzat uygulayan Azerbaycan, toprak bütünlüğünü yeniden tesis ederek işgale son verdi. 8 Kasım

¹⁶² Respublika Gazetesi “Karabağ meselesi” 30 Eylül 2020, s.6-7.

¹⁶³ Azerbaycan Gazetesi “Karabağ meselesi” 1 Ekim 2020, s.1.

2020'de Azerbaycan'ın atan kalbi Karabağ'ın tacı, Şuşa'mızın kurtarılmasının ardından işgalci Ermenistan'ın yenilgisini fark etmiş ve 9-10 Kasım gecesi teslimiyet belgesini imzalamak zorunda kalmıştır. 9-10 Kasım gecesi, üç ülkenin liderleri - Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan - eski Dağlık Karabağ çatışma bölgesinde ateşin ve tüm askeri operasyonların durdurulmasına ilişkin üçlü bir Beyanat imzaladılar.¹⁶⁴

Açıklamaya göre, Azerbaycan Ordusu 20 Kasım'da Ağdam bölgesine girdi. 25 Kasım'da Kelbecer, 1 Aralık'ta Laçın ordumuzun kontrolüne girdi.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı ve Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanının duyurusu. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı N.Paşinyan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı V. Putin ile yapılan görüşmüdü aşağıdakiler beyan olundu.¹⁶⁵

1. 10 Kasım 2020 Moskova saatiyle 00:00'dan itibaren Dağlık Karabağ ihtilaf bölgesindeki ateşin ve tüm askeri operasyonların tamamen durdurulduğu duyurulur. Bundan sonra Taraflar olarak anılacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti yerlerinde kalacaktır.

2. 20 Kasım 2020 tarihine kadar Ağdam bölgesi Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edilir.

3. Dağlık Karabağ temas hattı ve Laçın koridoru boyunca Rusya Federasyonu'nun 1.960 silahlı askeri personelinden 90 askeri zırhlı araç, 380 araç ve özel ekipmanlardan oluşan bir barışı koruma birliği konuşlandırılır.¹⁶⁶

4. Rusya Federasyonu'nun barışı koruma birliği, Ermeni silahlı kuvvetlerinin geri çekilmesine paralel olarak konuşlandırılır. Rusya Federasyonu barışı koruma birliğinin kalış süresi 5 yıldır ve Taraflardan herhangi biri bu sürenin bitiminden 6 ay önce bu hükmün uygulanmasına son verme niyetini beyan etmezse, sonraki 5 yıllık dönemler için otomatik olarak uzatılır.

5. Çatışmanın taraflarının uyumu üzerindeki kontrolün etkinliğini artırmak amacıyla, ateşkesi izlemek için bir barışı koruma merkezi kurulur.

¹⁶⁴Hacıyev R. T. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Karabağ Diriliş Fonu Yönetim Kurulu Başkanının atanmasına ilişkin Kararname. (2021). [Erişim: 04.02.2021]

https://az.wikipedia.org/wiki/Qaraba%C4%9F_Dir%C3%A7%C9%99li%C5%9F_Fondu

¹⁶⁵ Ses Gazetesi "Karabağ sorunu" 1 Ekim 2020, s.12.

¹⁶⁶ Bayramlı N. (2022). Azerbaycan Cumhurbaşkanı'ndan haykırış: Karabağ sorunu artık tarihe geçmiştir! [Erişim: 01.11.2022. https://www.yeniazərbaycan.com/Siyaset/e76330_az.html]

6. Ermenistan Cumhuriyeti, Kelbecer ilçesini 15 Kasım 2020'ye kadar, Laçın ilçesini 1 Aralık 2020'ye kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade ediyor. Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak ve Şuşa şehrine dokunmayacak olan Laçın Koridoru (5 km genişliğinde) Rus barışı koruma birliğinin kontrolünde kalıyor.

Tarafların mutabakatına göre, önümüzdeki üç yıl içinde Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında bağlantıyı sağlayan Laçın Koridoru boyunca yeni bir trafik güzergahının inşası ve dolayısıyla bölgenin gelecekte yeniden yerleştirilmesi için bir plan oluşturulacak. Rus barışı koruma birliğinin bu rotayı koruması öngörülüyor.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Laçın Koridoru boyunca her iki yönde vatandaşların, araçların ve yükün hareket güvenliğini garanti etmektedir.

7. Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin gözetiminde Dağlık Karabağ topraklarına ve çevre bölgelere geri dönerler.

8. Savaş esirleri, rehineler ve diğer tutuklular ve ayrıca cesetler değiş tokuş edilir.¹⁶⁷

9. Bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantıları yeniden kurulur. Ermenistan Cumhuriyeti, vatandaşların, araçların ve yükün her iki yönde engelsiz hareketini organize etmek için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliğini garanti eder. Ulaşım bağlantısı üzerindeki kontrol, Rusya Federal Güvenlik Servisi Sınır Servisi yetkilileri tarafından gerçekleştirilir.

Bu deklarasyon yıllarca süren işgale son verdi. Bu deklarasyon, hala işgal altındaki diğer bölgelerimizin - Ağdam, Laçın, Kelbecer bölgeleri - kan dökülmeden geri dönderilmesine izin veriyor. Bu ayın sonuna kadar Ağdam, Laçın, Kelbecer, toprakları bize geri iade edilecektir.¹⁶⁸

10 Kasım'da Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında bir telefon görüşmesi yapıldı. Devlet başkanları birbirlerini Karabağ Savaşında Azerbaycan'ın parlak zaferinden dolayı tebrik ettiler. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, savaş sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türk

¹⁶⁷ Bayramlı N. (2022). Azerbaycan Cumhurbaşkanı'ndan haykırış: Karabağ sorunu artık tarihe geçmiştir! [Erişim: 01.11.2022. https://www.yeniazərbaycan.com/Siyaset/e76330_az.html]

¹⁶⁸ Hüseyinli İ. Dağlık Karabağ sorununun sona erdiği iddiasını nasıl anlamalıyız? (2022) [Erişim: 06.04.2022. <https://bakuresearchinstitute.org/how-should-we-understand-the-claim-that-the-nagorno-karabakh-conflict-has-ended-2/>]

halkının Azerbaycana verdiği siyasi ve ahlaki destek için bir kez daha teşekkür etti. Recep Tayyip Erdoğan, ülkesinin desteğini takdir ettiği için Azerbaycan Cumhurbaşkanı'na teşekkür etti. Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanı, birbirinin yanında olmaya devam edeceklerini söylediler. Telefon görüşmesinde, ateşkesin kontrolü için Türk ve Rus Barış Gücü Merkezlerinin kurulması çok takdir edildi, bu merkezin bölgede uzun vadeli barışın sağlanmasına yönelik çalışmalara katkıda bulunacağına dair güvence verildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 10 Kasım'da Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin'i telefonla aradı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Azerbaycan-Ermeni sınırının Nahçıvan yönünde Rus Hava Kuvvetlerine ait helikopterin düşürülmesiyle ilgili trajediye ilişkin başsağlığı dileklerini ilettiler. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bu trajik kaza için özür diledi ve o helikopterin Ermeni Hava Kuvvetlerine ait bir helikopterle karıştırıldığını söyledi. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, hayatını kaybedenlerin yakınlarına ve akrabalarına başsağlığı dileyerek, yaralı pilota acil şifalar diledi. Cumhurbaşkanı Vladimir Putin, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e telefon görüşmesi için teşekkür etti.¹⁶⁹

Azerbaycan ordusu, dünyanın önde gelen devletlerinin ve etkili kuruluşlarının 28 yılda yapamadığını 44 günde yaptı. Malik Hasanov, üçlü Bildirge'nin imzalanmasının yıldönümünde savaş ve çatışma sonrası dönemin gerçeklerinin analiz edildiğini ve perspektiflerin aydınlatıldığını belirterek, "Azerbaycan galip bir ülke olarak gurur duyuyor. İşgalden kurtulmuş topraklarımızda Azerbaycan'ın üç renkli bayrağı dalgalanıyor. Tarihi Zaferimizin birinci yıl dönümü ile Şuşa'nın işgalden kurtuluşunun birinci yıl dönümü kültür başkentimizde coşkuyla kutlandı. Devlet Başkanı Başkomutan Sayın İlham Aliyev ve eşi eşi Mehriban Aliyeva'nın Şuşa'yı ziyaretleri, ziyaret çerçevesinde çok sayıda tesisin açılışına katılımı, Çıdır Ovası'nda Zafer Bayramı'nın halkla birlikte kutlanması nerede yaşarsa yaşasın her Azerbaycanlıyı gururlandırdı."¹⁷⁰

Beyanatın imzalanmasıyla Azerbaycan'ın elde ettiği en önemli siyasi başarılarından biri, Ermenistan ile arasındaki arazilerin sınırlandırılmasına ilişkin anlaşma ve bu konuda ilgili komisyonların kurulması oldu. Ve tabii Beyanatın sağladığı en büyük avantajlardan biri de sonraki yıllarda imzalanan diğer beyanat ve anlaşmalarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün Ermenistan tarafından tanınmasıdır.¹⁷¹

¹⁶⁹ *Respublika Gazetesi* "Karabağ meselesi" 1 Ekim 2020, s.5.

¹⁷⁰ Quluzade N. Üçlü deklarasyon, Azerbaycan'ın daha sonraki bir dizi siyasi ve diplomatik başarısı için sağlam bir temel oluşturdu (2022). [Erişim: 10.11.2022, https://www.yeniazerbaycan.com/YAPxeber_e76712_az.html]

¹⁷¹ *İki Sahil Gazetesi* "Karabağ sorunu" 1 Ekim 2020, s.19.

Bilhassa, 2022 yılının 6 Ekim'inde ülke Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Avrupa Birliği Konseyi Başkanı, Fransa Cumhurbaşkanı ve Ermenistan Başbakanı ile Prag'da yaptığı görüşmeler sonucunda imzalanan Beyanat Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdı. Görüşme sonucunda yapılan açıklamada, “Ermenistan ve Azerbaycan, BM Şartı'na ve 1991 Alma-Ata Deklarasyonu'na bağlılıklarını bir kez daha ortaya koyuyor ve birbirlerinin toprak bütünlüğü ve egemenliğini tanıyorlar.” Taraflar, bunun arazi sınırlandırma faaliyetinin temeli olduğunu ve komisyonun bir sonraki toplantısının Ekim ayı sonunda Brüksel'de yapılması gerektiğini söylediler. Ermenistan, egemenliği tanıyarak Azerbaycan'ın Karabağ üzerindeki yetkisini tanıdı. Bu gerçek, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı ve Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı'nın 31 Ekim 2022 tarihli ortak açıklamalarına da yansımıştır. Böylece bugün Azerbaycan, üç yıl önce savaş alanında kazandığı tarihi zaferin tüm siyasi ve diplomatik düzeylerde yeterli teyidini elde etmiştir.

10 Kasım Beyanatu, adından da anlaşılacağı gibi bir beyannamedir, yani eyaletler arası ve hükümetler arası bir anlaşma değildir. Bu belgenin neden sözleşme olarak imzalanmadığı bilinmiyor, bununla ilgili herhangi bir resmi açıklamaya rastlanılmadı. Büyük olasılıkla bunun ana nedeni, anlaşmanın parlamentolar tarafından onaylanmasını gerektirmesi ve bu prosedürün biraz zaman almasıdır. Bir başka sorun: Açıklamada “barış güçlerinin sorumluluk alanı”ndan söz edilmiyor. 3. Madde, Dağlık Karabağ'daki temas hattını ve Laçın koridorunu Rus barış güçlerinin yeri olarak tanımlamaktadır. Ancak Karabağ'daki temas hattının Ermeni tarafındaki tüm bölge şu anda Rus komutasının kontrolü altındadır. Diğer bir sorunlu nokta ise Açıklama'nın Laçın koridorundaki Rus barış güçlerine Dağlık Karabağ'a askeri güç, silah ve mühimmat sevkinin engelleme yükümlülüğü getirmemesidir.¹⁷²

Şahin Caferli'nin yorumuna göre Açıklamanın 1. maddesi ile 4. maddesi arasında çelişki vardır. Azerbaycan, 4. maddeye (Rusya Federasyonu barış gücü birliği Ermeni silahlı kuvvetlerinin çekilmesine paralel olarak konuşlandırılır) atıfta bulunarak şunları talep eder: Ermeni silahlı kuvvetleri Karabağ'dan çekilmelidir ve yerel Ermenilerin orada da silahlı grupları olamaz. Karşı taraf ise 1. maddeye atıfta bulunur (Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti mevcut konumlarında kalacaktır). Bir diğer tartışmalı konu da, barışı koruma hareketinin gerçekleştiği bölgede insani sorunların çözümü ve altyapının eski haline getirilmesi amacıyla Rusya Devlet Başkanı'nın kararnamesi ile İdareler Arası Merkez

¹⁷² Haydar Aliyev'in Dağlık Karabağ sorununu çözmek için attığı adımlar. (2022). [Erişim: <https://haydaraliyevcenter.wordpress.com/heyder-eliyev/heyd%C9%99r-%C9%99liyevin-dagliq-qarabag-probleminin-h%C9%99lli-ucun-atdigi-addimlar/>]

kurulmasıdır. Rusya'nın çeşitli bakanlıklarının ve devlet dairelerinin temsilcileri, Hankendi'nde bulunan Merkezde temsil edilmektedir. Bu kurum, Karabağ'da oluşturulan Rus hükümetinin bir mini modelidir ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bu Merkezin faaliyetlerine ve kararlarının alınmasına katılımı yoktur.¹⁷³

Yine de her şeye rağmen, Üçlü Beyanat statükoyu değiştirdi. Ancak Üçlü Deklarasyon statükoyu değiştirdi. Ermeni liderliği tarafından işgal edilen tüm topraklardan koşulsuz çıkmak ve bunun için çıkış programını sunmaya zorlandı, Karabağ'a herhangi bir statü verilmedi. “Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti” diye bir bölge yoktur. Karabağ'ın bütün bölgeleri topraklar gibi, Azerbaycan'ın bir parçasıdır. Laçın Koridoru'ndaki güvenlik Azerbaycan'ın yetkisi altındadır.¹⁷⁴

Üçlü beyanat, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın ana kısmı ile bağlantısının kurulduğunu teyit ediyor. Azerbaycan'dan Nahçıvan'a ulaşım koridorunun açılması büyük stratejik öneme sahiptir. İmzalanan Bildiriye göre, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın büyük bölümü ile kara yoluyla bağlanması tarihi bir olaydır. Bölgenin gelişmesine yol açacak yeni bir ulaşım ve iletişim altyapısının oluşturulması Azerbaycan'ın tarihi misyonudur. İlk defa Azerbaycan'ın ana kısmı Ermenistan topraklarından kısa bir yol ile Nahçıvan'a bağlanıyor. Bu yolun güvenliği, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin Sınır Servisi tarafından sağlanacaktır. Bu da Ermenistan'ın her anlamda bağımsız olmadığını gösteriyor. Azerbaycan, işgalden kurtulan Azerbaycan topraklarından geçecek koridorun güvenliğini sağlasa bile, Ermenistan kendi topraklarında böyle bir garantiyi sağlamaya muktedir değildir.¹⁷⁵

Diğer bir önemli konu ise ülke içinde yerinden olmuş kişilerin (ÜİYOK) dönüşü ile demografik dengenin tamamen Azerbaycanın lehine değişmesidir. Anlaşmaya göre ÜİYOK'ler, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin gözetiminde kurtarılan bölgelere geri dönmelidir. Bu, Azerbaycanlı yerinden edilmiş kişilerin kendi topraklarına dönecekleri ve yaşamlarına orada devam edecekleri anlamına gelmektedir.¹⁷⁶

¹⁷³ Birleşmiş Milletlerin Yetmiş Beşinci Yıldönümünü Anma Amaçlı Üst Düzey Toplantı (2020) [Erişim: 21.09.2020 <http://www.un.org/Docs/scres/1993/822 e.pdf>]

¹⁷⁴ *Halk Gazetesi* “Karabağ meselesi” 1 Ekim 2020, s. 6.

¹⁷⁵ *Azerbaycan Gazetesi* “Karabağ Meselesi” 2 Ekim 2020 , s.1

¹⁷⁶ Hasanov M. 10 Kasım açıklaması zaferimizin teyididir. (2021)/ [Erişim: 10.11.2021, <https://modern.az/10-noyabr-beyanati-qelebemizin-tesdiqidir/315679>]

SONUÇ

Azerbaycan, yaklaşık 30 yıldır topraklarının %20'sini işgal eden Ermenistan ile müzakere ederek Ermenistan-Azerbaycan sorununu barışçıl yollarla çözmeye çalışmıştır. Müzakerelerden bir sonuç çıkmamış, aksine Ermeni tarafının sadece zaman kaybetmek istediği, statükoyu güçlendirmeye ve ebedileştirmeye çalıştığı açıkça görülmüştür.

Geçmiş dönemde milli lider Haydar Aliyev öngörü ve bilgelikle Azerbaycan'ın kapsamlı gelişimi, siyasi ve ekonomik bağımsızlığının güçlendirilmesi için büyük işler yapmış ve sağlam temeller oluşturmuştur. Bu yolu başarıyla takip eden Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ülkenin toprak bütünlüğünün yeniden tesisi için ekonomik gücün önemini beyan etmiştir. Doğru strateji ve amaca yönelik politika sonucunda Azerbaycan güçlenmeye başlamış, ekonomik bağımsızlığı sağlanmış, Azerbaycan ekonomik olarak kimseden, ülkeden, uluslararası finans kuruluşundan bağımsız modern bir devlet haline gelmiş ve dünya için çok ender bir kalkınma modeli oluşturmuştur.

Bu tezde öncelikle Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'a yönelik saldırgan politikası ve perde arkası araştırılmış, aynı zamanda Batı medeniyeti ile Türk medeniyeti arasındaki ilişkiler ve jeopolitik çatışmanın etkisi incelenmiştir. Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafı üzerindeki çıkarları analiz edilmiştir. Bu açıdan Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'a yönelik saldırgan politikasını tüm yönleriyle araştırmak, çatışmada önde gelen devletlerin konumunu ve çifte standart politikasının özünü ortaya çıkarmak ve analiz etmek sadece bilimsel değil, aynı zamanda büyük siyasi önemi vardır. Sorunun kapsamlı bir şekilde incelenmesinin önemi bir dizi faktörle açıklanabilir.

İkincisi, dünyada farklı isimler altında büyük siyasi oyunlar oynanıyor, dünyanın siyasi haritası değiştirilmeye çalışılıyor ve çatışmalar uluslararası ilişkiler sisteminde kendini gösteriyor. Medeniyetler arası çatışmaların ve jeopolitik çıkar çatışmasının bileşenlerinden biri olan Ermeni meselesi ve bunun Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafına etkisi konusunda yapılan araştırma çalışmaları da bu sorunların analiz edilmesi ve çözülmesi açısından önemlidir.

Üçüncüsü, dünyadaki ulusal ve dinler arası çatışmalar, büyük devletlerin ve uluslararası kuruluşların bu tür sorunlara karşı farklı tutumları, aynı zamanda Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafındaki çifte standart tutumları, Ermenileri hem siyasi hem de dini toprak iddialarını daha da güçlendirmeye teşvik etmiş ve Azerbaycan ve Türklük üzerindeki baskıyı bir bütün olarak artırmıştır. Bu nedenle Ermenistan, Azerbaycan'a karşı

toprak iddialarında din faktörünü, daha doğrusu Hristiyanlığı özellikle abartıyor. Bu açıdan yapılan bilimsel araştırmalar, Azerbaycan hakkındaki gerçeklerin öğrenilmesi, büyük güçler arasındaki kayıtsız ilişkilerin ortaya konulması, Ermenistan'ın terörü savunan devlet imajının ortaya konulması ve sorunun çözümüne engel olan faktörlerin ortaya çıkarılması açısından da büyük siyasi öneme sahiptir.

Konunun araştırma alanında bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen mevcut çatışmanın çözümünü engelleyen faktörlerin tam olarak ortaya konması yönünde somut ve kapsamlı araştırma çalışmalarının olmadığı doğrudur. Bir takım araştırma çalışmalarında bu sebeplerin izahı tamamen Rus faktörü, Batılı ülkelerin çifte standart politikası, "din kardeşliği ve hristiyan taassubu" çerçevesinde verilse de konunun tam olarak açıklanması uygun düzeyde olmayıp, genel anlamda herkesin bildiğinin ötesine geçmemekte ve gerekçeleri de belirtilmemektedir. Araştırmada bu eksiklikleri göz önünde bulundurarak, gerçek malzemeler üzerinden sorunun görünmeyen yönlerini ortaya koymaya çalışılmıştır. Araştırma sırasında Azerbaycan, Türk, Rus, Amerikan, İngiliz, Ermeni vb. yazarların bilimsel araştırma çalışmaları ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Bağımsız Azerbaycan'ın tarihi iki kısma ayrılabilir. Bunlardan birincisi Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle şiddetlenen Birinci Karabağ Savaşı ve oluşturduğu dönem, ikincisi ise İkinci Karabağ Savaşı ve yeni düzen dönemidir. Her iki dönem de kendi özellikleri bakımından zengindir. İlk dönem büyük zaferler ve büyük yenilgilerden oluşuyorsa, yeni başlayan ikinci dönem şimdiye kadar yalnızca zaferlerle karakterize edilir.

10 Kasım 2020'de imzalanan üçlü beyanatın 9. fıkrası ve 11 Ocak 2021'de imzalanan 4 maddelik açıklama Zengezur koridorunun hayata geçirilmesi için yasal zemin oluşturdu. Tarihe bakılacak olunursa 20. yüzyılın 70'li yıllarında Ermeni milliyetçisi Zori Balayan "Ocak" adlı eserinde Zengezur koridoru fikrini tehlikeli bulmuş ve burayı "Turan yolu" olarak adlandırmıştır. Zengezur Koridoru'nun bölgedeki uluslararası önemi, koridorun restorasyonu ile yeni iletişimlerin açılmasının yanı sıra jeopolitik konfigürasyonlardaki değişikliklerin bölgenin önde gelen devletlerini (Gürcistan, İran, Türkiye ve Rusya) ve Batının ilgi alanlarını tam olarak yansıtmasıdır.

44 gün savaşı sadece bir ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamamalı, bölgenin genel görünümünü değiştirme, bölgedeki güç dengelerini yeniden şekillendirme ve dünya düzenini değiştirme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Üstelik bu savaş birkaç günlük bir planın değil, 5 yılı aşkın süredir devam eden oyunların ve saldırıların sonucudur.

Azerbaycan'ın topraklarını özgürleştirmesi, sınırlarını yeniden kontrol altına alması ve Ermenistan'ın ana yollarının, gelir kaynaklarının ve sınırlarının kontrolü, yeni değişim döneminde Bakü'nün başlıca avantajı oldu. Böylece Azerbaycan, kazandığı zaferle 30 yıldır elinde bulundurduğu kozunu maksimuma çıkarmakla kalmadı, aynı zamanda yeni bir koz elde etti. Bu, özellikle Moskova'nın Güney Kafkasya'daki hakimiyetine bir darbe oldu.

İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın Rusya'nın uydusu olma umutlarını yok etti. Aksine savaşın hemen ardından resmen ilan edilmese de Azerbaycan ordusunun NATO standartlarına göre oluşumu hızlandırıldı. 44 günlük savaşın en önemli yönü, toprak ihtilaflarının çözümüne yönelik umutların yeniden canlanmasıydı. İkinci Karabağ Savaşı öncesinde Ukrayna, Moldova ve Gürcistan'daki çatışmalara ilişkin karamsar tahminler yüksek seviyede iken, yeni zafer sayesinde karamsarlık görece azalmaya başladı.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 21 Kasım'da Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'u kabul ettiğinde artık "Dağlık Karabağ sorunu" ifadesi kullanılmayacağına, Dağlık Karabağ'dan bahsederken sadece gelişim, savaşın sonuçlarının ortadan kalkması ve bir zamanlar düşman olan ülkelerin barışmasıyla ilgili haberlerin duyulmasını umduğunu dile getirdi.

İşgalden kurtulan topraklarda modern yaşamın sağlanması, yapım-restorasyon ve yenileme çalışmaları ve topraklarda güvenli yaşamın desteklenmesi amacıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 4 Ocak 2021 tarihli kararnamesi ile Karabağ Canlandırma Fonu kurulmuştur. Fonun faaliyetleri aşağıdaki gibidir:

İlgili alanların gelişimini sağlamak;

İlgili alanda devlet politikasının oluşturulmasına ve uygulanmasına katılmak;

İlgili alanda ilgili devlet organları (kurumları) ile işbirliği yapmak, tekliflerin geliştirilmesine ve uygulanmasına katılmak;

İşgalden kurtarılan bölgelerde restorasyon, yeniden inşa ve sürdürülebilir kalkınma çalışmalarının uygulanması için mali destek sağlamak;

İşgalden kurtulan bölgelerin restorasyonu, yeniden inşası ve sürdürülebilir kalkınması için yatırımları çekmek ve bu yöndeki faaliyetlerin etkili bir şekilde organize edilmesi amacıyla propaganda ve eğitim çalışmaları yapmak;

Kurtarılmış topraklarda iyileştirme, yeniden inşa ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için kamu-özel ortaklığı çerçevesinde çalışmayı teşvik etmek;

Ayrıca 2021 yılında Karabağ Bölge Mimarlık ve Şehircilik Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Karabağ ve Doğu Zengezur ekonomik bölgelerinin kapsadığı il ve bölgelerin idari sınırları içinde şantiye tesislerinin inşasına ve işletilmesine izin veren, inşaat ruhsatı başvurusundan önce yapılacak inşaatın izin verilen parametreleri ile ilgili başvuruları inceleyen ve inşaat ilgili alanda yapılaşma amaçlı arazi tahsis edildiğinde uygulanmak istenen niyetin, şehir planlama belgelerine uygunluğunu doğrulayan, gezici ve esaslı olmayan inşaat tesislerinin, küçük perakende ticaret tesislerinin ve komplekslerinin uygunluğu hakkında görüş bildiren bir kuruluş olması ve şehir planlama kadastrosunun yürütülmesini sağlar.

Bütün bunları özetleyerek böyle bir sonuca varılır: işgalden kurtarılan bölgelerde, en önemli ekonomik gelişme beklentileri şunlardır:

Bölge ve yeniden yapılanma faaliyeti

- Zengezur koridorunun jeostratejik önemi
- Tarım sektörü ve hayvancılığın uzun vadeli, yenilikçi gelişimi için önlemler alınması
- İşgücü kaynaklarının etkinliği ve işgücü piyasasının oluşumu
- Karabağ ekonomik bölgesinde kültürel bölgelerin ve turizmin geliştirilmesi

31 Ekim 2022'de Soçi'de bir sonraki üçlü toplantı yapıldı. Görüşmeye Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev katıldı. Rusya'nın arabuluculuğunda yürütülen barış müzakereleri süreci kapsamında üçüncü kez düzenlenen bu görüşmede sayın İlham Aliyev, barış anlaşmasının ancak Azerbaycan'ın ortaya koyduğu 5 temel ilke temelinde imzalanabileceğini beyan etti. Bunlar:

-Devletlerin birbirinin egemenliğini, toprak bütünlüğünü, uluslararası sınırlarının dokunulmazlığını ve siyasi bağımsızlığını karşılıklı olarak tanıması;

- Devletlerin birbirlerine karşı bölgesel iddialarda bulunmadığının karşılıklı teyidi ve gelecekte böyle bir iddianın ileri sürülmeyeceğine dair yasal taahhüt alınması;

- Devletlerarası ilişkilerde birbirlerinin güvenliğini tehdit etmekten, siyasi bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne ve ayrıca BM Şartı'nın hedefleriyle tutarsız diğer durumlara karşı tehdit ve güç kullanmaktan kaçınılması;

- Devlet sınırının sınırlandırılması ve diplomatik ilişkilerin kurulması;

- Ulaşım ve iletişimin açılışı, diğer ilgili iletişimlerin kurulması ve başka karşılıklı çıkar alanlarında işbirliğinin kurulması.

KAYNAKÇA

- Abuşov, K.** (2019). *Dağlık Karabağ ihtilafına yönelik Rus dış politikası: ihtiyatlı jeopolitik, yetersizlik mi yoksa kimlik mi?*. Doğu Avrupa Siyaseti 35: 72-92.
- Altunışık, M. & Özlem T.** (2004). *Türkiye: Süreklilik ve Değişimin Zorlukları*. 1. baskı New York: Routledge.
- Aras, B. & Hakan F.** (2009). *Türkiye ve Avrasya: yeni bir coğrafi tahayyülün sınırları*. *Türkiye Üzerine Yeni Perspektifler* 40: 193-215.
- Aras, Bülent ve Pınar A.** (2011). *Türkiye-Kafkasya İlişkileri*. Algılar XVI: 58.
- Arı Tayyar.** (2000). *Amerikada siyasal yapı: lobiler ve dış politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Armaoğlu F.** (1997). *19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu,
- Adalet Gazetesi**, “Karlı bir akşamın izleri” /F. Kısmatoğlu -2011. 26 Şubat.
- Azerbaycan Gazetesi**, "Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ ihtilafı Güney Kafkasya bölgesinin temel sorunudur" 2011. 8 Mart.
- Azerbaycan Gazetesi**, “Karabağ Azerbaycandır” 29 Eylül 2020.
- Azerbaycan Gazetesi**, “Karabağ meselesi” 30 Eylül 2020.
- Azerbaycan Gazetesi**, “Avrupa Parlamentosu'nda Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafına ilişkin konferans düzenlendi”, 2011.21 Nisan.
- Azerbaycan Gazetesi**, “Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu Berlin'de ele alındı” 2011. 22 Ocak. s. 6.
- Azerbaycan Gazetesi**, “İsrail'in Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı”. 2016. 5 Nisan. s. 3.
- Azerbaycan Ordusu Gazetesi**, “Karabağ Azerbaycandır” 30 Eylül 2020.
- Bayramlı N.** (2022). *Azerbaycan Cumhurbaşkanı'ndan haykırış: Karabağ sorunu artık tarihe geçmiştir!* [Erişim: 01.11.2022, https://www.yeniazərbaycan.com/Siyaset_e76330_az.html]
- Bütov Azerbaycan Gazetesi**, “Ermenistan nerede, Ermeniler kimler veya Hays göçünün tarihi hakkında”, 2020.
- Cafersoy N.** (2001). *Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası*. Ankara: ASAM Yayınları,
- Chitadze N.** (2009). *Gürcistan-Rusya savaşının ardından Güney Kafkasyada güvenlik / Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk dış politikası sempozyumu tebliğleri*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, s. 121-135
- Cumhuriyet Gazetesi**. "Ermeni vandalizminin iç yüzü" -2013.- 25 Haziran.

- Çimen A., Gögebakan G.** (2009). *Tarihi değiştiren savaşlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Davutoğlu A.** (2010). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dugin A.** (2004). *Rus jeopolitiği Avrasyacı yaklaşım*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Ekinci A. C.** (2009). *Türk dış politikası bağlamında Türkiye- İran ilişkilerinin önemi / Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk dış politikası sempozyumu tebliğleri*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, 231-245.
- Ekspres Gazetesi**, "Tarihin kara lekesi veya cezasız kalan insanlığa karşı suç 2015". 26 Şubat.
- Ercan Y.** (2000). *Osmanlı Devleti'nde müslüman olmayan topluluklar (millet sistemi) / Osmanlıdan günümüze ermeni sorunu*. (editör: Hasan Celal Güzel). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 145-161.
- Feigl E.** (2007). *Ermeni mitomanyası*. İstanbul, Çr Yayıncılık.
- Gazigiray A. A.** (1982). *Osmanlıdan günümüze kadar vesikalarla ermeni terörünün kaynakları*. İstanbul: Gözen Yayınları.
- Göka E.** (2001). "Ermeni sorununun (gözden kaçan) psikolojik boyutu". *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (1), 128-138.
- Gubadlı'nın işgalden kurtuluşunun üzerinden 1 yıl geçti.* (2023). [Erişim: 25.10.2023 <https://aztv.az/az/news/15818/qubadlinin-iskaldan-azad-edilmesinden-1-il-kecir>]
- Güler A., Akgül S.** (2003). *Sorun olan ermeniler*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Gülzade V.** (1999). *Geleceğin ufukları* (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası üzerine düşünceler, röportajlar, yorumlar). Bakü: Azerbaycan Yayınevi.
- Gürün K.** (1985). *Ermeni dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hacıyev İ.** (2003). *Haydar Aliyev ve ulusal-tarihsel hafızanın restorasyonu*. Bakü: Elm.
- Hasanlı C.** (2005). *SSCB-Türkiye: Soğuk savaşın deneme alanı*. Bakü: Adiloğlu.
- Hasanov A.** (2000). *Azerbaycan'ın ABD ve Avrupa ülkeleri ile ilişkileri (1991-1996)*. Bakü: Karaağaç.
- Hasanov A.** (2003). "Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın dış politika faaliyetinin oluşumu". *Tarih ve Sorunları*, (1), 55-79.
- Hasanov A.** (2005). *Azerbaycan'ın modern uluslararası ilişkileri ve dış politikası*. Bakü: Azernaşr.

Hasanov R. (2009). *İlham Aliyev'in Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik faaliyetleri. ANAS'ın Nahçıvan Bölümü'nden haberler*. Sosyal ve beşeri bilimler dizisi, (3), 15-20.

Hasanov M. 10 Kasım açıklaması zaferimizin teyididir. (2021)/ [Erişim: 10.11.2021, <https://modern.az/10-noyabr-beyanati-qelebemizin-tesdiqidir/315679>]

Haftalık Gazetesi, “Taşın altındaki sırlar 2014”. 25-27 Ekim.

Halk Cephesi Gazetesi. “Aurora Konseyi'nde Dağlık Karabağ sorunu” 2015.12 Şubat.

Halk Gazetesi, “Karabağ meselesi” 29 Eylül 2020.

Halk Gazetesi, “Asırların hatırası” 2010. 1 Haziran.

Haydar Aliyev'in Dağlık Karabağ sorununu çözmek için attığı adımlar. (2022). [Erişim: 09.05.2022, <https://haydaraliyevcenter.wordpress.com/heyder-eliyev/heyd%C9%99r-%C9%99liyevin-dagliq-qarabag-probleminin-h%C9%99lli-ucun-atdigi-addimlar/>]

Henze P. (1988). *Ermeni şiddetinin kökenleri, uluslararası terörizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını,

Huntington S. P. (2005). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Hüseyinli İ. *Dağlık Karabağ sorununun sona erdiği iddiasını nasıl anlamalıyız?* (2022) [Erişim: 06.04.2022, <https://bakuresearchinstitute.org/how-should-we-understand-the-claim-that-the-nagorno-karabakh-conflict-has-ended-2/>]

İbrahimli H. (2001). Azerbaycan diasporu: mevcut durum ve geleceği konusunda bazı notlar. Avrasya Dosyası, *Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Azerbaycan Özel. Ankara: 7 (1), 469-482.

İlhan S. (1997). *Türkiyenin ve türk dünyasının jeopolitiği*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

İsmailov F. (2001). *ABD küresel politikası bağlamında Karabağ sorunu*. Bakü: Azerbaycan Milli Ansiklopedisi Yayınevi.

İşyar Ö. G. (2004). *Bölgesel ve global güvenlik çıkarları bağlamında Sovyet-Rus dış politikaları ve Karabağ sorunu*. İstanbul: Alfa Yayınları.

İki Kıyı Gazetesi, “Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu”.

İki Sahil Gazetesi, “Karabağ sorunu”, 29 Eylül 2020.

Kantarci Ş. (2001). ABD ve Kanadada ermeni diasporası: kuruluşları ve faaliyetleri. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (3), 67-118.

- Karacakaya R.** (2003), “İngiltere’de ermeni propagandası ve Osmanlı devletinin buna karşı aldığı önlemler (1878-1900)”. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (11), 47-59.
- Kasım K.** (2008). “Karabağ ihtilafının kökenleri ve sonuçları”. *GUAM Devletleri topraklarındaki ihtilafların çözümü için temel ilkeler*, Bakü: 15-16 Nisan, 64-68.
- Kasım K.** (2009). *Türkiyenin Kafkasya politikası: fırsatlar ve güvenlik problemleri. Türk Dış Politikası. Uluslararası III. Türk dış politikası sempozyumu tebliğleri*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, 61-76.
- Kasımlı M.** (2006). *Haydar Aliyev– Bağımsızlığa giden yol (1969-1987)*. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınevi.
- Kasimov M.** (1996). *Uluslararası ilişkiler sisteminde Azerbaycan (1991-1995 yılları)*. Bakü: Ganjlik.
- Kasimov M.** (1997). *Azerbaycan'ın dış politikası (kavramsal sorunlar)*. Bakü: Çevirmen, s. 124.
- Kasimov M.** (1997). *Azerbaycan'ın dış politikası (kavramsal sorunlar)*. Bakü: Çevirmen, s. 124.
- Kerovpyan K.** (2000). *Mitolojik ermeni tarihi*. İstanbul: Aras Yayınları.
- Kerimov İ.** (2022) *Kelbecer'in işgalden kurtarılması tarihi bir olaydır*. [Erişim: 20.01.2021, http://pia.az/_Netanyahunun_Baki_seferi_-_173081-xeber.html#.WFefHNJ97cs]
- Azerbaycan Dağlık Karabağ'a operasyon başlatıyor ve teslim olmayı talep ediyor (2023)*[Erişim:09.09.2023, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160602_almanya_soykirim_oylama]
- Keybullayev K.** (1992). *Eski Türkler ve Ermenistan*. Bakü: Azərneşr.
- Kissinger H.** (2000). *Diplomasi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II baskı, s. 811.
- Kurat A. N.** (1999). *Rusya tarihi: başlanğıcından 1917-ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurko-Kryajin V.** (1990). *Ermeni sorunu (Büyük Sovyet Ansiklopedisi- 1926 baskısından makale*. Bakü: Komünist, s. 32
- Lütem Ö. E.** (2003). *Olaylar ve yorumlar*. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (11), 7-27.
- Metin Ö. O.** (2001). *Rusya Federasyonu askeri doktrini*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları.
- Memmedova Ş.** (2023) *Vatan hasreti, yurd nisgili...* [Erişim:20.11.2023,

<http://www.525.az/view.php?lang=az&menu=10&id=8602>

Birleşmiş Milletlerin Yetmiş Beşinci Yıldönümünü Anma Amaçlı Üst Düzey Toplantı (2020)

[Erişim: 21.09.2020, http://www.un.org/Docs/scres/1993/822_e.pdf]

Mirbashiroğlu Elşad. (2009). *Haydar Aliyev'in Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik faaliyetleri*. Tarih ve sorunları, 114-119.

Mustafayev R. (2006). *Sanal tutkusu*. Bakü: Karaağaç.

Movqe Gazetesi, "Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu", 2011. 17 Şubat. s. 10.

Nasirov E. (1998). *Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997 yılları)*. Bakü: Kanun.

Olaylar Gazetesi, "Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermeni ayrılıkçılarının Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmak için saldırı savaşı" 2010. 2 Kasım.

Palitra Gazetesi, "2019'da Dağlık Karabağ sorununun çözümü alanında ilerleme olabilir" 2019. 4 Ocak s. 11.

Palitra Gazetesi, "Uluslararası hukuk normları temelinde uyumsuzluk" 2017. 19 Nisan.- s. 11.

Parite Gazetesi, "Lobiler ve diasporalar savaşı: Diasporamız her Ermeni lobisiyle yüzleşmeye hazır" 2010. 27-31 Mayıs.

Respublika Gazetesi, "Karabağ meselesi" 29 Eylül 2020.

Safarov P. Ş. (1999). *90'larda Azerbaycan'ın uluslararası durumu ve dış politikası: Metodolojik kaynaklar*. Bakü: Adını N. Tusi'den almıştır. Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi.

Sander O. (1994) *Siyasi tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Kitabevi.

Saray M. (2000) *Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin NATO-ya girişi*. III Cumhurbaşkanı Celal Bayarın hatıraları ve belgeler. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sarıkcıoğlu E. (2009) *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Seydi S. Sovyetler Birliğinin ermeniler için başlattıkları. Anavatana dönüş projesi. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (8), 96-113.

Ses Gazetesi, "Karabağ sorunu" 29 Eylül 2020.

Sönmezoğlu F. (2000) *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*. İstanbul: DER Yayınları.

Şıxaliyev E. A. (2004) *Kafkasya jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye rekabetleri ve ermeni faktörü*. Ankara: Naturel Yayıncılık.

Şıxaliyev E. A. (2006). *Ermeni iddialarının siyasi doğası*. Bakü: Nurlan.

Şiriyev Z. (2011) Azerbaycanın Karabağ politikası ve stratejik vizyonu. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 88-117.

Tanili S. (1994) *Uygurluklar tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Teymurov V. (2021) *Zengila'nın işgalden kurtarılmasıyla Azerbaycan-İran sınırı tamamen inşa edildi*. [Erişim: 18.10.2021, <https://ikisahil.az/post/256706-zengilanin-ishgaldan-azad-olunmasi-ile-azerbaycan-iran-serhedi-tam-berpa-edildi>]

Togan Z. V. (1981) *Umumi Türk tarihine giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tokath A. (2003) *Eski büyüğülerden çağdaş darbecilere gizli örgütler*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.

Tümer G., Küçük A. (1997) *Dinler tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi – I. (200) *Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi*.

Uğur A. (1998) *Dünya gündemindeki İsrail*. İstanbul: Burak yayınevi.

Uras E. (1987). *Tarihte ermeniler ve ermeni meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Yavi E. (2001), 1856-1923 *Emperyalizm kısıracında türkler, ermeniler, kürtler*. İzmir: Yazıcı Yayınevi.

Yeni Azerbaycan Gazetesi, “Karabağ meselesi” 30 Eylül 2020.

Yeni Azerbaycan Gazetesi, “Karabağ sorunu” 29 Eylül 2020.

Zaman Gazetesi, “ABD'nin asıl hedefi İran petrolüne el koymaktır”. 2007, 29 Mart.

Zaman Gazetesi, “Papa yanılıyor, Hristiyanlar ve Yahudiler İslam'a minnettar olmalı”. 2006, 30 Eylül-2 Ekim.

Zengin E., İbayev V. (2000) Kültür varlıklarının savaş sırasında korunması: Ermenistan işgali altındaki Azerbaycan topraklarında durum. *KÖK Araştırmalar KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, II (2), 285-297.

Quluzade N. (2022) *Üçlü deklarasyon, Azerbaycan'ın daha sonraki bir dizi siyasi ve diplomatik başarısı için sağlam bir temel oluşturdu*. [Erişim: 10.11.2022, https://www.yeniazərbaycan.com/YAPxeber_e76712_az.html]

Qurbanqızı Z. (2023) *Madrid prensipləri*. [Erişim:04.30.2023, <http://xariciadebiyyat.azeriblog.com/2008/11/13/madrid-prinsipleri-uz-chixdi>]

Qafarov K. (2023) *Bölgesel entegrasyon sürdürülebilir barışa ve dinamik kalkınmaya hizmet edebilir*. [Erişim: 30.12.2023, <http://anaxeber.az/files/25382>]

Quliyev S. (2004). *Bağımsızlıktan sonra Azərbaycan-ABD ilişkileri*. Ankara: Bakanlar Matbaacılık.

525-ci Gazetesi, “Karabağ meselesi” 29 Eylül 2020.

